

RAST – L. III,
ŠT. 4–5 (12–13)
OKTOBER 1992

RAST

REVILJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

VSEBINA

	O rasti in podrasti	241	Ivan GREGORČIČ
	In memoriam	242	Jože ŠKUFCA
	Človek	242	Pavle ZIDAR
LITERATURA	Skalnata pokrajina na koncu sveta	245	Ivo STROPNIK
	Zaljubljeni bezeg iz ciklusa Moskovski utrinki:	245	Rudi ROBIČ
	Vrsta		
	Ruska breza		
	Odjuga	246	
	Pastir		
	iz ciklusa Vojne pesmi:	246	Dominique REŠČIČ
	Prapesem		
	Plavam z njimi	247	Barbara MAVRIN
	Nikar		
	Požirek resnice	247	Nika LOVŠIN
	Radiator		
	Aforizmi	248	Ivan CIMERMAN
		248	Franci ŠALI
		249	Stane JAGODIČ
	Krhanje	250	Milan MARKELJ
	Pajčolan	254	Lidija GAČNIK-GOMBAČ
	Krvavo jutro	255	David TERČON
	Obsedenost	260	David TERČON
	Spominjanja, izključevanja, druženja	261	Tone PAVČEK
	Človek kot umetnik	267	Jure ČEH
	Freske na Vihru pri Šentrupertu	275	Darja POVŠE-WINKLER
	Kopija Le Brunovega Marijinega obiskanja	287	David BIZOVIČAR
			Tine KURENT
			Aleksander VIDMAR
	Jože Cvelbar v vojnih spominih		
	Jožeta Marjetiča	290	Janko JARC
	Frank Lausche je prišel do vrha	299	Mihael GLAVAN
	Ivan Marinček, snemalec in montažer	309	Milka BOBNAR
	Zdrav duh v zdravem telesu (Pogovor z najstarejšim olimpijskim zmagovalcem Leonom Štukljem)	318	Slavko DOKL
NAŠ POGOVOR	Izšolati ljudi, ki se ne upognejo vsakemu vetru (Pogovor z dr. Slavkom Gabrom, ministrom za šolstvo in šport)	323	Franci ŠALI Ivan KRASKO
DRUŽBENA VPRAŠANJA	Stranke – proces nastajanja in nagibi vključevanja	331	Alfonz ŠTERBENC
	Tuberkuloza včeraj in danes	344	Peter KAPŠ

DOM

82

RAS

D2007/1938

RASTOČA KNJIGA	Suburbanizacijske težnje in pomen za prostorsko načrtovanje	349	Marjan RAVBAR
ODMEVI IN ODZIVI	Likovna delavnica mladih v Novem mestu	357	Branko ŠUSTER
	Naiva včeraj in danes	363	Tone GOŠNIK
	Kje knjiga ulovi človeka?	368	Tatjana SPLICHAL
	Robarjev poskus dokončanja vojne	368	Milan MARKELJ
	Franci Šali: Pivke	370	Marjan BREZOVAR
	Odgovor na kritiko knjige Naši kraji	371	France REŽUN
	Novosti Dolenjske založbe Tatjana Splichal: Sara		
	Ivan Gregorčič: Beg gazel	375	
	Dragica Dani: Srečevanja	376	Franci ŠALI
	Pozdrav z Japonske	377	Marjana TERASHIMA
	Sodelavci te številke	379	
SLIKOVNO GRADIVO	Jože CVELBAR, Jože MARJETIČ, Valentin SKUŠEK	291, 294, 296–298	
	dr. Slavko GABER	322	
	Frank LAUSHE	300, 301, 307	
	Ivan MARINČEK	311, 316	
	dr. Ivo SMREČNIK	347	
	Leon ŠTUKELJ	318–321	
	Fotokrožek OŠ Center Novo mesto	317, 328, 356	
	Likovna delavnica mladih v Novem mestu	329, 360	
	Šentjurij	266	
Reprodukcije likovnih del	Jože CVELBAR	292	
	Jože HORVAT-JAKI	243	
	Stane JAGODIČ	249	
	Božidar JAKAC	290	
	Ivan LACKOVIČ-CROATA	365	
	Anton REPNIK	361	
	Kopija LE BRUNOVE slike v Slapah	289	
	Freske na Vihrah pri Šentrupertu	275, 277–286	

NASLOVNICA: Trojica angelov, freska v cerkvi sv. Duha na Vihru pri Šentrupertu, neznani mojster, prvo desetletje 16. stoletja (iz knjige Franceta Režuna Naši kraji, foto: Marko Kapus, fotolit je iz arhiva CIK Trebnje)

O RASTI IN PODRASTI

Če človek vključi svoj zgodovinski spomin in s svojo, sicer omejeno vednostjo in predstavo, potuje nad nedoumljivimi razdaljami časa, zlahka opazi nezaustavljivo rast in vzpon stvaritev človeške znanstveno-tehnične kulture, ki se v zadnjih desetletjih v razvitem svetu dviga do osupljivih labirintsko zapletenih nebotičnikov, za katere se včasih zdi, da postajajo neobvladljivi kot zgodovinske razdalje časa, ki so človeštvo pripeljale do njih. A zlahka tudi ugotovi večni grozljivo pritlikavi »ringelšpil« ponavljajočih se krogov morij in vojn, kar navaja k tragičnemu spoznanju, da na področju etike ni pravzaprav nobene vidne rasti. V primerjavi s premočrtno rastjo znanstveno-tehnične sfere in potrošništva se zdi kulturno duhovna sfera kot daleč zaostajajoča podrast, ki vijuga na krivulji ponavljajočih se krogov s svojimi vzponi in padci kot zaprt krog duhovnega tipanja in tavanja nad nepreglednimi skrivnostnimi tolmuhi človeškega bivanja in iskanja smisla tega bivanja. In ko se človek zamisli nad globalnim razvojem etične sfere, prepojen z grozotami, ki jih sproža ne daleč od nas patološko sovraštvo, se mu posveti črno: da bo ta ostala večno skrčena na velikost mikroba. Razkorak med tehnično-znanstveno na eni ter med duhovno kulturno in etično sfero na drugi strani se zdi danes naravnost kiklopski: kot razkorak med rastjo in podrastjo, med diagonalno premočrtnostjo in kolobarjenjem nad žariščem, med pozunanjenjem in ponotranjenjem. Zdi se, da je današnji čas čas izrazite prevlade znanstveno-tehničnega, ki ga je čutiti kot odprto trikotno rast, kot fizično (pre)moč, ki divja čez vse meje z geslom močnejše, višje, hitreje, donosnejše, a je ta moč atomizirana, enosmerna, enotirna, tangenta, včasih že kar grozljivo kiklopsko groteskna v svoji (ne)moči in svoji trikotni enookosti, potrošniško nasilna v produciranju vedno močnejših čutnih dražljajev in senzacij, porajajočih masovne patološke histerije. Človek, ujet v prisilni jopič planetarnega kroženja elektronskih mežikanj, bežečih s hitrostjo, da jih – atomiziran in begav – komaj površno dohiteva, je morda najbolj nesvoboden v vsej svoji zgodovini.

Vprašanje je, ali se je sploh zmožen izogniti nori večdimenzionalni dirki, da bi kot posameznik zaznal, kako postaja tudi sam kiklopsko enook (in zato ranljiv), kako v pomasovljenosti izgublja svojo lastno naravo.

A vsa ta drveča rast ima svoje meje, svoje žive meje. Ekološki krog in preboj tega naravnega kroga to potrjuje. In opozarja: Kaj če ima tudi človekova duhovna narava svoje meje, svojo zaščitno ozonsko plast in morda že tudi svojo ozonsko luknjo, skozi katero sevajo rakotvorni žarki?

V mestu iz nebotičnikov tehnične in tehnološke kulture, sile in moči, elektronskega migotanja in vrenja ter drvenja, je treba gojiti tudi podrast, ki nas bo povezala z lastnimi koreninami, nam dala pljuča, da se ne zadušimo v odtujenosti divje tehnološke in potrošniške rasti.

Narava duhovno kulturne sfere je najbrž taka, da njeno gibanje ne gre v višino, ampak v globino, je migotanje in gomazenje, je gibanje v krogih, težeče k sintezi; ker išče središčno točko vozlišča v človekovem duhovnem bistvu – in osmišlja vse ostalo.

Morda bo prihodnji čas čas sinteze; sinteze, ki bo vzpostavila tudi rodoviten krogotok med rastjo in podrastjo. A marsičesa se bo treba šele zavedati, da bi lahko gojili in spodbujali...

Revija Rast gomazenje na svojem geografskem področju sicer čuti in zaznava v množstvu prispevkov, ki jih prejema, in v odzivnosti bralstva, a ne čuti pove-zave z nosilci dolenjske »rasti«, ki svoje »podrasti« v reviji (z redkimi izjemami) še niso zaznali, kaj šele začutili potrebo po »sintezi« z njo, potrebo in morda občutek dolžnosti po sponzoriranju tudi te – sicer materialno in reklamno neprofitne »gredice«, ki pa gotovo predstavlja rodoviten humus, na katerem lahko raste dolenjski intelektualcec, se ozira v prostore svojega duhovnega veselja, iz njega širi svoja polja svobode ter izrisuje svoj obraz v svojem realnem času in prostoru.

ČLOVEK

Človek je proizvodna hala
najčistejšega trpljenja,
ki počasi počasi prehaja
v žlahtno kovino karatov.

Nič drugega ni človek.
Kovine so obup, strah,
krivica, bolezensko stanje,
ponižanje in prevara.

Iz tega izdelujejo nekateri
Evropo zdaj – Evropo jutri.
Podobice za bedake,
kjer smo Slovenci prvi.

In potem so iz nas
delali enobe, Teharje, Rog.
Nikoli nismo videli svobode
ne od znotraj ne od zunaj.

Teharje, Rog, enobe
so le višji nivo kovine.
Iz tega priteka zlato.
Naše mrtvo telo.

Pavle ZIDAR

IN MEMORIAM: PAVLE ZIDAR

(6. januar 1932–12. avgust 1992)

Da, v spomin Zdravku Slamniku – Pavletu Zidarju, slovenskemu pesniku in pisatelju, ki je na začetku tega leta dopolnil šestdeset let življenja, duhovno svež in ustvarjalno dejaven. Sila viharja, ki ruši življenja, mu je čez dobrega pol leta za tem usodno zaustavila srce in pero.

Bil je Gorenjec, doma iz Slovenskega Javornika, kjer je doživel in doživljal vsiljeni krvavi vojni čas, ki ga je z grozotami ranil v dušo in življenjsko zaznamoval.

Na Dolenjsko je priromal kot mlad učitelj in se v tej vlogi mukoma udejanjal po podeželskih krajih, značilnih po razsuti revščini in razgibanih dogajanjih. Učiteljevanje ga je utesnjevalo, rasel je v samohodnega svobodomisleca in svobodnega literarnega ustvarjalca. Ta vzpon je v njem dozoreval počasi, toda uporno in jasno.

Zvest samemu sebi in svojemu kreativnemu nemiru se je po zbirki pesmi Zvezde ognjene s pogumom in ljubeznijo posvetil oblikovanju proznih tekstov. S Soho z oltarja domovine se je pri tridesetih letih življenja zrelo vtiril v občestvo slovenskega pripovedništva.

Odselil se je z Dolenjske, toda duhovno ji je ostal zvest, zvest kot ustvarjalec in kot človek. V treh desetletjih je napisal nad 75 knjig. To garaško dejanje vzbuja občudovanje in nedvomno je bilo tako vehementno razdajanje duhovnih moči v zakladnico slovenske besedne umetnosti dodeljeno le redkim našim literarnim izbrancem, prvenstveno pa Zidarju.

V zadnjem desetletju se je spet vračal k poeziji in z njo se je pojavil tudi na straneh Rasti. Zagotovil je, da ji postane reden sodelavec tudi kot prozaist.

Če ga učiteljski poklic ne bi priklical na Dolenjsko, bi ostali brez njegovih stvaritev, kot so Sveti Pavel, Oče naš, Učiteljice... Srčika Zidarjeve umetniške moči je prav v teh in njim podobnih knjigah najgloblje približana spoznanju, da je izpovedna odkritosrčnost dolžnostna pravica umetnika.

Umetniško se je udejanjal na izviren način, tudi v stilnojezikovnem pogledu. Rušil je vsakršno utesnjenost in gradil svet svobode in svetlobe.

Literatura je v bistvu sporočilo bolečine, je avtorjeva misel, izrečena, ko je utemeljeval svoj umetniški etos. Dosledno se je upiral nasilju in v upodabljanju likov iskal smisel življenja, z zarisanimi podobami pa značajsko enkratnost, ljubezen in smrt.

Zidarju je bila dodeljena Prešernova nagrada. Z vidnim zamudništvom.

Dolenjska založba mu je pred meseci ponatisnila roman Oče naš. Ob pravem času, brez zamudništva.

Pavle Zidar se je letos poleti umaknil v nekrološke zapise. Z delom, ki ga je zapustil v bogastvu bogatega, pa je premagal smrtnost.

Jože Škufca

ČLO

Človek

način

ki poud

v stali

Nic ali

Kom

erica

poni

Prig

Prisp

Podob

kjer so

in mo

stič

Nikol

ne od

Tihar

na le

Prig

Nave

Ivo Stropnik **SKALNATA POKRAJINA NA KONCU SVETA**

Vidiva skalnato pokrajino
na koncu sveta, sëm sva našla
po dolgem iskanju začetka,
v ahasversko narečje sva ušla skozi privide.

Vidiva osamljêpo skalnato pokrajino
na koncu sveta, kjer so svete kosti same,
kjer je razlita smola balzamovcev
čez ranjeno stalnost.

Darežljivost v temi naju je pregnala.
Manj hudo bo za vsakim srepim oknom,
če molče ponoči trgaš s pisem redke znamke.

Vidiva osamljeno skalnato pokrajino
na koncu sveta in ne vidiva več v neskončnost.
V kamnu bivajo arhitekture vseh poželenj,
biologija je... zmerom čedna prosilka domovanj.

ZALJUBLJENI BEZEG

Zdaj ponižno, zdaj vztrajno
se zaljubljeni bezeg razdiši mimo.
Otrok spregovori, čudovito skrčko
naredi čez mamin in očetov jezik.

Ni humanizma in ga ni.
V majnici ranjen in ves lep diši.
Zaradi svoje lepote je zmeden,
zaradi svoje rane je nežen.

Vse španske vasi, zamolčane trave,
izgubljeni potok in zavrnjeni bezeg
se skrijejo v oči in se pomenljivo vračajo
kakor starodavni simboli in pravijo: Et tu!*

Bezeg, bezeg, španski bezeg,
judeževsko poljubljen in vzcvetel.

* Op.: Et tu! – Tudi ti! Očitajoč
vzklik Cezarja, rimskega držav-
nika in diktatorja, ko je opazil
med svojimi morilci ljubljenca
Bruta.

Rudi Robič **iz cikla MOSKOVSKI UTRINKI (1991):**

VRSTA

Sneg z ledenim vetrom
reže do kosti,
vrsta v trgovino
sita je skrbi.

RUSKA BREZA

V objemu vetra
niha ruska breza,
zrcali v jezeru
se njen obraz.

Globoka in pekoča
je v ljudeh zarezala,
a klas zori, zori –
prišel je njihov čas.

ODJUGA

*Poka led,
naraščajo
pomladne vode.*

*Pred dnevi bodočimi strah
po licih vznemirjen drsi,
na niti razklanega časa
med danes in jutri visi.*

*Poka led,
naraščajo
pomladne vode.*

PASTIR

*Nikogar ni
in ni ovac,
le v reki kalni
kopasti oblaki.*

*Ne poka nič
pastir, samuje.
Ob nogi mlahavo
visi mu bič.*

Nikogar ni.

Dominique Reščič iz cikla VOJNE PESMI:

PRAPESEM

*Posvečam jo
vojakom junakom
vsem ostalim zaostalim
da bodo peli vnuki
blejale ovčice*

sredi bele bede spominov

*na junaške dni
noči
na žveplena jutra
raztresenih možgan
ko jim je ušla
še najpreprostejša misel*

*Globoko v zaudarjajoči
megli
zbiralci kosti
kujejo plemenite načrte
za s krvjo vezene
mrtvaške prte*

*Pohodil sem modre
otroške oči
da je brizgnila svetloba
visoko nad zastavami
in umazala temo uma*

Barbara Mavrin **PLAVAM Z NJIMI**

Odnašajo me stran.
S splavom spomina
drvim po brzicah praznine.
Slike ne poznajo
počasnih posnetkov
in nemega gibanja.
Ostala sem brez krmila.
Šele sedaj opažam,
da ničesar nimam.

NIKAR

Nikar me ne uči šteti.
Lepi trenutki?
Res ne vem, ne znam.
Razumi, da mi ni mar.
Nočem tistega, kar peče,
nočem tistega, kar polzi.

Pa naj. Tudi svojih jeseni
ne znam prešteti.
Skoraj vseeno je,
zdaj DA in zdaj NE.

Kako lep je včasih spomin
brez ulomkov.

Nauči me odštevati brez števil.

Nika Lovšin **POŽIREK RESNICE**

Betežen dan se ovija v oblačno solzo.
Stopnica spolzi po prstih vate.
Konica mize privablja ptičje petje.
Brezskrbna smet leži na tleh
in moja roka blizu nje.
Kozarec streš, črepinja ti veselje da.
Kaplja krvi, užitek, da ga ni!
Zabeliš s kozarčkom ognja.

RADIATOR

Radiator je slon sredi sobe.
Dela popoln nered in lovi prah.
Ko tako urejeno spada pod okno,
deluje kot zebra.

Puščavnik se usede,
spije požirek vode in umre.
Potem ga veter posuje s peskom
in je pokopan.
Ne zebe ga več. Srečen je.

LITERATURA
Rast 4-5/1992

AFORIZMI FILOZOFSKI BUMERANGI

Vedno večji problem ljudožercev: kje najti DOBREGA ČLOVEKA.

*

Tako dolgo je človečil ljudi, da je čisto – poživil.

*

Že zdaj živi posmrtno življenje – živi kot v nebesih.

*

Zdaj gre za vse. Dajte mi vsaj malo!

*

Ostal sem mali človek samo zato, ker nisem znal uporabljati velikih besed.

*

Palčki določajo telesno višino Guliverja.

*

Labod ne izgubi ničesar od svojega dostojanstva, čeprav se hrani iz blata na močvirskem dnu.

*

Od malih ljudi pričakujem le eno krepost: ostanite mali!

*

Dvanajst milijard let od opice do človeka. Pet minut do živalskega vrta!

*

Ni je ječe, iz katere ne bi mogla pobegniti na prostost – neumnost!

*

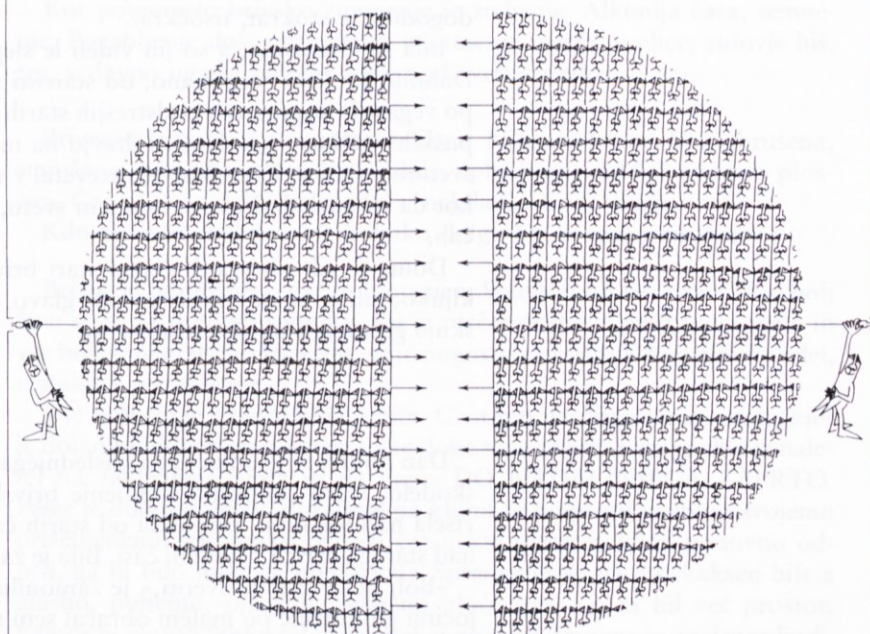
Sizifovo delo: človečiti osle!

Ivan CIMERMAN

***

LITERATURA
Rast 4–5/1992

Na Slovenskem smo mi gospodar, le gospodarji nam tuji denar.

Stane JAGODIČ: Igra z usodo človeštva, 1974, tuš

***

*Žaba poje muho, spleza na vrh Kipa svobode in zareglja:
Liberty!, Liberty!, Liberty!*

*

*Vse kalibre strelnega orožja je znal na pamet, nikdar pa še ni slišal za
Njegoša in V. Karadžiča.*

*

Zemlja gori. Vsi gasilci sveta, združite se!

*

*Večina živalskih velikanov je izumrla, je pa zato človeška pritlikavost
vseskozi enaka.*

*

LITERATURA
Rast 4–5/1992

Če natančno razmislimo, avtomobile porivajo praživali.

Milan Markelj KRHANJE

Ko se je dogodilo, je bilo čutiti nekoliko presenečenj, čeprav je že davno vsem jasno, kako tečejo stvari v našem mestu, saj se je enako dogodilo že stokrat, tisočkrat.

Bila so znamenja, a so jih videli le slepi, slišali gluhi, razumeli nori. Dahnilo je skozi razpokano, od starosti nagnjeno zidovje mesta, šlo je po vegastih, zaprašenih podstrešjih starih hiš, zasvetilo se je v očeh potepuških mačkov, v stoletnem drevju na mestnih šancah se je precedilo s svetlobo večera. Zvonik se je razcvetal v večerni svetlobi, klici otrok so, kot da so poslednji glasovi na tem svetu, zamirali po odmaknjenih ulicah.

Doma je tik ob vratih čemel stari brivec. Kratka vrv, privezana na kljuko, mu je smešno pridvigovala glavo, da je bilo videti, kot da prisluškuje glasovom na oni strani vrat.

...

Dan poprej se je odločil, da naslednjega dne zatrdno da položiti zlato skodelo, staro cehovsko znamenje brivskega rodu. Vsa potemnela je visela nad lokalom, zamolkla od starih časov in nesreč, ki so se zgrnile nad starega brivca z novimi časi. Bila je zadnje tako znamenje v mestu.

»Bolj bi se morala svetiti,« je zamomljal v cigaretnik, ki ga je s trzajočimi gibi ustnic po malem obračal sem ter tja v kotičku ust in od časa do časa iz njega sesljajoče potegnil katranaste crkovine tisočernih cigaret. Neprijeten, oster okus, a tudi nekaj lepega je bilo v njem, nekaj kot spomin na pokrajino, skozi katero je potoval, jo pozabil, ohranil pa njeno nedoločljivo žalostno-lepo počutje.

»Včasih se je lepše svetilo,« je predel misel.

Stal je kot običajno pred svojo malo brivnico v beli halji z glavnički in britvijo v naprsnem žepu in s frizersko mašincino v pobešenem stranskem žepu. Pleša se mu je veličastno svetila na temenu, presenetljivo gladkem ob razoranem čelu in globokih gubah na obrazu.

Trg je že zadihal z večernim utripom. Kača avtomobilov je bila nekoliko manj gosta zaradi poletja, ki je izplavilo del ljudi na morje in v planine. Mladina se je natikala na stolčkih zunaj lokalov, upokojenci so viseli kot muzejske mumije na velikih šipah bifejev, kakšen še iz opoldanskih ur z vrečko uvele solate. Ogoreli obrazi s svetlimi očmi, temna polt razgaljenih vratov in oprsij moških in žensk. Tu in tam presenetljivo bela polt, krhka, nedotaknjena od opolzkega morskega sonca, oljnatega vonja plaž in šumenja natrpanih hotelov, brez uvelih spominov vonja po preznojenih plesiščih in poscanih straniščih.

Brivec je lebdel nad vrvenjem trga. Kdo ve, ali ga je sploh videl? Morda je na mestu, kjer so se bleščeče svetile velike izložbe, še videl stare sive in mračne arkadne oboke. Morda je namesto stekla in aluminija gledal v že davno odstranjena masivna lesena vhodna vrata in nizka, majhna, a čvrsta okna z železnimi križi. Morda je namesto modnega terenskega vozila videl staro bencinsko črpalko, ki je nekdaj stala na tem mestu in so iz njenega drobovja s potiskanjem dolge ročke točili gorivo. Morda je videl pred črpalko spotegnjeni Schenkov motor in zloščeni črni avto brhke gospodične Eve. Brivec je gledal mestu pod kožo – morda je gledal le lev, ki si ga je mesto že zdavnaj sleklo in ga pustilo na trnastem vejevju časa – dišalo mu je drugače, bilo je v njem

drugače kot v ljudeh, ki so se ta večer cedili po ulicah med hišami in se mesta niso ne hoteli in ne mogli dotakniti v tistem sporočanju o minevanju kamnov in duš.

...

Kot potemnelo brivsko znamenje je življenje. Alkimija časa, temneje. Pozabljenje duš, vdahnjenih v kamenje mesta, v ulice, zidovje hiš, trg, v davno ugasle večerne zarje nad svetlečo reko.

...

Brivec se je potipal po naprsnem žepu. Njegova britev. Vsa izbrušena, stanjšana, lahka, njegova tretja roka, vplaščena med želvovinasti ploščici. Čas se je že daleč preglodal v nekdanjo širino rezila.

Kdo bi vedel, kako daleč in kako dolgo bo še lizal jezik časa?

...

Brivec je bil utrujen. Vse bolj utrujen. Sploh ni bil več pravi. Vse bolj živo so se ga dotikali spomini. Ko je zvečer postaval pred svojo malo in vse bolj zanemarjeno frizerijo, se je pogosto zamislil. V kaj, niti ni vedel, nekako v pozabljenje.

Vse redkcje je zavil v bližnji bife. Gostilno na drugi strani ceste, kjer je dolgo kljuboval stari Peter, so že dogo tega zaprli. Lepega dne je naletel na zaklenjena vrata in na napis DO NADALJNJEGA ZAPRTO. Peter je dolgo bolehal, nazadnje pa klonil in prepustil gostilno svojemu priženjenemu sorodniku. Ko so čez nekaj mesecev lokal ponovno odprli, ga ni bilo mogoče prepoznati. Spremenili so ga v nekakšen bife z glasbo, poltemo, ogledali, zglajeno pločevino. To ni bil več prostor, kamor bi človek lahko šel. Bil je nekaj povsem drugega in za druge ljudi, za tiste tuje, ki so se sprva neopazno, kasneje pa vse bolj množično začeli pojavljati na ulicah mesta, v trgovinah, gostilnah, uradih. Nekateri so nosili znana imena, a niso bili, kar so imena govorila. Mnogi še tega, starih in znanih imen, niso imeli.

»Na, pa so jo ubili,« si je rekel brivec tistega dne, ko je postal ob bleščeci točilni mizi in spil zadnji kozarec v prostoru, ki je bil nekdanj Petrova gostilna. Ni več maral v svoj nekdanj tako priljubljeni lokal. Upiralo se mu je, da bi spil kozarec vina med človeškimi naplavinami iz pisarn in srednjih šol, ki so se natikale po kotih in koticah preurejenega lokala. Ni se mu zdelo pošteno, da so uničili gostilno, ki je hranila mnoga počutja mesta v svojih zakajenih stenah, v zloščnem lesu starinskega obešalnika in v vegastih koših za dežnike. Mesto se je ponovno odkrhnilo, še en košček.

Nekaj časa po zaprtju in spremembi Petrove gostilne je zahajal v bližnji bife ob samopostrežnici. A vino, ki so ga tam točili, ni bilo pravo, prostora ni znal udomačiti, ni ga mogel sprejeti. Vino mu je šlo hitro v glavo in hitro ga je zazibalo v polpijansko omrtvelost. Vsak odvečni kozarec je kot breme taval po njem dolgo v pozne nočne ure.

In ni šel več ne v preurejeno gostilno in ne v bife.

...

Kdo bi vedel, ali je zgolj po naključju ali morda po kakem skrivnem zakonu s staro Petrovo gostilno izginil tudi Elija. Ni se več pojavil v tem delu mesta. Ni ga bilo ne v bližnji bife in ne v brivnico. Se je nehal briti? Si je pustil brado? Je morda kje na tiho konec storil in odšel? Se je odkrhnil od mesta, človeška luskinica s kamnitega telesa?

Ubogi Elija, ubogi trpin! Če bi zleplil vse kocine, ki mu jih je zbril z lica, bi lahko spletel krasno sivkasto-črno preprogo prek ulice in bi se po nji sprehajal od bifeja do brivnice. Tri desetletja ga je redno bril. Elija

se je roka zjutraj preveč tresla, da bi se lahko brez vreznin obril. No, denarja je imel več, kot ga je potreboval, in lahko si je privoščil, da ga brije večša roka. Elija je bil pri britju tak gospod kot doktor Lenček. Sicer pa, nekaterih stvari in ljudi ne gre primerjati.

Elija, Elija! Peklo je možaka v duši, peklo! Nobenega ne tako, pa so mnogi prišli obremenjeni iz hoste. Vsi njegovi »belčki«, kot jim je čudno ljubkovalno pravil, so bili žerjavica, prižgana za muke poznih nočnih ur. A ko bi vsaj govoril, ko bi svoje strahove prelil v besede in si muke olajšal. Ne! Molčal je kot grob, kot stoletne bukve in smreke, kot mrtvaško bele roške skale, ki so bile priče njegovemu početju. Samo krulil je, kričal, ko se mu je razvezala duša od preobilja alkohola. Visoko dvignjenih rok je letal med gosti gostilne in se drl, golčal in grgotal nebesedje.

Kadar mu je kateri od mestnih faliranih študentov, ki so radi zahajali k Petru, največkrat pač tisti mali, zajedljivi literatek, zabrusil, da je likvidator, je planilo iz njega: »Svinje, dobile so, kar so zaslužile. Še premalo smo pobili teh belčkov! Premalo!... In če bo treba, Elija je tu! Elija še zna! Eliji se roka ne zatrese, ko je treba koga počiti... Ti boš meni, zmene študentarsko, govorilo... Tudi tebe bi počil, kot muho te stolčem v drek... belček gor ali dol, Elija je še tu!«

Običajno je potem Elija zdrvel iz Petrove gostilne ven. In potem jih je kdo skupil. Elija se ni lotil zajedljive mladeži. Študente, ki so ga dražili, je pustil na miru, znesel se je nad kom drugim, največkrat nič krivim. Nekega večera, ko mu je bes s krvjo zalil možgane in je iz Petrove gostilne pobegnil v kavarno, je skoraj umoril tamkajšnjo natakario. Ob robu točilne mize je razbil steklenico in zobato steklovje stekleničnega vratu zavrtal v bujno oprsje natakarice. Zaoral je po mesu s strašnim orodjem, da je bila bela bluza v hipu cvetoč grm krvavih vrtnic.

Lepa ženska je bila, rada je imela moške, Elija pa bi to prelest kmalu spravil ob življenje. Zaradi besedičenja objestnih faliranih študentov, ki se jim še sanjalo ni, kaj s svojimi besedami kličejo na dan, ob kaj trkajo. Elija je pobesnel, da se je rešil strahovitega pritiska na stokrat in tisočkrat in z najmočnejšimi pečati molka zaprta vrata. Pobesnel je, ker je na obeh straneh vrat enako grozljivo tulilo in rjavelo, rjovel je svet zunaj njega, rjavelo je v njegovi notranjosti. Zunaj so bile besede, grozljivo izpraznjene, a zanj kot kaplje vročega svinca, znotraj so bili kriki in jok, molitve in preklinjanja. A ni se smelo spojiti, ni smel odpreti vrat, da bi se zlili kriki in besede, da bi bile besede polne in kriki odrešeni pekla molka.

»Kar izginil je, Elija...Kar izginil,« si je brivec mrmral v brado.

...

Saj izginja vse, ljudje, spomini, še mesto, kamnito gnezdo, v katerem se je počutil tako varnega, še to se razdira in krha v nekaj tujega in žalobnega, dokler ne bosta oba z mestom samo še neopazna sled, vetrček nad rečno gladino, spremenljiv odsev kapitelskega turna na gladini reke.

...

Stari brivec se je domislil Romana Kolesarja. Roman je lepega dne spoznal to tiho odtekanje in se je odkrhnul.

Videti je bilo povsem vsakdanje in malce smešno. Naneslo je tako, da bi se moral preseliti iz starega stanovanja na Trgu v stanovanjske bloke, med tiste lepe in mlade ljudi z velikimi avtomobili, z drago uvoženo

pijačo v domačih bifejih in z vznemirljivo lepimi in dražljivo oblečenimi ženami.

A kaj naj bi tam počel Roman Kolesar? Tisti ljudje nimajo ne časa in ne potrpljenja, da bi iz cefranja njegovih besed odkrili, kaj se mu plazi po pajčevinastih mislih in se po kapljicah zbira v raztrgan stavek.

Roman ga je rad srkal, pravzaprav razen pijače in klepeta ob točilni mizi drugega ni imel. Po prometni nesreči, ki je tako neusmiljeno zaozvala po njegovem obrazu in mu zvila prej mlado, športno negovano telo, mu ni ostalo nič, kar bi sam cenil.

»Lep fant je,« so govorile punce iz tekstilne tovarne pred davnimi davnimi leti, še v času velikih pravljic in bleščecih upov. Prenekatera je sladko zadrževala, če se jo je dotaknil, kaj šele, če jo je posadil predse na kolo in jo odpeljal od tovarne do mestnega trga.

Prav veliko nikoli ni dal na tiste duhovne reči, knjige in ostalo, bil je zdrav bikec, nekoliko drzen in včasih nasilen, a vendar je vse kazalo, da se mu bo življenje nasmihalo. Lepega dne bi ga uklenila med noge ena od mladih kobilic, umirila bi mu kri z domačo hrano in tečnarjenjem: »Kam pa rineš kozel stari? Kaj ni vino enako dobro doma kot v gostilni?« Bila bi družina in dom, otroci, občasno jadranje po gostilnah s stariimi kompanjoni in nasmihanje življenja. A ni bilo nič od tega. Namesto doma in otrok nesreča. Zdravniki so mu nekako pošili razrezan obraz in zacelili polomljene kosti, polomljene mladosti in izgubljenih upov pa niso mogli. In tako je Roman Kolesar spoznal, da se ne bosta vrnila gladka koža in prožen korak, in prijel je za kozarec pozabe in bleščanja drugačnega sveta, ki ponuja in daje upanja, človeku omogoči, da pozabi nase in se pretopi z drugimi, in je zdrav in mlad in iz spominov in besed se naužije slasti, čeprav ni ne pri roki in ne pod njim nič.

A alkohol je hudič, nič ne da zastoj. V zameno za begotne predstave počasi trga košček za koščkom od duše. Romanu je po treh letih alkoholnega samozdravljenja ostalo tako malo duše, da je jecljal v pogovoru, da ni zmoget brez kozarčka niti dneva več in celo kolo je pozabil voziti.

Stari brivec ga je od časa do časa zastoj postrigel, da ni bil videti preveč zapuščen. Roman mu je dobroto hvaležno vračal s tem, da je kdaj pa kdaj pometel brivnico, odnesel smeti, skočil po kakšno stvar, in seveda v pogovorih, če je beseda nanesla, kdo je kaj v mestu, poudarjal, da je stari brivec zares človek, kot se spodobi.

Roman je lepega dne odkolesaril po obešenjakovi vrvi na ono stran in nihče na tem svetu ga ni mogel več izseliti v novo stanovanje, kjer bi bil bolje oskrbljen in bi ne bil tak revež. Do drugega, lepšega sveta mu ni bilo in odkrnil se je.

...

Ko je stari brivec razmišljal o izginotju Elije, ki je morda s strelom v usta raztreščil vrata med obema svetovoma in so se kriki in molk spojili v odrešujoči krvavi vrisk, ko je gnetel v mislih Romana Kolesarja, ki se je naučil voziti kolo in se je odpeljal onkraj, se mu je medlo utrnilo, da stvari z vrvjo in pištolo le niso tako mračne in človeka nespodobne.

A je misel odgnal, ker se je je ustrašil. Postala pa mu je prijazna. Šepetala mu je v uho, ko je zrl prek trga, spala mu je v srcu, ko se je posipaval z zlatim prahom spominevanja.

Lepega trenutka se je ni več ustrašil, ko je stopila predenj. Še za zlato skodelico nad frizerijo mu ni bilo mar, da bi jo dal obnoviti.

Večer je bil in mesto se je krhalo naprej.

Lidija Gačnik- Gombač PAJČOLAN

Tekel je čez mokre trave, si utiral pot skozi grmovje, prodiral vse globlje v gozd. Lovil je sapo in hropel, nekaj težkega mu je ležalo na prsih, okamenelo, gosto. Šlo mu je na stokanje in kričanje, kot da ga bo razneslo od gmote v prsnem košu, za čelom. Vedel je: nikamor ne more zbežati.

V mestu, ki ga je zapustil na debelo pokritega z ruševinami in prahom, zdaj napadalci ropajo in morijo. A kmalu bodo poslali pse na vse izhode iz mesta, da bi polovili ubežnike. Deželo želijo zravnati z zemljo, zamesti vse sledi. In tudi če mu morda uspe pobegniti, to še ne pomeni rešitve. Kajti za to brezkončno pokrajino je spet novo mesto z novimi preganjalci in psi.

»Odpovedujem se, odpovedujem,« mu je hodilo skozi možgane, a nobene možnosti ni bilo, da svojo odločitev uresniči. Nobenega kavlja nikjer. Le strašna teža v prsih, vse daljša praznina med vdihom in izdihom. Če ostane v tem gozdu, z narobe obrnjenimi drevesi, s kupolo, ki se blešči s tistega roba, do katerega več ne pride, se utopi med vdih in izdih in zaplava v veliko vodo med njima, z zaprtimi očmi.

Prebudil se je v neznani pokrajini. Ničesar ni bilo opaziti razen snega, ki je naletaval v velikih kosmih in prekril svet z mehko sinjo svetlobo. Pravzaprav ni imel občutka teže, kot da se ne giba v prostoru, kot da ga zrak nosi s seboj, nekam daleč, neznano kam. Ko je tako plaval skozi mehke plasti ozračja, je zagledal nad sabo sneženo kroglico, ki je poletavala nad njim, strašno lahkotna in bela. Približevala se mu je in želel si je samo še: dotakniti se, dotakniti se.

Čez prste mu je zadrgetal pajčolan, razgrinjal se je, v velikih gubah plapolal v sneg. Oči so se mu zapirale in ko je že čemel na meji spanja in se bal, da se privid zdaj zdaj razblini, on pa zruši v brezno, je zagledal v pajčolanu temnolaso žensko z ravno črto nosu, polodprtimi ustnicami, belokamnato verižico okrog vratu.

Njen vrat je bil globoko razgaljen, črna obleka ji je segala nizko čez prsi in se v številnih naborkih razlivala v prostor, potem pa ugasnila v pajčolan. Ženska je plavala na njem kot po valovih, ni se dotikala tal, vmes je bila mehka tkanina. Ni se ji upal približati, pajčolan mu je zdrsnil s prstov in ona se je odmikala, komaj je še razločil temo obraza in svetlobne sence, ki so obdajale njene lase.

»Kdo si?« je zaklical za odhajajočim odsevom in v odgovor zaslišal medel odmev: »Kdo siiii?«, ki je prihajal iz nekega drugega časa in prostora, a mu bil vseeno tako domač in ljub. »Sem te že kdaj srečal?« je pohitel, ker se je bal, da se pajčolan spet odmakne za toliko, da je njen glas ne doseže več. »Srečal, srečal,« je prihajalo iz daljave, drobni jecljaji so drgetali v zraku, zadišalo je po smoli in nekih davnih sanjah. Mirovala je, gledala stran, ustnice so bile rahlo razprte. »Kako ti je ime?« je še poskusil vprašati, a beseda mu je zastala v grlu, hladni valovi so se vrtinčili vse bliže k njemu, preplavilo ga je drgetanje.

Zganila se je, ozrla k njemu, pokazala s prstom, bolj podobna kipu kot živi ženski, večna, izklesana iz kamna. Njen dolgi kazalec mu je prebadal telo, neki hladni prsti so se oklenili njegovega vratu, svet je iz ledu.

Pred mestom je še okleval, a za njim je bilo močvirje in ne bi se rad vrnil. Tam je smrt. V njem se je razprostirala praznina: kot da bi se brez konca odmotaval klobčič volne in se potem tisočkrat sprepleten zrušil vase. Sredica se je posedla, spremenila v piko, ki blodi po neizmernem telesu in si išče pot do oči. Nobenega strahu ni več čutil, le še mirno vdanost, ki jo je vse redkeje preglasila divja žeja. Naj se svet razpre v blaznem kriku in ga zalije s svojim ognjem, da bo čutil, čutil!

Ko je s počasnimi koraki stopal skozi mesto, ga je presenetil smrad, iz odtočnih jarkov je prodirala umazana lepljiva voda in se razlivala čez pločnike in ceste. Vse je bilo zapuščeno, prazno, okna brez zavest, steklovina je zijala v prihajajoči dan in se odbijala v mirujoči gladini reke. Zaslišal je krik. Proti njemu je tekel eden od preganjalcev in mu nekaj kričal v nerazumljivem jeziku.

Ni vedel, koliko trenutkov je minilo, čas je že zdavnaj izgubil svojo vrednost. Kot uročen je gledal predse, mar res prihaja iz daljave lajež psov, belih psov, potem pa zagledal pod sabo preganjalca. V njegovih široko odprtih, že mrtvih očeh se je zrcalila groza. Čez prsi je zevala velika rana, iz katere se je zlivala lepljiva, smrdeča kri, ki se je oprijemala njegovih rok, polzela z noževega ročaja za rob bele srajce, ki je valovala nad preganjalcem kot mrtvaška rjuha.

Odvrgel je nož in stekel stran, a vse poti so vodile nazaj, k tistemu truplu v plitvi soteski reke, ki ga je zalivala naraščajoča voda. »Saj to ni on, nož je zasadil nekdo drug, iz, ki,« mu je blodilo skozi možgane. Sonce je svetilo vanj, samo zanj, kri se je kmalu strdila v kraste, ni več mogel premikati jezika. Vode! Pokrivalo ga je posušeno listje, ki je naletavalo z drevess in tudi on je bil list, ki bo zdaj zdaj zdrsnil na tla in suho zašelestel.

V rumeni svetlobi, drobnem puščavskem pesku, ki se je začel usipati z neba, je zagledal žensko, tisto sanjano, strašno lepo, kot kip negibno. Približevala se mu je z velikim pajčolanom. Samo še njeni lasje, izdih, ki je daljši od vsakega vdiha, prasketanje drobnih plamenčkov, žamet, noč. »Pridi, pridi!!!«

David Terčon **KRVAVO JUTRO**

Petelin pri sosednji hiši je zletel na zajčjo utico in se začel repenčiti s svojim buditeljskim vreščanjem.

Skozi nelagodno meglico prebujanja je začutil, kako mu je po hrbtnici spolzel nasršen hlad predsmrtne slutnje. Kot iz katapulte izstreljen je zgrožen obsedel na postelji.

Kje pravzaprav je? Od kod ta nenavaden vonj po konjski sapi? Zakaj je tako mrzlo?

Z rokama si je podpiral zmedeno glavo. Iz trebuha mu je silil občutek slabosti – in spomnil se je, da je v velikem vojaškem šotoru.

Prekleta zafukana rezerva!

Že drugi dan so jih bili nagnali na nočni pohod. V napadalnem mrazu prvih majskih dni so, ne da bi dobro vedeli kam in zakaj, otovorjeni kot izvoščki, kar hodili in hodili in hodili... Menda se še po nobeni pijanosti ni bil počutil tako cunjastega kot ta trenutek. Dvignil je glavo, da bi se znebil vsaj kančka njene teže – helebarđi sta ga še isti hip vsekali v od jermenov nahrbtnika pretlačeni rami; sovražno je javknil v težki mrak.

In začel se je zavedati svojega telesa. Levega nožnega palca, ki ga je skelel pri nohtu zaradi malo pretesnega škornja. Srbečice tik pod levo lopatico. Neprijetnega mozolja tik ob levi nosnici. Peškoče vreznine na kazalcu desne roke. Podplato v na betonskih tleh. Dlani, ogabno smrdečih po čistilu za orožje...

In mehurja, zaradi prenapoljenosti spremenjenega v napadajočo rovko.

Počasi, po starčevsko se je pretegnil, poiskal škornje, si jih nataknil na ozebla stopala in se poln bolečin, ki jih je bilo zakrivilo njegovo pisarniško telo, postavil na noge. Vzel je baterijsko svetilko izpod vzglavnika in posvetil na zgornjo posteljo, da bi videl, na kateri vogal je bil obesil suktnjič. Mladič, ki je spal na njej, je zakašljajal.

Nekdo z drugega konca šotoru ga je preklel in mu rekel, da hočejo ljudje spati, zaradi česar naj ne zajejava s svojim vstajanjem. S kratkim fakju! je opravil z nočnim delilcem nasvetov in se splazil v po zemlji in travi dišeč suktnjič. Če se takoj ne spravi ven, se bo poscal kar v gate!

S svetilko si je svetil pred korake. Možgani se mu niso in niso hoteli prebuditi. Ozek prehod med v nadstropja zloženimi posteljami je bil uganka labirinta in bledečen krog svetlobe pred njim hipnotizerjevo prišepetavanje. Od dolgega pohoda zdelane mišice so predstavljale noge brez urejenega nadzora. Za trenutek je pomislil, da se ne bo zmozel prebiti do stranišča, da se bo zvrnil v njivo krompirja pri šotoru.

Stražar, ki je ogrnjen v toplo, pelerino pravkar prikorakal mimo vhoda v stavbo, v kateri je bilo shranjeno orožje, zloženo na stojalih na hodniku, mu je nekaj rekel, a je s tako silo zadrževal seč, da ga sploh ni slišal. Skozi špalir polavtomatskih in avtomatskih pušk se je kljub izmučenemu telesu skorajda vrgel skozi straniščna vrata. In si vseeno malo poscal gate, saj mu jih ni uspelo dovolj hitro umakniti.

Z levico se je oprl na zid, glavo nagnil nazaj, zamižal in od užitka in olajšanja z na široko odprtimi usti dihal globoko in počasi kot umirajoči, ko je voda odtekala v močnem curku. Na koncu je godrnjajoče še nekajkrat pritisnil na mehur, kot bi ne mogel verjeti, da je res prazen. Globoko je zajel sapo ter jo iztisnil iz sebe z dolgim pihanjem skozi našobljene ustnice – in tako odpihnil poslednje sledi preživete muke. Nato je krepko otresel še zadnje kapljice in si možičlja pokril s hlačkami. Njihova mokrota ga je piknila. Na kratko je zaklel.

Pred lijakom se ni ustavil le zato, da bi si umil roke, temveč predvsem zato, da bi si z mrzlo vodo zmočil obraz in tilnik ter poskušal vsaj tako prebuditi nekaj življenja v svojih zdelanih tkivih. Odprl je ventil ter pustil vodo nekaj časa teči, da bi prišel do tiste najbolj hladne. Levico je držal pod curkom in jo umaknil šele, ko so ga začeli prsti ščemeti zaradi mraza. Takrat je zajel tekočino v čašico svojih dlani, preštel do tri in si osvežitev pritisnil na obraz.

Toda...

Še isti hip je odrevenel v grozljivem spoznanju!

Toda...

Saj vendar ne more biti res!

Ne... ne...

Mar sanja?!

Počasi in nejeverno se je z rokama podrsal po licih in bradi.

In se še enkrat podrsal...

Saj je vendar nemogoče... NEMOGOČE!

Petelin pri sosednji hiši je zletel na krmilo starega tomosovega motorja in se začel repenčiti s svojim buditeljskim vreščanjem.

Spustil je roki in se z njima oprl na rob umivalnika. Nekaj sekund je buljil v odtočno odprtino in se spraševal, ali je res, prav res res, kar je bil začutil na dlani. Nato je miže, ves prestrašen, polagoma dvignil glavo proti ogledalu. Če... če... če bo isto tudi videl... potem... potem je... res...

Res?

Res?

...

Odprl je oči –

RES!

Črevesje mu je po šakalje zatulilo in ogromen primež mu je pretisnil trebuh in zidovi so se mu začeli približevati in nož mu je prebodel goltanec in krvniki so prižgali grmado, na kateri je stal!

RES!

Z izbuljenimi očmi je strmел v podobo v ogledalu – podobo, ki je ni bil videl že celo desetletje...

RES!

Namesto obraza s košato, do trebuha dolgo brado, se mu je iz stekla spakoval moški s kratkim, na vse mogoče strani štrlečim strniščem na hitro odrezanih dlak... Namesto dolgega ponosa, ki ga je bil z vso ljubeznijo in pozornostjo negoval že toliko let, so mu iz kože štrlele ščetine že tisočkrat uporabljene sirkove metle!

RES!

Res...

... res...

Nenadoma so iz vseh špranj, lukenj in razpok začeli lesti najrazličnejši ljudje, ki jih je vsak dan srečeval na ulicah, v pisarni, trgovinah, uradih, na sprehodih, športnih tribunah, pri zdravniku...

Z okna so vpili sodelavci, ki so ga bili vsako jutro spraševali, če se še ni ostrigel in obril.

Iz straniščne školjke so cvilili predšolski otroci, ki so se bili glasno igrali na zelenicah okrog stanovanjskih stolpičev in opozarjali svoje vrstnike, naj vendar pogledajo, kakšno brado ima stric, ki gre pravkar mimo.

Iz lijaka so se drli nezreli srednjeolci, ki so bili strmeli v njegovo goščavje in se z dlanmi na ustih hihitali, ko se je oddaljeval.

Iz razpoke na zidu so sikali znanci, ki so ga bili ob vsakem srečanju primerjali s slovenskimi pesniki, rokarskimi glasbeniki, četniki, bajeslovnimi bitji, literarnimi in filmskimi osebami in duhovniki najrazličnejših veroizpovedi.

Skozi zračnik so zavijale ostarele device in babice, ki mu niso bile nikdar pozabile omeniti, da se jim zdi, da je v vseh trgovinah zmanjkalo britvic za britje.

Skozi špranjo pod vrati so se režali naveličani moški, ki so bili že tri ure sloneli za šankom, pili svoj edini špric, in mu dopovedovali, da ga tako poraščenega gotovo prav nič ne zebe, pa čeprav je dvajset pod ničlo.

Vedno več jih je bilo, vedno nove prehode so odkrivali, vedno več pri-pomb je letelo iz njihovih ust, vedno bolj so ga obkrožali, vedno bolj stiskali medse in stiskali in stiskali in stiskali in stiskali!

STISKALI!

Stisnil je desnico v pest, nečloveško zatulil in s podivjanim udarcem razblinil ogledalo na koščke. Še enkrat je zatulil, zamahnil okrog sebe, da bi odgnal napadalce, in se pognal iz stranišča.

Po obrazu so mu iz ranic, ki so mu jih bili prizadejali koščki razbitega stekla, curljale tanke srage krvi; iz porezanih prstov mu je rdeča tekočina kar drla; pa ni ničesar čutil, nobene bolečine, nobene utrujenosti – le živalsko jezo na idiotske pripombe idiotskih ljudi, le morilski bes na tovariše v šotoru...

Na tovariše, ki so mu bili obljubljeni, da ga bodo ponoči obrili...

Bil je prepričan, da se šalijo, in v šali jim je s smehom odgovarjal, da jih ubije, če si drznejo kaj takega...

Oni pa... oni so si drznili! Oni... so ga... res obrili! Oni so ga! Oni so ga! Oni...

RES!

Oni... oni...

Naj umrejo!

Naj umrejo...

RES!

S stojala je vzela avtomatsko puško in se po stopnicah napotil v prvo nadstropje, kjer so bile spalnice častnikov in shramba z ostrim strelivom. Nezavezani škornji so ga ovirali pri hoji, zato se je ustavil, puško odložil na stopnico pred seboj in si zavozljal vezalki. Nato je šel naprej.

Na vrhu je zagledal stražarja, ki je sedel na trdem stolu pred shrambo. Z dolgimi koraki je stopil proti njemu – on pa se je dvignil in spraševal prihajajočega, kaj za vruga počne ob tej uri s puško v roki. Gluh in zaslepljen od srda seveda ni odgovoril – še preden je varuh končal svojo pripombo, je zamahnil z orožjem kot s kijem za baseball in ga z vso močjo treščil po obrazu. Čuvar ni utegnil zavpiti – le nekakšno grgranje je spravil iz sebe in se sesedel ob zidu kot brisača, ki pade z obešalnika. Kri je obrizgala bel zid in bled obraz napadalca.

Petelin pri sosednji hiši je zletel na kup hlevskega gnoja in se začel repčiti s svojim buditeljskim vreščanjem.

Ozrl se je proti vratom častnikov in počakal dobro minuto, da bi se prepričal, da nihče ni bil ničesar slišal. Nato je počasi odprl vrata v shrambo in se zmuznil vanjo. Prižgal je svetilko. Na postelji ob oknu je spal četni starešina, zadnji čuvaj ubijalske opreme.

Kri je obrizgala bele rjuhe z modro črto po sredini.

Zaboji z naboji so bili zloženi v nasprotnem kotu. Prižgal je luč, odložil puško in zagrabil prvega s kupa. Neučakano je odstranil zalivko, odprl pokrov in zagrabil za žico, ki je odpirala kot konzervo spojen notranji kovinski ovoj. Sunkovito je potegnil, da se je žica zažrla v blazinice prstov, a mu ni bilo mar bolečine. Čutil je le pogled v ogledalu. Čutil je le ogolelo podobo v obtolčenem, na vogalih počrnelim steklu.

V omari je poiskal ukrivljene nabojnike. Zložil jih je v ravno vrsto, raztrgal nekaj škatlic iz zaboja, da so se medeninasti tulci zableščali v svetlobi močne žarnice, in začel polniti. Počasi in previdno, da bi se le kaj nezataknilo pri streljanju! Kdajpakdaj je prisluhnil, da bi slišal, če kdo prihaja.

Nekaj kapljic krvi je padlo na škatlico, ki jo je ravnokar hotel odpreti.

Od nekod je priplaval besen lajež.

Deset črnih nabojnikov je bilo končno polnih. Spet je pobrskal po omari in iz nje privlekel širok rjav lepilni trak. Po dva in dva nabojnika je zlepil skupaj, obrnjena v nasprotno stran, da bi jih kasneje hitreje

menjava. En par je vstavil v puško – zaklep je grozeče zazvenel, ko je porinil naboj v cev – z drugimi pa si napolnil žepe suknjiča.

RES!

Rezervisti v šotoru so sanjali o denarju, kurbah in hitrih avtomobilih. Enakomerno dihanje je bolj in bolj zgoščevalo konjsko sapo.

Petelin pri sosednji hiši je zletel na neurejen kup drv in se začel repenčiti s svojim buditeljskim vreščanjem.

Kaplja krvi mu je z obrvi mimo nosa spolzela na ustnice. Slanost z njih si je obrisal z rokavom. Polzeče se je spustil po stopnicah navzdol in odločno zakorakal proti izhodu iz stavbe. Trenutek kasneje se je odrezano ustavil, pogledal puško, ki jo je tiščal v rokah – in se odločil, da vzame drugo. Kdo ve, morda sta razbiti glavi kaj uničili, pa bi ne mogel streljati...

Ko je bila nova pripravljena, je odprl omarico z električnimi stikali in prižgal luči v šotoru, kjer je bila njegova postelja.

Še petnajst korakov...

Zunanjega stražarja ni bilo videti...

Po trinajstem, tik pred vhodom v šotor, se je spet ustavil. Slišal je rahel nemir v notranjosti. Zmotila jih je svetloba... Stisnil je puško, da so se mu prsti pobelili, zamižal, pogoltnil lepljivo gmoto...

RES!

Z levo je odmaknil kos platna, ki je skrival vhod, in skorajda isti hip je prvi rafal preresetal konjsko sapo!

Nekateri sploh niso vedeli, kaj jih je zadelo, saj so trdno spali, drugi niso imeli časa iz sebe spraviti niti klica opozorila niti krika bolečine.

Krogle so zadevale ob tla in in ob kovinska ogrodja postelj, parale so odeje in šotorsko platno, zarivale so se v vzmetnice in meso, trgale so vzglavnike in kosti.

Ranjeni so v smrtni grozi tulili kot poblazneli volkovi; šotor je zaradi zaletavanja bežečih nihal semtertja kot v najhujši burji. A izhoda ni bilo... Ni ga bilo... Niso ga mogli najti...

On pa je streljal.

Streljal...

Streljal...

RES!

Dokler ni k nogam odvrigel petega para praznih nabojnikov...

Takrat je odjeknil še zadnji strel...

Ubijalec je pod desno lopatico začutil nezemeljsko bolečino, neznanški udarec, ki ga je vrgel na prsa. Ležal je brez moči z obrazom na hrupnem betonu. Vse je bilo tiho. Skozi usta mu je privrela vroča kri. Čutil je, kako mu beton krade telesno toploto. Nezadržno je odtekala v večno praznino. Nasmehnil se je... Ljudje iz špranj so se razbežali. Razbežali so se! Ne bodo se več smejali za njim, ne bodo ga zbadali z idiotskimi opazkami, ne bodo več buljili v njegovo brado! Hahaha, vse jih je pregnal! Vsi so se razbežali! Vsi!

RES!

In sedaj... mir... ostal je... ostal le še mir...

Mir.

Pri vhodu je nad truplom napadalca bos in v samih gatah, mižeč in ves solzen stal poveljnik čete; roko s pištolo je še vedno držal iztegnjeno.

V pomladni tišini hribovske noči je bilo slišati le trpek jok zapoznelega odrešenika.

Petelin pri sosednji hiši je zletel na sleme šotora in se začel repenčiti s svojim buditeljskim vreščanjem.

Tone Pavček SPOMINJANJA, IZKLJUČEVANJA, DRUŽENJA

Nekoč, v neki davni pesmi je bilo zapisano: Nekje na Dolenjskem so kraji... Nad njimi še zdaj plovejo isti oblaki in se v vročem poletju pode nevihte, še zmeraj rž in oves in pšenica z osinami bodejo v to večno nebo, a kraj se je spremenil: vnanjost je bogatejša, duha pa je manj. A temu bi se lahko tudi reklo: Zemlja se ni spremenila, le mi nismo več isti...

Gôri v gôri, med vinogradi, med griči, v breg zakopana, k trtam obrnjena, je naša hiša. Še zdaj, četudi ne več taka, kot je bila. Nekoč je to bila gosposka, velika in bahava zidanica mirnopoškega oštirja. Spodaj velika velbana klet s sodi, z velikimi vrati in s ključem zanje, ki bi ga bil vesel sam sveti Peter; zgoraj samo majhna čumnata, s posteljo in men-trgo ter štedilnikom, toliko, da se obrneš, sedeš, ležeš in sanjaš o velikem, zračnem, sončnem, drugačnem. Sém, v ta prostor, še zlasti pozimi, ko je vlaga polzela po stenah in je zunaj mraz grozil fantom brez čevljev, hodi moj najzgodnejši spomin. In čudo: tedaj v tej mali hiški ni bilo dostikrat kruha, zdaj pa hodim vanjo, da se nasitim.

Tu, v gôri smo živeli z materjo. Pravili so nam gorski in mene še zdaj neprijetno zadene, če se spomnim, da sem gorski Tonček, saj je bilo v tem nekaj posmehljivega, žaljivega, ko so našo revščino nemalokrat namesto gorska imenovali tudi grajska. Mati je hodila v »taberh« v dolino, v vas, in me jemala s seboj: Bo vsaj kruha dobil pob, ko pa je zmeraj lačen in tako suh! Meni pa pri kmetih ni bilo lepo. Zmeraj naj bi bil tiho in priden, pustil mater pri miru, da bi lahko več naredila, a če sem se česa pritaknil na polju, v hiši, v štali, je bilo kajpak zmeraj vse narobe. Zato sem zmeraj bolj nerad hodil na materino dnino in nazadnje le izprosil, da sem ostajal doma, ali zaprt v hiši, ali, že večji, pred šolo, prost med drevesi in travami, pticami in trtami, pasel lenobo in lakoto, a tudi majhno, komaj rahlo zeleno domišljijo, kako bo, ko bom imel zajčke in bomo imeli kravo in mi bodo dobri Ivanski stric – materin stric kajpak – kupili, ko bom že velik, uro za birmo.

Če je bilo okrog mene vse majhno, so bile sanje velike. A ker sem bil rojen v srajčki, kot je vedno trdila mama, sem imel srečo: dobil sem zajčke, res da so mi jih enkrat pokradli in da sem zadnjo brejo zajklo prodal Lužarjevemu Martinu, da sem povrnil mami škodo, ko sem ji razbil jajca, a vendar, veselje z zajčki, ki so bili moji in samo moji, je bilo neskončno. In tudi kravo smo dobili. Ni bila sicer naša, saj smo jo dobili le na posodo od Ivanskega strica za dva tedna, a bila je topla, dobra, čohal sem jo po tilniku, jo pasel po bregu pred vinogradom, scal po travi, da je rajši jedla, in na večer nanjo naslonjen stopal blažen proti naši šupi, da bi videl, kako se bo kadilo v keblíco iz polnega vimena mleko. Še zdaj se mi zdi, da kdaj pa kdaj kot le tistikrat pijem mleko mladosti, saj se naša sposojena krava, enako topla, enako rogata, vrača s paš po nebesnih tratah nazaj na bregove nekdanje mulit svoj slak in moje sanje. Le tretje velike sanje se mi niso izpolnile v celoti. Ivanski stric so prej umrli, preden sem šel jaz k birmi in sem prejel ta zakrament od škofa Rožmana že v Ljubljani v strašno gosposki obleki in s strašno mestnim botrom, ki mi je dal uro in ki ga kasneje nisem nikoli več videl. A tudi z uro nisem imel sreče – v šentjurski hosti, ko sem lazil za jurčki in temnimi skrivnostmi, sem ob nekem stoletnem hrastu strl to kratkotrajno

merilko mojega srečnega časa. A to je bilo že mnogo kasneje in najbrž le kot dokaz, da se vse po malem, celo sreča, sfiži.

Poprej pa je tekel iz večnosti v večnost, kakor se reče, zame srečen čas gôri v gôri nad Šentjurjem.

Srečen čas? Najbrž res, vsaj tak je videti zdaj, iz te več kot polstoletne razdalje. Tedaj pa je šlo, če pogledam z drugo dioptrijo očal, za preživetje. Zgolj za to, ali bo kilav otrok, slaboten, v treh krajih počen, crka, da se bogu smili, kot je pravilno moje hibe poimenovala babica, preživel, ali se bo obdržal na zemlji, ki je mi nismo imeli, ali bo premagal bolezni in lakoto in sabenjsko zavist pobiča nemaniča do bogatih, ki tudi niso imeli kdovekaj, ali bo našel pri njih kruha, ko bo pastir ali hlapec pri boljšem ali slabšem gospodarju. Zagotovo je bil v meni gon po preživetju močan in silen, pa tudi odločilen: narava, ki skrbi tudi za slabo, da bi se vicalo skozi življenje, me je ohranila in polnila s silo, ki me je kar silila h kljubovanju, mi podarila vztrajnost in voljo in tudi upornost za dolgo pot iz moje dolenske nemožnosti in iz neskončno lepih pokrajin v možnost in v nikoli s srcem sprejeto mesto.

A tudi to je bilo šele kasneje.

Poprej sem se »likal« v šentjurski domovini, ki sem jo otrok, bos premeril okrog in okrog z gričev do vasi in travnikov pod vasjo in hoste na tej in oni strani, in z brega, s preslico v ustih, strmel v neumljivi zunanji svet, v prostor zunaj tega domovinskega malega kroga: na daljni Golobinjek z mogočno lipo ali k Sveti Ani, h kateri je baje speljana podzemska pot od naše hude Ajdovske jame. Ta strašno vabljeni svet, ki je strašil in se dobrikal, je pljuskal v moje mlade dni in je bil prav tako stvaren kot čudno zategle pesmi fantov na vasi ali veseljačenja na mlatiških likofih ali čarovnije kakšne Krašovčeve Mete. Moje likanje z družbo in v družbi pa se ni kaj prida obneslo. Ko sem moral v vas po mleko ali po karkoli, sem tekel mimo žanjic ali oračev, da ni bilo treba reči tistega Bog daj sreče in se zaplesti v pogovor, ogibal sem se srečevanj z ljudmi, da me niso spraševali, čigav in odkod sem, saj jim nisem maral razlagati, da sem čisto neki poseben Pavčkov pobec, od tistega, ki je v Ljubljani, sicer pa sem gorski in od Špančkove Ane. Enkrat sem to tako razložil in so se mi smejali vsi po vrsti, še tuje krave na paši, le mama je bila žalostna. Tako sem najraje ostajal doma, hodil po najlepši poti sveta od naše hiše pod bregom in pod vinogradi do naših trt in tam v kakšnem varnem zavetju sedel in sedel in verjel, kako sem se dobro skrtil pred sestro in mamo, pred vaščani in vsemi tegobami, da sem na varnem in da mi je dobro.

Ta moja samotna skrivanja v samoto pa se niso dobro končala. Zagotovo sem si želel tudi k vrstnikom v vas, med njihove igre, na njihovo pašo, na sekanje pirhov ali pozimi na sankanje in drsanje po vaški luži. Poskušal sem mnogokrat, a zmeraj je bilo moje vraščanje v vas neuspešno. Kdo ve čemu? Ali le zaradi tega, ker sem prihajal z gričev, iz sirotije? Ali zato, ker sem bil tenak in droben in suh in so me na mojo jezo klicali zelenika? Morda pa tudi od tod, ker sem trmasto rinil k njim, ki so mi kdaj posodili klobuk ali čevlje, da sem lahko šel z mamo v Ljubljano k očetu moledovat novcev in sem jih morda prav zato tudi sovražil. A moje pesti so bile drobne, pa najsi sem se še tako zaganjal v tega ali onega mulca z vasi; zmeraj se jih je zbralo več in so me, kakor nadležnega psička, zapodili nazaj v griče, v gôro, k svojim. »Le pojdi tja gor, ti nisi naš, nisi za k nam!« Izključili so me prvič in drugič in potem še mnogokrat. Tako sem kasneje v svojem slavnem (v slabem slavnem)

prvem razredu pogruntal rešitev zase: greš po lepi poti od vinogradov prek travnikov in hoste v šolo, a tja, v tisto, po lizolu in apnu in strogih učenostih smrdečo mirnopeško šolo, ne prideš. Skriješ se zdaj tu, zdaj tam, povsod se dogajajo mnogo lepše stvari kot v šolski enajedelpomaranči, kjer te do mraka zapirajo in bunkajo po hrbtu. V temni hosti Čadajevki ali še višje gori, kjer je brezno Klopoušnice, so rastle čudne skrivnostne rože, so tekale še bolj čudne živali in med njimi me ni bilo ne strah in ni mi bilo nerodno.

Rekel sem, da se je to slabo končalo. Najprej so me prijeli orožniki, me bolj za šalo, a meni do njihovih šal ni bilo veliko, zvezali z verižico in mi uklenjenemu grozili, da me odpeljejo v mirnopeški zapor. Pravijo, da se jih nisem bal, najbrž sem si mislil, da hujšega zapora od šolskega ne more biti na svetu. Druga grožnja mojim izostankom iz šole in mojemu klatenju po hostah in rebrih prve male šentjurske domovine pa je bila hujša. Prišla je od očeta in je pomenila rez, konec, odhod v Ljubljano, v mestne šole, slovo od vsega, kar sem dotlej vzljubil.

Te moje prve ljubezni se do danes niso postarale. Še zdaj imam rad pot od praga hiše do brajde, ko se začne v njej mehčati prvo grozdje, temno klet in čuden vonj po vinskih glivicah, po kanu in žveplu, hrastove stebre in late našega kozolca, sabenjškega z enim samim oknom; a prav skozi to okno gledam najdlje nazaj, v svoje peto leto starosti, ko so čudni možje, cimpermani, tesarji, sekači, krovci postavljali naš kozolec in ga s slamnatimi škopniki prekrili. Bilo je vse živo in hrupno okrog naše hiše, mati vsa živčna in zaskrbljena, jaz pa sem radovednost pasel in bil napoti mojstrom kot še nikoli. A zdelo se mi je imenitno: tudi mi bomo imeli svoj kozolec, na našem bo in naša pšenica v njem. Takrat so mi tisti kozolec postavili v sredo mene in stal je trden v zavetje vsem mojim čustvom in mislim. (Ko so ga že v mojih davno odraslih letih sorodniki podrli, se je v meni zamajalo mnogokaj, a palo v pozabo vendarle ni. Tudi izgubljeno, prav zato, ker je izgubljeno, v sebi tako radi najdemo.) Kozolec je ena izmed mojih izgubljenih ljubezni. Ne manjša je tista, skoroda prava: zagledanost v deklico, ki jo zdaj kličem Rožamarija. Če hodim v Šentjurje po čar besed, je moja davna prvošolska čarovnija, kako bosa čez senožet teče deklica Rožamarija, beseda besed, čudež, podoba, ki jo še zdaj vidim:

*Zadihana, lepa od mladega dne
diši po svetem in svežem
in jaz stezam in širim roké,
da jo kakor srečo prestrežem.*

A to zdaj je že vračanje. Skok nazaj. Beg v mladost. A ponavljam: moji skoki nazaj, v otroštvo, ali prijazna možnost, da se prekobalim čez breg resne odraslosti v travo otroštva, ko se zmuznem iz zapetosti v bosonogo nagajivost, so vse drugo prej kakor navaden beg. To je vračanje k sebi. V pokrajino, kjer so doma sanjarije in čenčarije, včasih pa je to preprosto igra in veselje do skrivnostnega, lepega, minulega, tudi do potegavščine, do neizživetega otroštva. Najsi je bil stvarni svet hudo bolj stvaren od moje otroške in one druge pesmi, je bil hkrati tudi mnogo manj resnično stvaren. Otroške oči vidijo globlje in višje in točneje, a otrok ne gleda samo z očmi, zaznava s čuti, s sanjami, s fantazijo,

z igro, in s tem podobno kot s svojimi majhnimi koraki prikoraka najdlje. In če ti je dano, da ohraniš potem, ko prerasteš plenice in prve hlače, šolske suknjiče, birmanske gvante in poročne obleke, še malo otroškega čudenja nad vedno novo uganko življenja, da še malo vsaj sprejemaš po otroško stvari sveta, se svet zate postavi pravilno, kot se spodobi – na glavo. Potem gledaš po svoje in v pravi luči in v majhnem je vse neskončno veliko in si tudi sam kakor majhno makovo zrno, velik kot celo vesolje.

Sedanja vračanja v izgubljeno Šentjurje, v mladost nosijo v nosnice mogočen vonj kruha, ki so ga vzeli pravkar z loparja – pa četudi pri nas nismo imeli krušne peči za peko kruha – nosijo v ušesa hrzanje konj – pa četudi sem se zaljubljeno zagledal v konja šele kasneje kot hlapec v vasi – pripovedujejo, kako dan, mogočen in v škornje obut zakorači čez dvorišče na njivo – pa četudi smo mi jemali kakšen majhen krajec njive kje v najem in za odvracilo z delom – in prinašajo v moj gluhi prostor zvoke, ko na nebu otroštva neviden organist igra Bacha v lepih dolenskih durih. Vse to dobiš potem, ko si nekaj nepreklicno izgubil.

Jaz sem Dolenjsko izgubil, ko me je oče vzel v ljubljanske šole in me dal v Marijanišče, k nunam, v internat. Bilo mi je dobrih sedem let in padel sem iz zelene dolensjske samote svojih bregov in skrivalnic v strogi red zavoda, v družbo predpisanih pravil, reda, ponižnosti in pobožnosti. Nova, tokrat še mnogo hujša enajedelpomaranča. Ali z dvema besedama: mučilnica in rešiteljica. Rešila me je za neko drugo življenje – kdo ve, kaj bi bilo, če bi ostal na Dolenjskem – in tudi namučila z mukami, ki jih pozna samo otroško srce in jih nosi kot nikoli čisto zarasle kraste s seboj do smrti.

Če me moja mirnopaška šola, tisti nepozabni prvi razred, spominja na vonj po razkužilih in mi je v spominu učiteljica z visokim glasom in z rdečimi ustnicami, kako se s šibo sklanja nad nas in mi sklanjamo raka in ribo, je Marijanišče podoba mnogih dečkov, zvršenih v vrsto po dva in dva, oblečenih v debele, vroče uniforme, zapete do vratu, kako na telovo stopajo za procesijo po ljubljanskih ulicah ali ob nedeljah na Grad ali na Barje k Plečnikovi cerkvi, podoba učilnic pod strogim očesom sestre Hermine ali mogočne spalnice, kjer te čaka, če si bil priden, podobica na blazini. Mene ni čakala kdovekolikokrat. Ne da ne bi bil priden, saj sem se rad in lahko učil, le kdovečemu sem kar naprej kakšno zakuhal. In ker je bilo kaznovanje strogo in neusmiljeno, se je v meni večal odpor do te ljubljanske šole. Bila je trda, stroga in tudi kruta. Sam imam v sebi še zdaj občutek, da je bila z menoj ne le enkrat krivična. Morda sem bil tudi jaz, tisto dolensjsko drobno suhljato bitje, ki je še zmeraj sanjalo o zeleni prostosti dolensjskih košenic in se hkrati upiralo belim zaprtim stenam zavoda in plavim oblekam redovnic, premalo pripravljen za to šolo in njeno nič nežno vzgojo? Zagotovo pa sem bil, kot je vsak otrok, neskončno ranljiv in večkrat tudi ranjen. Še zdaj me boli krivična obdolžitev, da sem na Bokalcih, kamor smo se iz Marijanišča zatekli čez poletne počitnice, ukradel uro budilko. Priznanje so hoteli dobiti od mene s svetohlinsko zvijačo, s prepovedjo spovedi, da bi se nato izkazala moja grešnost, ko ne bom mogel k obhajilu. Tista ura mi bo nekoč na koncu, pa ja ne na Bokalcih! zagotovo priprošnjica v hudem. Tiktakala je tedaj in nemara bo tudi še kdaj o moji nedolžnosti, a tudi o upornosti in kljubovalnosti.

A ima moje Marijanišče tudi drugačne, svetlejšje podobe. Še zdaj mi diši v zadovoljno sitost koruzni močnik, ki smo ga jedli vsako jutro, še mi odzvanjajo udarci kamnov, ko smo po dvorišču balinali, ali se leskečejo barvaste frnikole, ki jih nisem imel nikoli dovolj in so bile tedaj naše veliko bogastvo. In ne nazadnje so mi v spominu podobe mnogih dečkov, vrstnikov, ki so delili z mano húdo in lepo zavodske učenosti, med njimi sopotnik skozi življenje in v poeziji Janez Menart.

Zgodilo pa se je tudi v tem Marijanišču, kakor nekoč prej v naših dolenskih gričih, podobno razlikovanje in izključevanje. Res: s svojo upornostjo sestram, vzgoji in nemara tudi že duhu marijaniške vzgoje, s prsenjem šibkega, ki s tem skriva svojo šibkost, sem izzival nenaklonjenost in si prislužil nezasluženo oznako nasprotnika, sovražnika nun, tedanjih orlov in nemara Cerkve sploh. Bilo pa mi je dobrih deset let! In ponovilo se je, da so me tudi tu podili stran, od sebe, me izključevali, kot so me nekoč vrstniki podili z vasi v grič, iz skupnosti v osamo. Kot me je nekoč potrlo razlikovanje, tako se mi je tudi enosmerna in enopomenska šola v Ljubljani in njej prilagojena vzgoja v poslušanju razlaganih resnic uprla. Če je rodila kljub vsemu dober sad, se je ta pokazal mnogo kasneje, in sicer kot moje razumevanje za različnost, za večglasnost, za resnico, da smo si ljudje enaki samo v tem, da smo drug od drugega različni.

Ko zdaj ponovno premišljam o sestrah v Marijanišču in o vzgoji, ki sem je bil deležen in ki je vsaj tedaj obrodila več upora kot sprejemanja, sprejemam z isto mero tako dobre osnove, ki so mi bile s to šolo dane za kasnejše življenje, kot tudi rane in zarasle kraste. Oboje je bilo koristno. Nisem se sicer kasneje nikoli otrešel odpora do šolnikov in zadrte šolmasterizije, a nauk je bil vseeno dober: odpuščaj, da ti bo odpuščeno, in dopusti drugim drugačnost, da boš tudi sam resničen s svojo resničnostjo. Zgodba, ki je rodila ta nauk, pa je tudi naslednja:

Iz ljudske šole v Marijanišču naj bi prestopil v dijaški internat istega Marijanišča. Oče me je peljal k prefektu dr. Jožetu Pogačniku – kasnejšemu ljubljanskemu škofu, a ni pri njem nič opravil. Zavrnitev je bila odločna in utemeljena s priloženo »karakteristiko«, ki so mi jo izstavile nune: Tonček je pokvarjen! Oče je bentil name, na mulca, ki je spet kdovekaj ušpičil, potem pa požrl jezo in me odpeljal v šentviške Škofove zavode. Šla sva po stopnicah v prvo nadstropje, oče naprej, jaz preplašen za njim, stopila v veliko sobo, jaz tesno pri vratih, oče naprej k mizi, od katere je vstal starejši mož v črnem ornatu, poleg njega pa je že stal še eden, podobno oblečen. Bila sta resna, visoka, stroga kot najvišja kazen. Takoj sem vedel, da ne bo usmiljenja in tudi oče je nerodno nekaj jecljal na vprašanje starejšega: »Čemu ga pa Pogačnik ne vzame v Marijanišče?« In sledil je jasen sklep, odločitev, izključitev: »Če ga on ne mara, potem ga mi še toliko manj lahko sprejmemo!« In odhod po stopnicah navzdol, navzdol, navzdol. In več gorkih očetove roke okrog mojih ušes in molk, zadržnjen, zakrknjen, brez joka. Potem je sledilo očetovo kratko: »Mulc, boš šel pa na Dolenjsko krave past!«

Hotel sem reči, da nimamo krav, a da mi bo na Dolenjskem vseeno lepše, pa sem kajpak molčal. Sledil je dolg molček teden. Nisem vedel, kam bom šel in kako bo. Ždel sem in čakal, da me ali posadijo na dolenski vlak ali pa se bo zgodilo kaj nepričakovanega, odrešilnega, majhen čudež, ko me bodo vsi, vsi imeli radi. In res se je zgodil mali čudež razumevanja. Oče me je nazadnje spravil k frančiškankom, v internat za nižjeginnazijce, tja, kjer je danes Gledališka akademija, se pravi

Tone Pavček
SPOMINJANJA, IZKLJUČEVANJA, DRUŽENJA

v dom, kamor sta mnogo kasneje hodila oba moja, z gledališko ljubeznijo ožarjena otroka. Oče je o svoji in moji nesreči, ko me nikjer ne marajo, potožil patru Romanu, razumevajočemu človeku srca in pameti in ta ga je potolažil! »Dajte no, Tone! Kako naj bo fantek pri enajstih letih pokvarjen. Če ga nikjer ne marajo, ga pa mi vzamemo!« Oče se je oddahnil. In odleglo je tudi meni: bil sem vključen v družbo in ne več izločen. Sam sem zato kasneje zmeraj hotel biti sam in v občestvu hkрати, iskal in dopuščal to svobodo sebi in drugim. Ne nazadnje sem tako ohranjal zvestobo sebi in svojim koreninam.

Kajti: človek raste samo iz svojih korenin. Iz otroštva najpoprej. V mojem otroštvu je bilo veliko revščine in bogastva, izključevanja iz ne toliko bogatejšega in boljšega občestva in bilo je druženje z mnogimi neizrekljivimi čudeži Dolenjske. Zapisal sem se ji in uglasil na njen ritem. Davne podobe hodijo od nje k meni v vas – tudi prve smrti, med njimi bela smrt neznanega vojaka, ki je obležal na zmrznjeni zimski zemlji, nikomur več potreben, nikomur drag, in sem njemu, ki mu ne vem imena, in njegovi samotni smrti bil kot mladenič zadnja priča in drug, da ga sprejemam kot eno izmed vseh mojih smrti – hodijo te podobe Dolenjske in mi pravijo, da sem samo tam, pri njih, kjer je še vse na svojem mestu, tudi jaz lahko na svojem mestu mož. In trgam bilčice upa tam doli na Dolenjskem in tam davno v mladosti, da jih, te bilčice upa, poimenujem z visokim imenom – pesem.

Šentjurij, po domače Šentjurje,
rojstni kraj Toneta Pavčka

LITERATURA
Rast 4–5/1992

Jure Čeh ČLOVEK KOT UMETNIK

Biti umetnik

Kaj je umetnost? Kdo je umetnik? Ali lahko vse razložimo iz korena besede – kdor ume, je umetnik? Katero ustvarjanje lahko imenujemo umetniško ustvarjanje? Ali nam definicija, da je umetnost človekova ustvarjalna domišljija, zadošča, da pomirimo našo radovednost in razumevanje?

Umetnost in umetnik sta široka pojma in težko bi z enim esejem prodrli do celotnega razumevanja, poskušali pa bomo nepristransko opazovati in spoznati naš odnos do umetnika, umetnosti ter umetniškega ustvarjanja.

Da bi se čimbolj razumeli, se pravi, uskladili naše komunikacije, si bomo nekaj izrazov, ki jih bom uporabil v eseju, poprej ogledali. Predvsem je to izraz – sila Duha –, ki zveni precej religiozno ali vsaj odmaknjeno. Težko je izraziti neotipljiv pojem, kar sila Duha je. Izrazov, kot so: inspiracija, navdih in podobni, se nisem poslužil zato, ker razumevam to silo Duha živeti v neodvisnosti od Človeka in umetnika. Sila Duha bi bila bolj primerljiva z Jungovim videnjem nadzavesti. Vidim jo nepogojeno od umetnika, bolj je umetnik tisti, ki se odpre tej višji komunikaciji, jo prepozna in prenaša v naš svet.

Materija je izraz, s katerim bomo označevali snovnost, v katero je umetnik oblikoval silo Duha.

Akt stvarjenja je proces, v katerem nastopajo sila Duha kot večna zavest, umetnik kot posrednik ter materija kot snovnost in končno udejanjenje sile Duha.

Potem sta tu – Čas in Prostor –, izraza, s katerima zajemam svet, v katerem umetnik živi v trenutku njegovega delovanja, odnosno na njega izoblikuje svojo sporočilnost.

Še en izraz bom uporabil, da bolj poudarim razliko med človekom in umetnikom – neumetnik.

Središčna točka umetniške ustvarjalnosti je vedno Človek – Umetnik, ki s svojimi čuti zapaža okolico, se odziva na dražljaje in beleži svoje odzive. Ker se vsak Človek – Umetnik sebi primerno odziva, nosi sporočilnost njegovega dela tudi njegov osebni značaj. Postavlja pa se vprašanje – Kdaj je človek že umetnik in kdaj je človekovo ustvarjanje umetniško? Biti umetnik namreč ni najbolj preprosto. Vsak otrok se spontano odziva na doživeto in to izraža na zelo neposreden način. Težko je določljiva meja, kdaj je izraženo že umetnost, kdaj zgolj poskus, sprostitvev napetosti ali učenje.

Začnimo z najbistvenejšo razliko med umetnikom ter neumetnikom. **Neumetnik ne vé, kaj bi sporočal, umetnik pa ima v sebi nujno po sporočanju, torej sporoča, ker mora sporočati!** Iz tega sledi, da je umetniško delo, da oblikuje to sporočilo na način, primeren za ta Čas in Prostor. Problem umetnika je lahko kakor problem genija v tem, da se izmakne trenutnemu času in trenutnim potrebam. V tem primeru se znajde sam brez podporne hierarhije in največkrat ostane nerazumljen, dokler ga prihodnji čas ne potrdi. Ta človek potrebuje toliko večje zavedanje svojega položaja ter toliko večjo voljo, da se ne spusti na povprečni nivo. Se pravi – Človek, ki misli, da ima nekaj izraziti, bi to moral izraziti, ne glede na odziv skupnosti, in se prepustiti sodbi časa.

Ta človek naj bi bil »samosebizadosten«, kot bi to potrebo narekovala okoliščine.

Karkoli naj si že bo Umetniško delo, naj vsebuje razumevanje svojega izraza. Umetnik mora vedeti, zakaj je oblikoval silo Duha v materijo na način, ki ga je izbral. Umetnik mora vklapljati sebe in svoja opažanja, kajti on je tisti, ki živi in ustvarja v tem svetu. Glede na umetnikov osebni razvoj se način upodabljanja zagotovo spreminja ali razširja, ker zajema čas, v katerem umetnik živi, njegovo spoznanje ter poglobljanje v snov. To ga loči od človeka, ki se je sposoben tudi naučiti narediti umetnino – a, **avtomatično ponavljanje naučenega ni umetnost.**

Več ko umetnik vlaga sebe v svoje delo, večja je kvaliteta in vrednost umetnine. Recimo – pisanje poezije se lahko osredotoči na literarno tehnični problem jezika, na oblikovanje strukture ter izbiro vsebine. Vendar pravim, dokler se poet ukvarja le z »igro z besedami«, je na obrtniškem nivoju. Tehnični problem jezika je pomemben, vendar brez vsebine ostaja le mrtvo ogrodje.

Bistvo pisanja je sporočilnost. Človek je izumil pisavo za komunikacijo, za zapisovanje, izražanje in ohranjanje spoznanega – doživetega. Človek piše svoje iskustvo, prilagojeno na svoj Čas in Prostor, v katerem živi. **Ker Človek živi v Času, so iste teme, ki jih je pisal nekoč, enako aktualne.** Isto velja za vsako drugo umetnost.

Umetnik kot »senzibil«

Vsak umetnik je v prvi vrsti človek, ni pa vsak človek umetnik. Kot smo že omenili, je resnični umetnik merljiv z notranjo nujo po izražanju. Kako bi to obširneje in razumljiveje opisali?

Umetnik je pravzaprav stvarnik, ki materializira duha. Sila Duha je tista nuja, ki napolnjuje umetnika, katera ga sili, da jo udejanji in oblikuje v materijo kot sliko, zvok, pisano besedo, gib ali drugače.

Umetnik deluje kot posrednik med Duhom in Materijo. Vsem nam, človeštvu, je skupno neko nedoločljivo vedenje. Umetnik je tisti, ki to vedenje oblikuje v primerno obliko po njegovi presoji. Bolj ko nas umetnik z ustvarjenim presune, bolj natančno je izrazil, poimenoval ali oblikoval tisto, kar je bilo del nas samih, ki pa nismo mogli določiti obliko za védeno. Kvaliteta umetnine je torej tudi v tem razmerju – čim primernejši izraz za tisto, kar je bilo v nas neizraženo, ali iskanje novega izraza takrat, ko nekdanji izraz ni več zadovoljliv glede na spremembe v Času in Prostoru.

Trdim torej, da ni vsak človek kanalizator te sile Duha, zato imenujem umetnika za »senzibila«. Kako vpliva ta senzibilnost ali občutljivost nanj, je zanimivo opazovati. Problem obvladovanja ali neobvladovanja te sile Duha je velikokrat prisoten. Manj ko umetnik obvladuje silo Duha, bolj ji je izpostavljen na milost in nemilost. Zdaj se znajde v prenapetosti, velikopoteznosti in obremenjenosti s silo Duha, drugič pa ga pomanjkanje te sile pahne v ustvarjalno oseko, ko nima ne notranjega poriva ne prave vsebine za delo. Nastopi obdobje depresije. Poskusimo se poglobiti v umetnikovo doživljanje sile Duha. Umetnik nikoli ni sprjaznjen z razlagami, ki so mu dane. On je raziskovalec, neprestano opazuje in poskuša beležiti stvari, kot jih on razume in vidi. V njem sta nemir in nezadovoljstvo. Išče svoje poti, razlage in zaključke, dokler tega notranjega nemira ne zadovolji. Staro preverja, skozi že udejanjeno išče svoj izraz, svojo izvornost kot potrebno dopolnitev. Čas in Prostor,

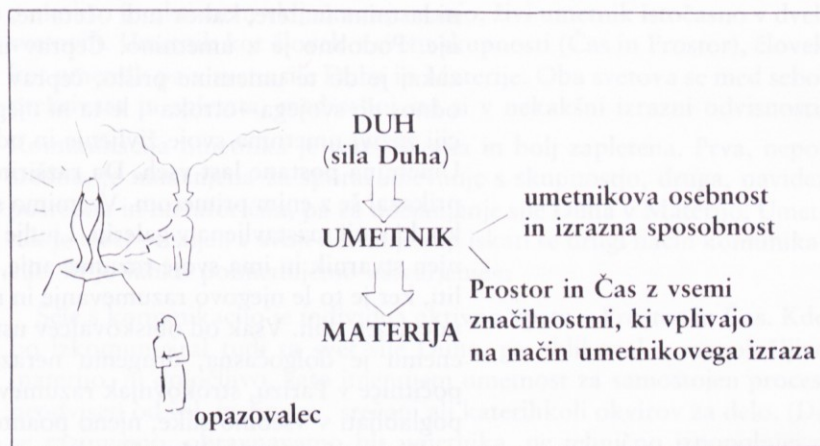
v katerem umetnik biva, deluje nanj s kolektivnim duhom. Tako umetnik najde jezik, s katerim je njegovo individualno sporočilo lahko razumljivo skupnosti. Duhu, prenešenemu v Materijo, dajo pečat obdobja, filozofije, ideologije, religije in njegova lastna razumevanja. Prav zato je umetnost vznurljiva, ker se vedno spreminja, ker razkriva del našega življenja, nas samih..., prav zato je lepa in estetska, ker razkriva resnico.

Da je umetnik opazovalec, smo dejali. Pa se vprašajmo, kaj opazuje. Opazuje vse, kar se dogaja okrog njega, ter vse, kar se v njem odziva na zunanje dražljaje. Opazuje dvojno – navzven in navznoter.

Povod za opazovanje je pravzaprav tista sila Duha, ki ga napolnjuje. Sprva ji ne najde izraza, zato išče z razpoložljivim znanjem in občutki. Ta sila lahko izvaja pritisk (nemir), včasih motivativen, lahko pa tudi premočan in obremenjujoč. Ko umetnik uspe najti ustrezno obliko za to silo, se sproži ustvarjalni zanos in udejanjenje. Takrat, ko je sila udejanjena, se napetost sprosti – sledi olajšanje in zadovoljstvo.

Še enkrat torej poudarim definicijo, da je umetnik potreben člen v aktu stvarjenja med Duhom in udejanjanjem Duha v Materijo.

– skica k razločevanju:

Učinek umetnine

(Zanimivo bi bilo znanstveno ugotavljati razmerje med napetostjo, ki ga sila duha povzroči v umetniku, in močjo, ki jo umetnina kasneje izžareva.) Kako si lahko razložimo učinek, ki ga ima materija kot mrtva stvar na opazovalca, bralca, poslušalca. Vsaka umetnina je kot Aladinova svetilka, prostor, kamor je umetnik zaprl silo Duha. Tako je mrtvi stvari vdihnili življenje – ta vibracija oz. sila Duha je prisotna v umetnini in deluje neposredno na morebitnega opazovalca. Ugotovimo, da ima pri umetnini vsak svoje doživetje. Doživetje umetnine ni stvar, ki bi se jo naučili. Doživetje umetnine je spontan odziv, je reakcija opazovalca na akcijo umetnika, duha in materije. Doživljanje umetnine se ne razdeljuje med zaslužne ali nezaslužne... Doživetje umetnine je doživetje vsakogar, ki je prišel v stik z umetnino. Laik, strokovnjak, estet, umetnik, filozof – vsak s svojo osebnostjo, vsak s svojim doživetjem in komunikacijo z umetnino na svoji osebni ravni. Nihče od opazovalcev nima bolj prav. Resnica umetnine je resnica vsakogar. Popolnoma opredeliti vlogo umetnine, njeno delovanje na opazovalce, njen nastanek, razloge za njen nastanek, je nemogoče.

Dejstvo je, da je prisotna med nami in da učinkuje. Če razmišljamo o smislu človekovega življenja, je neumno – človekovo življenje je osmišljeno že z rojstvom. Isto je z umetnino, osmišljena je z rojstvom in njen smisel je njena prisotnost. (Sami mi boste pritrdili, da se ni smiselno spraševati o smislu življenja v življenju samem, temveč se je bolj smiselno vprašati, kakšne možnosti so nam s tem dane, zakaj smo postavljeni v ta prostor in kaj naj bi mi naredili.)

Umetnina je in deluje. Doživetje umetnine predstavlja prepoznavanje nas samih v odnosu do umetnine.

Umetnikovo neposedovanje ustvarjene umetnine

Umetnik je tisti posrednik, ki si je zamislil in po zamisli oblikoval silo Duha v končno obliko. On kot ustvarjalec je lastnik predmeta, ni pa lastnik duha te umetnine. Lažje si bomo predstavljali to misel, če jo primerjamo z rojstvom otroka: ženska naj predstavlja umetnika, silo duha si lahko predstavljamo kot moškega, ki žensko oplodi, tako umetnik kot ženska nosita to silo v sebi, dokler ne pride do končne materializacije – pri ženski kot rojstvo otroka, pri umetniku pa kot ustvarjena umetnina. Otrok je plod ljubezni med moškim in žensko, vendar otrok ni lastnina matere, kakor tudi očeta ne. Otrok počasi zaživi svoje življenje. Podobno je z umetnino. Čeprav ima umetnik določeno vedenje, zakaj je do te umetnine prišlo, čeprav ima svoje razumevanje in svoj odnos do svojega »otroka«, le-ta ni njegova last. Takoj ob materializaciji zaživi umetnina svoje življenje in oddaja svojo lastno vibracijo.

Umetnina postane last vseh. Da razširim razumevanje te misli, jo bom prikazal še z enim primerom. Vzemimo si nekega slikarja in njegovo sliko, ki stoji razstavljena v galeriji. Ljudje jo hodijo opazovat. Slikar je bil njen stvarnik in ima svoje razumevanje, ki pa ga ne more nikomur vsiliti, ker je to le njegovo razumevanje in nič več. Slika je predmet, kjer je udejanjen duh. Vsak od obiskovalcev ustvari svoj vtis ob ogledu slike – enemu je dolgočasna, drugemu nerazumljiva, nekoga spominja na počitnice v Parizu, strokovnjak razumeva barve in oblike in se poskuša poglobljati v vsebino slike, njeno poanto... vsak svoje. **Tako umetnina nadživi svojega ustvarjalca.** Vse, kar prebuja v kateremkoli opazovalcu, je popolna resnica. Opazovalec ima svojo intimno doživetje slike in najde v njej svojo resnico – sebe. Tako umetnik niti kdorkoli drug ne more vsiliti nikomur svoje videnje in doživetje. **Umetnina govori sama zase!**

Umetnost kot samostojni proces

Definirali smo že, kdo je umetnik, ločili smo umetnika kot ustvarjalca od človeka kot neustvarjalca v smislu umetniškega ustvarjanja in obdelali pojme, ko so: sila Duha, Materija, senzibil, in podobne v kontekstu eseja. Dejali smo, da je vsak umetnik v prvi vrsti človek, ni pa vsak človek umetnik. Nekaj nam namreč mora biti jasno: **Umetnost noče biti stvar posameznika, vendar je stvar posameznika!** Sama bit umetnosti ni elitistična, čeprav je zapadala v različna razvojna obdobja in je nosila različne odgovornosti. Niti nočem iskati primerjave, kako je človek že razumeval in uporabljal pojem umetnosti, bolj me zanima problem z antropološkega vidika – najti povezavo, zakaj človek s svojo pojavnostjo pogojuje umetnost. Torej, nihče ne onemogoča umetniku postati umetnik, niti ne more onemogočiti. Umetnik enostavno je! Biti umetnik,

to je nekaj, kar se ne da priučiti. Vpliv lahko izvajamo na izobrazbo umetnika in s tem na kvaliteto umetniškega dela, ne moremo pa vplivati na bit umetnika. Od tu dalje se lahko posvetimo problemu umetnosti kot samostojnemu procesu.

Prvo si pogledajmo поблиže problem človeške komunikacije. Komunikacija ali izmenjava sporočil v skupnosti je zelo pomembna za človeštvo. Televizija, radio, telefon, komunikacijski sateliti – vse to so le novejši komunikacijski pripomočki, s katerimi človek posluje in živi v svetu. Da si bomo lažje predstavljali misel, si bomo vzeli manjše enote – človeka in skupnost. Strinjamo se, da si vsak človek kot individuum poišče sebi primerno komunikacijo s skupnostjo in se tako aktivno vključuje vanjo. Normalno uravnovešena oseba ima problem komunikacije rešen ali pa ga sproti in z uspehom rešuje. **Komunikacija je različna, smisel komunikacije je isti!** Prvi del definicije označuje posameznikovo individualnost in enkratnost (neponovljivost), drugi del pa označuje skupno idejo in potrebo po razumevanju.

Pa si oglejmo umetnika. Medtem ko običajen človek živi v svetu skupnosti in je njegova komunikacija posvečena predvsem razumevanju z okolico in aktivnem vključevanju vanjo, živi umetnik istočasno v dveh svetovih. Umetnik kot človek v svetu skupnosti (Čas in Prostor), človek kot umetnik pa v svetu sile Duha in Materije. Oba svetova se med seboj prekrivata in spletata, med seboj sta si v nekakšni izrazni odvisnosti. Komunikacija umetnika je torej dvojna in bolj zapletena. Prva, neposredna, je namenjena za sporazumevanje s skupnostjo, druga, navidez posredna in metaforična, pa za udejanjanje sile Duha v Materijo. Umetnik je torej prisiljen v svoji notranji nuji iskati še drugi način komunikacije, ki jo lahko poimenujemo »stvarjenje«.

Šele s komunikacijo je individua aktivno vpeta v Prostor in Čas. Kdo bo izkomuniciral tudi ta svet sile Duha, ga oblikoval v razpoložljivo materijo, ni določljivo, zato imenujem umetnost za samostojen proces, neodvisen od šol, institutov, srečanj ali katerihkoli okvirov za delo. (Da se razumemo, obravnavamo bit umetnika, ne tehnično izpopolnjevanje.) Komunikacija skozi umetnost je bolj globinska potreba človeka samega.

Zdaj bi lahko spregovorili še nekaj besed o občutljivosti človeka. **Človek »občuti« takrat, ko predmet čutenja—objekt povezuje s seboj—subjekt.** Da se to dogodi, mora človek dojeti predmet v povezavi s seboj.

Takrat se vzpostavi aktivno polje med objektom in subjektom, nastaja določena stopnja prizadetosti, ki se v različnih relacijah vzpostavlja navzven iz intimnega in individualnega okvira posameznika. Tudi v tem razmerju je vsaka individua enkratna glede na različno stopnjo občutljivosti in različno reakcijo oz. odzivnost.

Občutljivost posameznika je deloma pogojena z njegovim »osebkom« – genetski zapis, spol, karakterna črta itd., deloma pogojena s Prostorom in Časom – socialne razmere, način mišljenja, različna filozofska vodila, etična in moralna načela ter podobno, deloma pa lahko posamezna individua sama razvija svojo stopnjo občutljivosti predvsem skozi izobraževanje. Če definiramo zgornjo misel krajše, bi rekli, da je občutljivost do določenega nivoja pogojena, od tam pa odvisna od eksistencialnih možnosti, moči volje in izobrazbe posameznika.

Umetnik je zopet zanimivo postavljen v problem občutljivosti. Prav v kontekstu problema občutljivosti lahko potegnemo korelativne izhodiščne točke za umetnika, znanstvenika – raziskovalca, psihologa, filozofa in dušeslovca. Vsi naštetni so kot posamezni individuumi vpeti v omejen čas trenutka občutljivosti in izzvine reakcije, se pravi, enako aktivni so v svojih prizadetostih kot vsakdo in v obsegu tega pojma še niso izvzeti od običajne reakcije vsakogar. Hkrati pa se v nasprotni relaciji vsi naštetni srečujejo v položaju Opazovalca lastnega dogajanja. Podobno kot pri problemu komunikacije se srečujejo v dvoprostorskem svetu, se pravi, s shizooidno logiko. **Ta se predvsem kaže v preseganju časovne omejenosti in s tem trenutka prizadetosti, preseganjem prizadete individue (v tem primeru njih samih) na stopnjo OPAZOVALCA!** Ta postavka je zelo pomembna, namreč, ravno postavljenost v vlogo Opazovalca našete osebe distancira od trenutnega dogajanja in prizadetosti, kar pa pri njih pogojuje toliko višje možne stopnje obremenjenosti s prizadetostjo – predvsem prizadetostjo z negativnim predznakom; žalost, ljubosumje, smrt ipd...

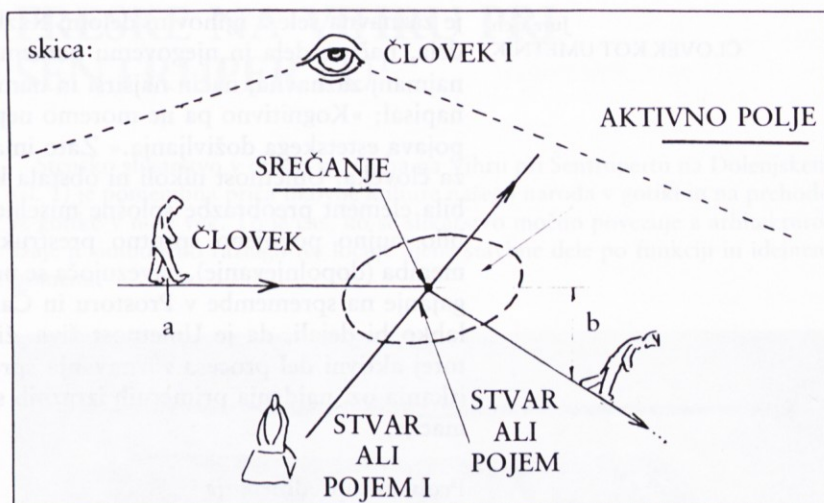
Prav prizadetost je tista, ki napeljuje k intuitivnemu ali rutinskemu izmiku – ko gre za bolečinska ali neprijetna stanja ali v forsiranost – ko prizadetost deluje ugodno in prijetno. Na tem nivoju se človek obnaša spontano glede na svoje čutne odzive, stopnja več pa je dvig nad pojem prizadetosti in opazovanje le-té. **Pojem prizadetosti je tista ključna točka, ki človeka napeljuje k preseganju svoje čutne vezanosti in iskanju globjega smisla življenja.**

Tudi največje svetovne religije, recimo budistična doktrina, izhajajo iz osnovne postavke – življenje je trpljenje. V zgodovini človeštva so vsak po svoje reševali ta problem prizadetosti, budisti skozi kontemplativno meditacijo, krščanstvo skozi metafizično in neoprijemljivo idejo o odrešitvi. Navadnemu človeku je bila ponujena možna POT ali odrešitev, ki je temeljila na veri, delu ali premišljevanju. Ta rešitev, čeprav neotipljiva, je nekako osmišljala trenutno prizadetost.

Teleozen značaj razvoja je lahko tudi obremenjujoč, še posebej takrat, ko je dozdevni končni cilj, ki ga »prizadetost« nehotе pogojuje kot možno rešitev, izven dosega obvladovane komunikacije in razumevanja. Če povzamem Trstenjakovo misel: »Človek stoji in se giblje nenehno na meji dveh različnih svetov, med nižjim pod njim in višjim nad njim,« nam bo bolj razumljiva stiska človeka, ki je v svojem razumevanju sebe tako omejen.

Pri umetniku je nekoliko drugače. **Umetnik prizadetost estetizira in transcendentira v določen izraz.** Umetnik prizadetost potrebuje, ker je to njegova energija za oblikovanje materiala. Seveda je umetnikova igra s prizadetostjo lahko kot hoja po rezilu noža. Če se od te prizadetosti, ki jo potrebuje (kot »senzibil« jo tudi doživlja), ne distancira v pravi meri, se poreže.

Občutje prizadetosti in nje transcendenca je sorazmerno odvisna od človekove izobrazbe in razgledanosti. Ravno v relaciji človek kot občutljiva individua – način izraza se lahko opazuje to razmerje. Pogojeno je že s samim izkustvom človeka, če je razširjeno še z izobrazbo, toliko bolje.

STVAR ALI POJEM I – metafizično dvignjen objekt, ki eksistira nepogojeno od človeka.

STVAR ALI POJEM – je objekt, kot ga občuti (sliši, vidi...) človek in povzroči pri človeku (subjektu) določeno prizadetost.

ČLOVEK – subjekt, ki živi v Času in Prostoru in se spontano odzove na srečanje z objektom, z določeno prizadetostjo.

ČLOVEK I – človek kot OPAZOVALEC, metafizično dvignjen od toka dogajanja in izmaknjen časovni zaporednosti.

AKTIVNO POLJE – je prostor soodnosnosti med objektom – stvarjo in subjektom – človekom.

SREČANJE – je točka na liniji časa, kjer se pri določenih pogojih dogodi srečanje dveh, do sedaj neodvisnih členov. Povzročča prizadetost in vzpostavljanje aktivnega polja – odnosa med objektom in subjektom.

a – trenutek na liniji časa.

b – zamik poti kot posledica določene prizadetosti.

V relaciji Človek–prizadetost–Stvar ali Pojem lahko subjekt reagira sledeče: v nižji stopnji zavesti zgolj z izmikom ali forsiranostjo prizadetosti, v višji stopnji zavesti pa z distanciranjem in opazovanjem. Gre za pojem obvladovanja prizadetosti in razumevanja le-té v daljši časovni zaporednosti – se pravi, razumevanje vzrokov za prizadetost in možno nadgradnjo, preseganje pričakovane reakcije.

Umetnikovo opazovanje

Umetnika ponavadi odlikuje izjemna čutna in intelektualna prisotnost v Prostoru in Času. V svoji navidezni pasivnosti aktivno beleži s čutnimi sensorji vse, kar bo morebiti služilo kot detajl pri kasnejši realizaciji ali materializaciji sile Duha. **Ravno opazovanje je tista distanca, ki umetniku omogoča večjo senzibilnost in s tem tudi večjo izpostavljenost prizadetosti.** Rekli smo že, da je umetnik kot opazovalec metafizično dvignjen iz toka dogajanja ter izmaknjen časovni zaporednosti dogajanja. Kot tak lahko opazuje na videz nepričakovane povezave med sabo kot subjektom in objektom, opazuje lahko proces, ki se ob srečanju sproži in spremlja svoje odzive. Biti Umetnik v tej relaciji pomeni tudi – biti Opazovalec. Tu je umetnik istoveten s filozofom, dušeslovcem, psihologom in znanstvenikom–raziskovalcem. Razlika med njimi

je zaznavna šele z njihovim delom. Razlika je zaznavna v usmerjenosti dela, načinu dela in njegovemu namenu. Pri umetniku je usmerjenost najmanj zaznavna, način najširši in namen najsubtilnejši. Hrušovský je napisal; »Kognitivno pa ne moremo neposredno dojemati specifičnega pojava estetskega doživljanja.« Zato ima umetnost kar največ prostora za človeka. Umetnost nikoli ni obstala kot ideologija, tudi tam, kjer je bila element preobrazbe splošne miselnosti ali vodilo skozi dobo, ji je bilo nujno pogojeno sprotno prestrukturiranje ali neprestana sprememba (dopolnjevanje), navezujoča se na spremembo oz. sprotno prilagajanje na spremembe v Prostoru in Času. Gre za neprekinjen proces, lahko bi dejali, da je Umetnost živa, živi s človekom. **Opazovanje je torej aktivni del procesa zaznavanja sprememb v Prostoru in Času ter iskanja oz. najdenja primernih izraznih sredstev za posredovanje informacije.**

Problem opredmetenja

Poskusimo opazovati človekovo doživljanje materialnega sveta ali objektivne stvarnosti. Ravno ta postavka, da stvarnost spoznavamo le v odnosu do človeka in da objektivno vedno pomeni človeško objektivno..., bega človeka v življenju, ker vse tisto, kar doživlja, spoznava ipd., nikoli ni dokončno ali absolutno določljivo. Vse, kar izreče kot definicijo ali objektivnost neke doživete ali nedoživete objektivne stvarnosti, zaobjema hkrati z le-to stvarnostjo tudi njegov lastni subjektivni svet, Čas in Prostor, v katerem živi, in še nešteto drugih majhnih subjektivitet, s katerimi je v trenutku Srečanja primerjal doživeto »objektivno« stvarnost.

Se pravi, vsa kognitivna znanost visi v zraku na vrvi človekovega logičnega predvidevanja. Tisto, kar pa človek dejansko živi tisti trenutek – recimo ob srečanju z določeno objektivno stvarnostjo, tista trenutna čutna zaznava (pred formulacijo), ki je kognitivno neoprijemljiva – pa bi lahko poimenovali za resnično ali Živo bivanje. Postavlja se nam vprašanje, od kod in zakaj človekova težnja po sistematizaciji, če pri tem lahko izgubi svojo živo prisotnost.

Že v razvoju otroka opazimo, da se prepoznava v odnosu na svet, recimo v relaciji: OGENJ (kot še ne povsem opredmetena stvarnost) ----- DOTIK (kot način prepoznavanja) ----- BOLEČINA (kot posledica). Tako vzpostavlja s prepoznavanjem odnosov med seboj-subjektom in objektivnim svetom smiselno relacijo in nekakšen iz izkustva nastali sistem, (ki vedno do potankosti velja le za določeno individuo v določenem trenutku), po katerem se orientira in si oblikuje način življenja. Torej se težnja po sistematizaciji razvija povsem iz življenjske prakse, ker omogoča lažje, manj boleče in bolj ekonomično gibanje v svetu objektivne stvarnosti.

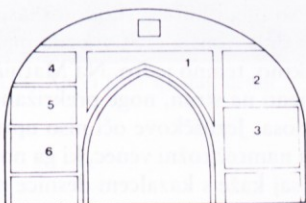
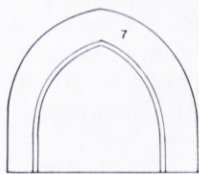
Smisel opredmetene stvarnosti je torej v tem, da nam olajša medsebojno komunikacijo, da vzpostavlja določen red, in sicer tako, da absolutno celoto, ki je abstraktna, nedoločljiva in večno spremenljiva, razčleni na posamične detajle in delujoče zakone med njimi. Opredmeteno stvarnost imenujem za Mrtvo bivanje, ki je sicer kognitivno oprijemljivo, vendar statično.

Darja Povše Winkler FRESKE NA VIHRU PRI ŠENTRUPERTU¹

¹ Za objavo prirejeni del diplomske naloge Freske v cerkvi sv. Duha na Vihru pri Šentrupertu ter primerjava s freskami iz drugih cerkva v osrednji Sloveniji iz okoli leta 1500 pri prof. dr. Janezu Höflerju, Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 1985. Tam je navedena tudi splošna literatura k obravnavanemu spomeniku in slikarstvu okrog leta 1500 na Slovenskem.

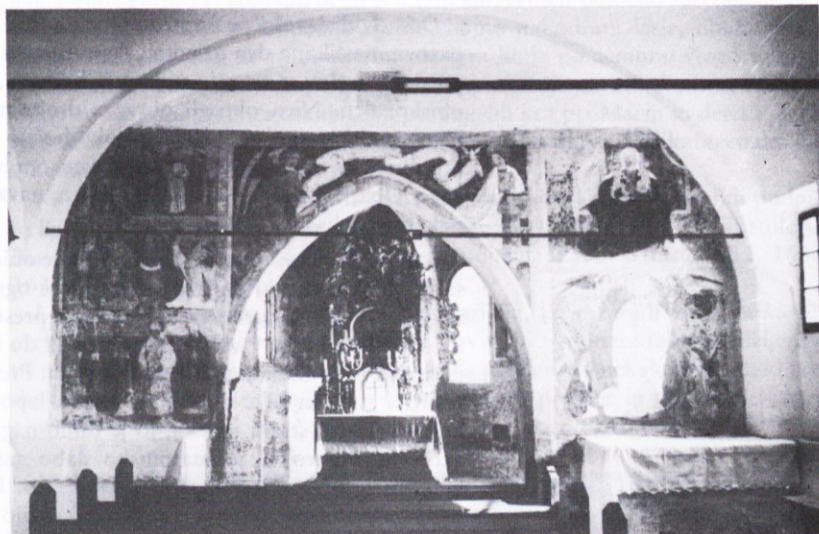
Sl. 1: Pogled na cerkev z južne strani

Sl. 2: Shema poslikave zunanje in notranje strani slavoločne stene

1 – Oznanjenje; 2 – Ana Samotretja; 3 – Marija z detetom v mandorli; 4, 5, 6 – štirinajst priprošnjikov; 7 – Veronikin prt

Stensko slikarstvo v cerkvi sv. Duha na Vihru pri Šentrupertu na Dolenjskem (sl. 1) je pomembna priča likovne kulture našega naroda v gotiki in na prehodu iz gotike v novi vek. To je čas, ko se slikarstvo močno povezuje z arhitekturo. Daje ji simbolično razlago ter ločuje njene stavbne dele po funkciji in idejnem pomenu.

Sl. 3: Pogled na slavoločno steno s kora

Cerkev na Vihru ni v celoti poslikana. Poslikana sta le slavoločna stena in prezbiterij. Slikarija na slavoločni steni je vertikalno razdeljena na tri pasove, od teh pa sta levi in desni pas različno deljena še po horizontali (sl. 2, 3). Vrhnji del srednjega pasu nad celotno širino loka zavzema prizor Marijinega oznanjenja.

Na levi strani je upodobljen angel. Zdi se, kot da je ravnokar priletel in iz spoštovanja pred Marijo pokleknil. Bogate gube njegovega oblačila se še niso utegnile umiriti in se ukloniti zakonu težnosti. V spodnjem delu jih je vedno več. Tvorijo se rahle trikotne gube, ki pa se na koncu sprostitjo, razrešijo, tako da se draperija še enkrat, zadnjič, naguba v širokih, ušesasto zavihanih gubah. Angel torej kleči. Njegovo telo je ujeto v tričetrtinskem zasuku, ko se že obrača na desno k Mariji. Tudi glava je naslikana v tričetrtinskem profilu. Obdajajo jo bujni, drobno skodrani lasje. Obraz je ovalen, z drobnimi ustnicami in poudarjenimi očmi. Njegov pogled pa ni uprt v Marijo, pač pa mimo nje nekam v ladjo. S prsti desnice, ki je pokrčena v komolcu, kaže na Marijo. V levi roki drži popisan, rahlo upognjen list papirja. Preko vrha loka povezuje oba dela kompozicije – angela in Marijo – mehko valujoč napisni trak. Na koncu traku pred Marijo sedi golob. To je podoba sv. Duha, simbola razjasnjenja.

Marija kleči za bralnimi pultom. Na njem je odprta knjiga. Da je Marija ravnokar brala oz. molila in da jo je pri tem zmotil angel, priča na pol obrnjen list v knjigi in Marijine še vedno v molitvi sklenjene roke. Njena rahlo nagnjena glava navzdol kaže nekakšno mirno vdanost v usodo, ki ji je namenjena. Njen rahlo ovalni, nežni obrazek, obdan z dolgimi, valovitimi lasmi, ki se ji po ramenih spuščajo navzdol, je poln miline in nekakšne umirjenosti. Na njem ne najdemo niti plahosti niti presenečenosti nad tem trenutnim, enkratnim dejanjem. Marijino telo je prav mojstrsko ovito v plašč, ki se proti tlom vedno bolj guba.

Obe figuri, angel in Marija, sta, sodeč po obrazih in rokah, vitki in visoki; če upoštevamo to, da klečita, imata prav monumentalne mere. Vendar pa nista povsem jasni. Zakriva ju draperija, ki je močnejša od njiju, saj ju s svojim bogatim, dostikrat nelogičnim gubanjem močno preglasi in zaživi svoje, od telesa neodvisno življenje.

Trodimenzionalnost prostora je tu slabo izražena. Slikar si seveda pomaga tudi z arhitekturo: naslika klečalnik in celo tla. Figur ne postavlja enostavno en face, ampak jih vedno vsaj za malenkost zasuče v prostor. Kompozicijo pa razgiba še z napisnim trakom, ki ji s svojo belino in rahlo valovitostjo daje dodatni poudarek. Kompozicija Oznanjenja je od prizorov na desni in levi strani slavoločne stene omejena z naslikanim arhitekturnim robom.

Desno od slavoločne odprtine sta na steni, ki je horizontalno razdeljena v dva pasova, naslikana dva prizora. Zgoraj je upodobljena Ana Samotretja. Sedi na prestolu in drži v naročju v desnici Kristus, v levici pa Marijo. Obrnjena je k obiskovalcu. Njen okrogli obraz z drobnimi ustnicami in s široko odprtimi očmi, nad katerimi se v smelem loku bočijo tanke obrvi, je ovit v belo ruto, ki ji pokriva še ramena. Med Ano, Kristusom in Marijo ni nobene čustvene povezave. Oba, Marija in Kristus, sta zazrtā navzgor, toda ne v Anin obraz, pač pa nekam v daljavo.

Barvna freska zelo toplo deluje. Ana je oblečena v oranžno, pod prsmi prepašano obleko, čezjo pa ima odeto rdeče ogrinjalo, ki se zelo bogato guba. V širokih skladih se ogrinjalo nabira že na prestolu, nato se spušča na Anina kolena, od tu pa blago v vsej svoji teži pada do tal, kjer se nakopiči. Guba na tleh je široka in se na koncu ušesasto zaviha. Preko nog pada blago na desno stran v široki gubi, ki kaže tudi višino kolen. Izpod tega velikega, širokega ogrinjala kuka na desni strani obleka, ki je rahlo nagubana in okrašena s patroniranim vzorcem. Figuro, ki je anatomsko slabo naslikana, preglaša draperija, katere gube in robovi so poudarjeni z belo črto. Izgublja se v velikem prostoru, ki pomaga gledalcu ponazoriti tretjo dimenzijo tako z barvo kot tudi z linijo. Slikar je skušal doseči globino prostora tudi s podstavkom, na katerem stoji prestol, pa tudi z ozadjem. Tega je horizontalno razdelil na tri pasove. Čisto spodaj je naslikal tla; nato sledi najširši pas, za katerega bi lahko rekli, da predstavlja steno, mejo, za katero ni čutili ničesar. Tako prostor zapira. Ta pas je pokrit s patroniranim vzorcem. Nad tem pa je naslikano še svetlomodro nebo (tretji pas). Tako so obravnavana tudi ozadja vseh ostalih kompozicij na zunanji, slavoločni steni.

V drugem pasu spodaj je pod Ano Samotretjo upodobljena Marija z detetom v mandorli. Marija je celopostavna. Stoji na mesecu, obdana pa je z glorio sončnih žarkov – z mandorlo. Naslikana je en face. Vsa njena pozornost je obrnjena k obiskovalcu. Njen obrazek je rahlo ovalen, oči pa upira v prostor pred seboj, v ladjo. Oblečena je v preprosto svetlomodro obleko, ki se pri vratu končuje s širokim, bogato okrašenim robom. Preko obleke ima ogrnjen bel plašč, ki se v številnih gubah spušča prav do njenih nog. Tu se tvorijo široke, ušesasto oblikovane gube. Plašč se lepo guba tudi okoli rok, v višini pasu pa se pojavlja nekakšna skledasta guba. Poseben okras Marije so njeni ljubko skodrani lasje, ki padajo po ogrinjalu skoraj do pasu. V desnici drži Marija cvet, morda marjetico. Nežno beli cvetni lističi obkrožajo kompaktno, temno jedro. Na Marijini levici sedi gol Jezušček. Glavico ima rahlo nagnjeno na stran, noge prekrizane. Med njim in Marijo ni nobenega čustvenega odnosa. Jezuščkove oči niso uprte v ladjo, tako kot Marijine, pač pa navzdol. Gleda namreč rožni venec, ki ga nosi okoli vratu. Nanj opozarja celo vernike z roko, saj kaže s kazalcem desnice na križ. Z levico se opira oz. dotika Marijine roke.

Tu bi lahko šlo za upodobitev »žene, obdane s soncem« (Mulier amicta sole), lahko pa bi v tem iskali tudi simbolično upodobitev nove in stare zaveze. Marija je nekako vezni člen med obema. Ona je Kristusova mati, mati predstavnika nove zaveze. Stoji na luni, ki predstavlja staro zavezo, zaključeno s Kristusovim rojstvom.

Sl. 4: Angel levo spodaj, detajl

Marijo obkrožajo štirje angeli. Spodnja dva, na vsaki strani po eden, klečita na tleh. Naslikana sta v tričetrtinskem zasuku. Roke imata v molitvi sklenjene pred seboj, s pogledom pa se obračata proti Mariji, zaradi katere sta tu. Zgornja angela nekako lebdita v prostoru ob mandorli in kronata Marijo. Njuna obrazka sta naslikana v tričetrtinskem zasuku, telesi pa v profilu. Oči upirata v prostor. Peruti imata široko razprte, kot bi letela, medtem ko imata spodnja angela peruti nekako zložene skupaj, tako kot metulj, ko se za hip ustavi na cvetu. Tudi pri angelih draperija zaživi svoje, od figure neodvisno življenje. Pri dnu se bogato vihrajoče zguba in tvori neverjetne oblike, ki pa delujejo precej risarsko in ne tako plastično, kot si je to slikar očitno želel. Obrazi angelov so nežni, ovalni, lica so polna, ustnice drobne, oči široko odprte in poudarjene z močno naglašeno zgornjo veko. Nad očmi se v tankem, vendar odločno začrtanem loku pnejo obrvi. Vse to pa obdajajo mehki, bujno nakodrani lasje, oblikovani v kratko pričesko. Naj že tu opozorim, da igra linija pomembno vlogo tudi pri oblikovanju figure, ne le draperije. Slikar se poslužuje močnih kontur. Posebno vidno so zarisani prsti na rokah tako pri angelih kot pri Mariji in detetu. To je med drugim tudi ena od značilnosti tega slikarja. Ozadje je naslikano enako kot v kompoziciji z Ano Samotretjo.

Kot zanimivost naj omenim, da se na levi strani freske vidijo številni podpisi in letnice, ki so vpraskane v omet (sl. 4). Nekateri so celo iz 16. in 17. stoletja! Najstarejša je iz leta 1574, večkrat pa se pojavljajo tudi letnice 1582, 1630, 1635. Tudi nekateri napisi se dajo razbrati.

Levo od Oznanjenja je naslikana kompozicija, ki je zaradi velikega števila oseb – gre namreč za štirinajst priprošnjikov v sili – horizontalno razdeljena v tri pasove, ločene z naslikano arhitekturo. Ta predstavlja nekake robove, ki perspektivno, tokrat s pomočjo barve, nakazujejo prostor in tvorijo nekakšen okvir oz. mejo med posameznimi pasovi.

Sl. 5: Štirinajst priprošnjikov v sili, zgornji pas

Zgoraj v prvem pasu (sl. 5) so od leve proti desni naslikani tri svetnice in dva svetnika. Prva je Katarina Aleksandrijska, naslednja je Barbara s svojim atributom, nato pa svetnica s križem v rokah in s krono na glavi. Verjetno gre za Marjeto. Ob njej je upodobljen Vid, vrsto pa zaključuje Ahac.

Tudi v srednjem pasu je prikazanih pet figur. Na začetku vrste stoji Krištof s Kristusom na ramah. Ob njem je Jurij in nato je en face upodobljen Panteleon. Naslednji svetnik je močno poškodovan. Atributa pri njem ne moremo razbrati, vendar pa iz ostankov lahko sklepamo, da gre za mladega svetnika. To bi lahko bil Sebastijan ali Evstahij. Zadnji je škof Dioniz s svojo glavo v rokah.

V spodnjem pasu so naslikani štirje možje. Vsi, razen enega, imajo na glavah mitre, v rokah pa škofovske palice, okoli katerih se rahlo ovijata bel, skoraj prosojen, tenak trak. V rokah držijo atribute. Prvi ima v levici knjigo, medtem ko atribut v desnici ni razviden. Verjetno predstavlja Erazma. Drugi svetnik ima v rokah knjigo in prižgano svečo, od katere kaplja vosek. To je Blaž. Sledi mu Egidij, opat in benediktinec, s košuto ob nogah. Četrti je oblečen v črno kuto, v rokah pa drži verigo s ključavnico. Gre za Lenarta, ki je tu upodobljen namesto Cirijaka.

Čprav sestavljajo kompozicijo celopostavne figure, ki stojijo druga ob drugi, pa celota nikakor ne deluje statično. Slikar jo je znal razgibati in narediti zanimivo. Svetniki so naslikani v vseh mogočih zasukih: od čisto preproste, frontalno postavljene figure do tričetrtinskega zasuka. Za nekatere like bi lahko rekli, da so mirujoči, odločno postavljeni na eno mesto (Barbara), drugi so podani v gibanju (Krištof), ki pa ni najbolje ujeto. Tu in tam se svetniki obračajo drug k drugemu in z malce domišljije si lahko predstavljamo, da bodo iz njihovih ust zdaj zdaj privrele besede. Skoraj vsi svetniki upirajo svoje poglede v ladjo. Čprav se je slikar vedno trudil, da bi naslikal različne ljudi, obraze, lahko med njimi najdemo precej podobnosti. Te so: enako naslikane oči in roke, usta, močna risba, ki se kaže v oblikovanju draperije, in obroba figur. Draperija se tu drugače guba kot na prejšnjih kompozicijah. Široka, ušesasto zaključena guba se pojavlja le pri sv. Marjeti. Oblačilo nekako bolj poudarja figuro; daje ji nekako statičnost. Zdi se, da se gube tu bolj uklanjajo zakonom težnosti; blago ima svojo pravo težo. Polkrožne gube paralelno potekajo od vrha proti tlam. Ogrinjala so bogato nagubana predvsem okoli rok. Pri Barbari se pojavlja nekakšna skledasta guba. Plastičnost draperije je dosežena s senčenjem in osvetljevanjem, tu in tam celo z linijo, ki kaže potek gub in njihovo prelamljanje. Ozadje je naslikano tako kot na drugih kompozicijah slavoločne stene. Na slavoločnem loku je na rdečem ozadju naslikano deblo, okoli katerega se ovijata zelena vitica.

Notranjo stran slavoločne stene krasi samo en prizor, in sicer ikonografski motiv Vera icon. Zavzema celotno steno (sl. 6, 7).

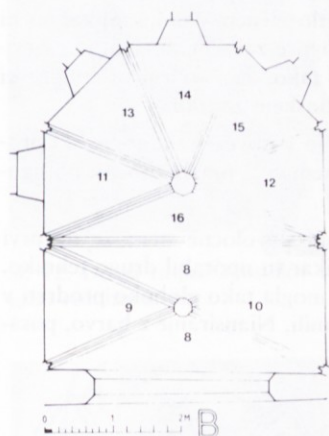

Sl. 7: Levi angel ob Veronikinem prtju

Sl. 6: Desni angel ob Veronikinem prtju

Darja Povše Winkler
FRESKE NA VIHRU
PRI ŠENTRUPERTU

Sl. 8: Shema poslikave oboka

8 – Kristus; 9 – lev (Marko); 10 – vol (Luka); 11 – angel (Matej); 12 – orel (Janez); 13, 14, 15 – dvojice angelov; 16 – steber

Pa poglejmo še prezbiterij. To je najvažnejši prostor v cerkvi, zato dosežeta v njem ikonografski koncept in poslikana arhitektura največjo učinkovitost. Na Vihru gre za t.i. tip kranjskega prezbiterija.

Sl. 9: Kristus Kralj

² Rebra na oboku so tonirana tako, da ne motijo gledalca pri opazovanju freske. Ujemajo se s slikarijo. Vendar pa to ni njihova prvotna barva. Pod njo se skriva še ena barvna plast, ki je okrasto rdeča. Če bi slikar pustil, da bi bila rebra rdeče tonirana, bi preveč izbijala na dan in bi motila tople, harmonično uravnane barve fresk. Zato jih je preslikal. Iz tega pa lahko sklepamo, da prezbiterij na Vihru ni bil poslikan takoj po tem, ko je bil zgrajen, pač pa nekaj let kasneje.

KULTURA
Rast 4–5/1992

Prezbiterij je dvopolen in se na vzhodu končuje s tremi stranicami osmerokotnika. Gre za stari tip križnorebrastega prezbiterija. Obok je z rebri razdeljen v deset svodnih kap (sl. 8). Osrednje mesto na oboku zavzema Kristus, obdan s simboli evangelistov. Na preostalih polah oboka so angeli s predmeti Kristusovega trpljenja. Zanimivo je, da Kristus zavzema prvo obočno polo, tik za slavočno steno (sl. 9). Oblečen je v dolgo belo tuniko, preko katere ima ogrnjen rdeč plašč. V levi roki drži vladarsko jabolko, z desnico pa blagoslavlja. Obdan je z mandorlo. Nenavadno je, da Kristus ni naslikan le na eni poli, pač pa njegova figura zavzema kar dve prečni poli križnorebrastega oboka. Upodobljen je za arhitekturo, ki pa je v tem primeru resnična, ne le naslikana kot na stenah, kjer slikar s pomočjo naslikanih arhitekturnih robov ločuje prostore. Rebra »režejo« Kristusa nekje pri sredini.²

V preostalih dveh poljih prve obočne pole sta naslikana na desni lev, simbol evangelista Marka, na levi pa vol, simbol Luke. Ostala dva simbola evangelistov sta upodobljena v naslednjih dveh poljih druge obočne pole prezbiterija: na

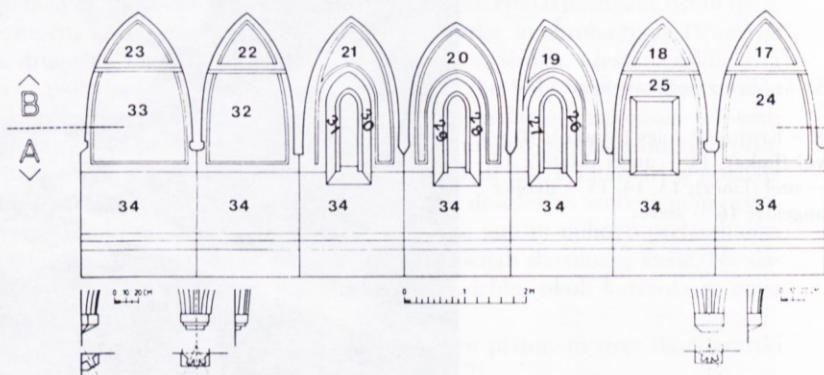
desni angel – Matej, na levi orel – Janez. Vendar pa ta evangelista nista neposredno povezana s Kristusom. Od njega ju ločuje ozka trikotna svodna kapa, ki je zapolnjena z naslikanim stebrom. Na ostalih treh svodnih kapah, ki zaključujejo obok, so naslikani angeli s predmeti Kristusovega trpljenja, in sicer v vsaki kapi po dva. Vse je naslikano na enotnem svetlozelenem ozadju. Slikar tu ni uporabil ne burdne ne patroniranih vzorcev. Figure zavzemajo celotno razpoložljivo polje. Angeli so po dva in dva naslikani tako, da so obrnjeni drug proti drugemu. Vsi so celopostavni, podani v tričetrtinskem zasuku.

Vsak od simbolov štirih evangelistov, ki sodijo v obvezen ikonografski program, ima napisni trak, ki je rahlo valovit. Zavzema ves prazen prostor ob figurah in zapolnjuje sicer prazne kote svodnih kap.

Slikarija na oboku je v primerjavi s freskami slavaloločne stene že na prvi pogled slabša. Vendar moramo vedeti, da je slikar tu uporabil drugo tehniko. Freske so naslikane na ovlažen belež. Barva ni mogla tako globoko prodreti v notranjost, zato so se nam ti prizori slabše ohranili. Niansiranje z barvo, posamezne finese in linije so zato sčasoma zbledele.

Sl. 11: Prva trojica apostolov na južni vzdolžni steni

Sl. 10: Shema poslikave sten v prezbiteriju. 17 – škof, 18 – sv. Rupert, 19 – sv. Štefan, 20 – Prestol milosti, 21 – škof, 22 – sv. Miklavž, 23 – sv. Volbenk, 24 – Jernej, Simon Kanaanski, Juda Tadej, 25 – Jakob ml., 26 – sv. Rok; 27, 28, 29, 30 – svetnice, 31 – svetnik, 32 – Pavel, Peter, Janez Evangelist, 33 – Filip, Jakob st., Tomaž, 34 – zastor

Stene v prezbiteriju je slikar razdelil v tri pasove (sl. 10). V spodnjem pasu je naslikana zavesa s patroniranim vzorcem, sestavljenim iz monograma Marije s krono. V srednjem pasu na obeh vzdolžnih stranicah so naslikani celopostavni apostoli, po trije v vsakem polju. Večinoma so upodobljeni tako, da je srednja figura podana en face, apostola na vsaki strani pa sta v tričetrtinskem zasuku obrnjena k apostolu v sredini. V triosminsko zaključenem vzhodnem delu so ta pas zavzela okna. Tam je slikar v okenska ostenja naslikal svetnice in svetnike. Na vrhu so v trikotnih poljih upodobljeni škofje.

Slikarske kompozicije so med seboj strogo ločene tako po horizontali kot po vertikali. Omejuje jih arhitekturni rob, ki deluje zaradi senčenja z barvo precej plastično. Obroblja oz. uokvirja kompozicije in daje celo videz nekakšne niše, ki pa je precej plitka.

Če si slikarije pogledamo od desne proti levi, tj., če se ozremo najprej na južno, vzdolžno steno (sl. 11), potem so prvi trije apostoli Juda Tadej, Simon Kanaanski in Jernej. Osrednja figura te skupine je torej Simon. To je starček s sivo brado in z brki ter s sivimi, rahlo valovitimi lasmi, ki prosto padajo do ramen. V desnici drži odprto knjigo, v levici pa žago. Na njegovi levi stoji Jernej z nožem v levici in z zaprto knjigo v desnici. Glavo ima rahlo nagnjeno nazaj, oči uprte nekam navzgor. Na Simonovi desni strani stoji Juda Tadej. Čeprav je njegovo telo naslikano v tričetrtinskem zasuku in obrnjeno k sredini, pa Tadej gleda navzdol, na tla, v gorjačo, ki jo drži v desnici. Z levico pridržuje ogrinjalo, ki mu je ušlo izza pasu.

Sl. 12: Druga trojica apostolov na južni vzdolžni steni

Sl. 13: Prva trojica apostolov na severni vzdolžni steni

Sl. 14: Druga trojica apostolov na severni vzdolžni steni

Tudi v naslednjem polju so naslikani trije apostoli, ki pa, žal, razen enega, niso spoznavni (sl. 12). Baročno okno, ki zavzema skoraj celo steno, je uničilo* apostole in njihove atribute. Atribut se vidi le pri skrajno desnem apostolu. To je Jakob ml. s suknjarsko palico v rokah. Od drugih dveh sta se ohranili le glavi nad oknom. To sta Andrej (levi) in Matej (na sredini).

Na severni steni prezbiterija je prva naslikana trojka apostolov s sv. Petrom v sredini (sl. 13). S prsti leve roke kaže Peter na ključ, ki ga drži v desnici. Postavljen je en face. Stoji korak pred Janezom in Pavlom, ki se stiskata za njegov hrbet. Pavel ima zaprto knjigo v rokah, Janez Evangelist pa kelih.

V naslednjem polju (sl. 14) so naslikani Tomaž, Jakob st. in Filip s križem in knjigo v rokah. Na sredini se Jakob opira na nekakšno palico*. Obleden je v kratko, malo čez kolena segajočo tuniko, za pasom pa mu visi rožni venec. Pod tuniko ima bele hlače. Preko vsega nosi ogrinjalo, ki pa je ravno tako dolgo kot tunika. Ob Jakobu se na sulico opira Tomaž.

Na stenah prezbiterija je slikar – tako kot na slavočni steni – ozadje po horizontalni razdelil v tri pasove: spodnji pas predstavlja tla, zgornji nebo, srednji pa tu ni patroniran kot pri prej opisanih prizorih. Apostoli so postavljeni v nekakšen prostor, omejen z naslikanim arhitekturnim robom. Stojijo pred steno, ki predstavlja zid, zgrajen iz rezanih kosov kamna in ima profiliran vrh. S telesom so obrnjeni drug proti drugemu in tvorijo nekakšen polkrog. Tako še bolj poudarjajo globino, ki jo je hotel nakazati slikar.

Vsi razen enega so oblečeni v dolge tunike, preko katerih nosijo ogrinjala. Medtem ko se tunike končujejo pri gležnjih in se vzporedno vertikalno gubajo, pa se plašči, ob robovih bogato okrašeni z biseri, spuščajo k tlom v številnih gubah. Ker so daljši od spodnjega oblačila, jih imajo v pasu spodrecane, da jih ne bi ovirali. Tako nastajajo številne gubice. Pri tem si slikar pomaga še z linijo, uporablja pa tudi senčenja z barvo, in to predvsem pri oblikovanju draperije.

Ne glede na to, da so upodobljeni apostoli različno stari in stoje v različnih zasukih, pa je skupen vsem način, kako so naslikane oči in usta ter enako potekajoč napeti lok obrvi. To so stvari, ki ustvarjajo isti tip obraza, čemur se je slikar skušal izogniti, vendar pa je bil ta način slikanja pregloboko zakoreninjen v njem, zato povsod prevaja na dan. S patrono je okrasil tunike Petra, Jerneja in Jakoba ml., zato z njo ni zapolnil ozadja kompozicij. Gre za enak krasilni vzorec, kot ga je uporabil na zunanji strani slavočne stene.

Nad apostoli so zgoraj v trikotnih podločjih upodobljeni škofje. Nad prvo trojico apostolov je upodobljen škof s škofovsko palico in knjigo (glej sl. 11). V naslednjem trikotnem podločju je naslikan sv. Rupert s škofovsko palico v desnici in z lesenim čebričkom v levici (glej sl. 12). Nasproti njemu je na severni strani zgoraj naslikan sv. Miklavž (glej sl. 13), ki ima poleg škofovske palice pred seboj še zlate krogle. V sosednjem polju je naslikan sv. Volbenk (glej s. 14) s škofovsko palico v desnici in s sekiro v levici. Ob njem stoji še en njegov atribut – cerkvena.

Ravno tako kot spodaj apostoli so tudi škofje postavljeni v prostor za naslikanim arhitekturnim okvirom. Zdi se, kot da se z zgornjim delom telesa nagibajo preko tega okvira v prostor pred seboj. Okvir je senčen. Ozadje za figurami je enotno, temno. Tako daje celota vtis globine, in to brez kakršnihkoli arhitekturnih elementov.

Čeprav je okvir trikotne oblike, se zdi, da je slikar skušal naslikati okno nad arhitekturnim okvirom spodnjih kompozicij; ne gre torej za enostavno nadaljevanje spodaj naslikanih arhitekturnih okvirov, pač pa je element zase.

Figure, upodobljene do pasu, se zde, kot da stojijo v prostoru, ki ga slutimo za okensko polico. Tudi posamezni apostoli v spodnjem polju segajo zaradi zasuka telesa preko naslikanega roba. Da bi slikar dosegel večji prostorski učinek tudi pri škofih, si je pomagal tako, da jih je upodobil v rahlo zasukanih pozah. Nobeden ni podan en face. Ne le da je avtor tu uporabil izredno natančne risbe, ampak si je pomagal tudi s svetlobo in senco, in to ne samo pri oblikovanju draperije, pač pa tudi pri obrazih. Ti so izredno natančno obdelani. Obrobljeni so s temno konturo. Velike, temne oči so poudarjene še z močnimi obrvmi, izhajajočimi iz nosnega korena in v smelem loku, segajočimi čez čelo

* Edino ta apostol ima na glavi pokrivalo.

Darja Povše Winkler
FRESKE NA VIHRU
PRI SENTRUPERTU

Sl. 15: Prestol milosti

vse do bujno valovitih las. Ličnice so poudarjene, brada pa je groba, oglata in smelo štrli naprej. Slikar je ta izpostavljeni del obraza poudaril s tem, da je brado osvetlil. Draperija najmlajšega, nespoznavnega škofa in Miklavža je v primerjavi z draperijo drugih dveh škofov bolj pavšalno obdelana. Rupertova in Volbenkova tunika sta bogateje nagubani; več je vzporednih vertikalnih gub in globlje so. Isto je značilno za ogrinjala. Okoli rok, nekako v višini komolca, zapolnjujejo gube ves prostor in segajo preko naslikanega arhitekturnega okvira. Te gube imajo mehke, ušesaste zavihke. Drugačne pa so gube plašča na drugi strani, torej tam, kjer segajo preko polic. Trde in oglate so, kot da so iz papirja, ne iz blaga.

Drugače so oblikovana podločja triosminskega zaključka na vzhodu. Tudi osrednja polja so drugače obdelana. V celoti jih namreč zavzemajo gotska okna, zato je mojster naslikal figure kar na okenska ostenja, ki so mu nudila dovolj ravne slikarske površine. Figure izpolnjujejo celotno širino in višino ploskve do tam, kjer se začne lok okna. Naslikani so svetniki in svetnice, žal pa so zaradi slabe ohranjenosti fresk njihovi atributi nespoznavni, zato ne vemo, za katere svetnike gre. Skrajno desno in skrajno levo sta svetnika, vmes pa so svetnice.

V sredini, na vzhodu, je nad oknom v podločju naslikan Prestol milosti (sl. 15). Vendar pa je bila ta ploskev premajhna, da bi lahko slikar v celoti naslikal ta prizor. Kot vse ostale figure v trikotnih podločjih je tudi Kristus naslikan le do pasu. Telo je golo, pokrito s krvjo, ki kaplja iz številnih ran. Dolge temne lase ima razpuščene. Glavo ima nagnjeno navzdol, oči pa razprte. Celoten obraz deluje bolj žalostno kot pa trpeče. V ozadju je naslikan rahlo naguban plašč Boga Očeta. Dlani in prsti, s katerimi drži križ, so poudarjeni s temno risbo, ki obroblja vsak prst posebej.

Nad južnim oknom je naslikan sv. Štefan (sl. 16). Okroglolični svetnik ima koničasto brado, polna usta, raven, dolg nos in velike podolgovate oči, nad katerimi se v smelem loku dvigajo lepo oblikovane tanke obrvi. Njegovi lasje so temni, srednje dolgi, rahlo kodrasti, na vrhu glave pa pobriti. Oblečen je v belo srajco s kratkimi rokavi. Tunika se spredaj nabira v polkrožnih gubah, ki so vzporedne in navpično padajo navzdol. Z levico kaže na kup kamenja, ki ga z desnico drži na polici pred seboj. Ozadje je enotno pobarvano in nima arhitekturnih elementov. Štefan se z desno podlahtjo naslanja na rob, ki pa je v tem primeru polkrožen in ne raven kot na vzdolžnih stranicah, saj sledi obliki okna.

Sl. 16: Sv. Štefan

Sl. 17: Škof nad oknom

Nad oknom severne stranice triosminskega zaključka prezbitarija je naslikan škof (sl. 17). Njegov dokaj okrogli obraz obdajajo temni, kodrasti, kratko pristriženi lasje. Na glavi ima mitro, okrašeno z biseri, v desnici pa škofovsko palico. Tudi on se z desno podlahtjo naslanja na polkrožno polico pred seboj. S kazalcem leve roke kaže na Prestol milosti. Vendar pa škof ni obrnjen v smer, kamor kaže, pač pa v prezbitarij.

Sl. 18: Martin Schongauer, angel
(simbol evangelista Mateja)

Natančen študij fresk na Vihru potrjuje, da gre tu za delo enega mojstra, ki pa je pri slikanju uporabljal različne predloge. Prepričana sem, da so tu v veliki meri prisotni grafični listi mojstra Martina Schongauerja, pa tudi drugih mojstrov, ki pa mi jih ni uspelo izslediti.

Poglejmo si samo freske na oboku. Kristusa obdajajo simboli evangelistov, ki močno spominjajo na Schongauerjeve. Na prvi pogled je veliko razlik med freskami in grafičnimi listi. Če jih malo bolj natančno pogledamo, ugotovimo med njimi tudi mnogo podobnosti. Oboji simboli, Schongauerjevi in vihrski, imajo avreole okoli glav in napisne trakove, ki izpolnjujejo ves prostor, kar ga ni zavzela figura. Schongauerjevi so upodobljeni v tondih, medtem ko je vihrski mojster simbole evangelistov moral vkomponirati v trikotno oblikovana polja oboka. Že samo iz tega izvirajo določene razlike, ki pa kljub temu ne morejo skriti sorodnosti s Schongauerjevo grafiko. Pa si jih oglejmo nekoliko поблиže.

Schongauerjev angel (sl. 18) (simbol evangelista Mateja) kleči z levim kolonom na travi. Upodobljen je v rahlem tričetrtinskem zasuku. Draperija se proti dnu vedno bogateje guba. Roke ima razširjene. V njih »drži« napisni trak, ki z leve strani preko njegovega desnega kolena in leve rame poteka na drugo stran in v lepih, plastično oblikovanih zavojih izpolnjuje prostor med dvignjeno levico in tlemi. Krila se lepo pokoravajo obliki tonda in zapolnjujejo zgornji del kompozicije.

Sl. 19: Angel, simbol evangelista Mateja

Podobno kot na tem grafičnem listu je naslikan tudi angel na oboku vihrskega prezbiterija (sl. 19). Freska je zaradi tehnike slikanja slabo ohranjena. Finese so izgubljene, zabrisane, vendar slikarija kljub vsemu kaže toliko podobnosti s prej opisanim grafičnim listom, da smem trditi, da je vihrski slikar poznal Schongauerjeve grafike in da je njegove simbole evangelistov uporabil kot predlogo, kolikor so mu seveda dopuščale možnosti: oblika in velikost polja ter drug način dela.

Tudi angel na oboku vihrske cerkve kleči na levi nogi. Ni upodobljen en face, ampak je rahlo zasukan v desno. Ravno tako ima okoli glave avreolo in tudi krila so podobno oblikovana, čeprav brez detajlov in malce nerodno. V spodnjem delu kompozicije prevladuje draperija. Preostali prostor je spretno izpolnjen z napisnim trakom, ki podobno kot na grafiki valovi iz levega kota polja preko figure in se konča v desnem kotu. Angel z desnico drži trak, ki se preko njegovih prsi in leve rame spušča navzdol za hrbet, tako kot na Schongauerjevi grafiki, nakar se zopet dvigne ter se končno spusti navzdol.

Sl. 21: Martin Schongauer, vol, simbol evangelista Luke

Podobno je tudi pri drugih simbolih evangelistov. Napisni trakovi ne segajo preko figur, pač pa valovijo pod njimi, med njihovimi nogami, in se izgubljujejo v kotih kompozicij. Tudi tu je slikar zvesto sledil arhitekturi in se ji v vseh pogledih podredil. Tako vol, lev in orel ne stojе na ravnih tleh. Njihova telesa slede lokom podločnih polj.

Vol je prav mojstrsko naslikan (sl. 20). Čeprav so fineše za vedno izgubljene, se tu in tam še vidijo sledi anatomije živali in pričajo, da je slikar tudi prizorom na stropu posvetil vso pozornost. Posamezne partije, npr. vrat in glava vola, prednje in zadnje noge ter hrbet, močno spominjajo na Schongauerjev grafični list (sl. 21). Napisni trak se pod živaljo vije iz kota v kot, se prepleta med njenimi nogami in jih celo ovija. Te »ovoje« okoli nog je slikar v primerjavi z grafično predlogo precej posplošil; verneje sledi grafiki pri prednji levi nogi, medtem ko so krila naslikana v drugačni poziciji, ki je bolj ustrezala dani kompoziciji.

Sl. 20: Vol, simbol evangelista Luke

Sl. 22: Lev, simbol evangelista Marka

Sl. 23: Martin Schongauer, simbol evangelista Marka

Če si natančno pogledamo še ostala dva simbola evangelistov na Vihru, leva in orla, tudi pri njiju najdemo posamezne elemente, ki imajo toliko skupnega s Schongauerjevima, da z gotovostjo potrjujejo mojo domnevo o vplivu teh grafik na vihrskega mojstra. Posamezni detajli leva na Vihru (sl. 22, 23) kažejo, da gre za neke vrste kopijo (npr. rep, ki se mu ovija okoli zadnje leve noge; močno valovita gosta griva, segajoča z glave do tac in prekrivajoča prsi, ki kažejo sledi anatomske obdelave kot na grafiki). Napisni trak na Vihru ne valovi v tako mehkih formah kot pri Schongauerju; tu in tam je rahlo zalomljen. Vendar se tudi tu zdi, kot da lev stoji na napisnem traku, saj le-ta poteka pod živaljo, iz levega v desni kot, med obema prednjima tacama.

Sl. 24: Orel, simbol evangelista Janeza

Sl. 25: Martin Schongauer, orel, simbol evangelista Janeza

Sl. 26: Martin Schongauer, apostol Simon

Sl. 27: Martin Schongauer, apostol Jakob ml.

Sl. 28: Martin Schongauer, apostol Jakob st.

Tudi orel (sl. 24, 25) je posnet po Schongauerju. Sicer je precej poenostavljen, a še vedno spominja na predlogo. Napisni trak poteka med obema nogama, tako da skoraj v celoti pokriva notranjo, torej desno nogo, nakar se dvigne in konča v višini repa, tako kot na grafiki, in ne na tleh v kotu kompozicije kot pri prejšnjih treh prizorih.

Vendar to niso edini prizori, ki jih je vihrski mojster posnel po Schongauerju. Nanj močno spominjajo tudi nekateri apostoli. Medtem ko je simbole evangelistov povsem kopiral, se je pri apostolih omejil le na določene dele. Po grafikah so posneti posamezni motivi stóje, drže rok, glave. Poglejmo si kot primer le prvo skupino apostolov na Vihru (glej sl. 11). Juda Tadej, Simon in Jernej na prvi pogled nimajo sploh nič skupnega s Schongauerjevim ciklusom apostolov. Njihove obrazne poteze, zasuki glav in teles so na Vihru drugačni. Natančni študij pa nam vseeno razkrije precej podobnosti. Vzemimo npr. samo način stóje Jerneja in Simona. Vihrski mojster je po grafiki posnel le spodnji del figur. Oba apostola stojita v razkoraku; z desno nogo, ki je nekoliko pred levo, stojita trdno na tleh, medtem ko imata levo v kolenu pokrčeno, peta pa je rahlo dvignjena. Zdi se, kot da bosta zdaj zdaj z levo stopila naprej.

Enako držo ima Schongauerjev Simon (sl. 26). Vendar pa je ta prikazan v profilu, medtem ko sta vihrska apostola od pasu navzgor upodobljena v tričetrtinskem zasuku. Tudi pri draperiji so opazne razlike. Roke so sicer podobno oblikovane; oboji apostoli imajo dolge in vitke prste, močno obrobljene s konturno risbo, a so na Vihru slabše naslikani. Zanimivo je, da vihrski Simon drži v roki enako žago, kot jo vidimo na grafičnem listu, le da gre za zrcalno podobo. Zobje žage so po obliki povsem enaki zobem žage na grafiki, le da so v našem primeru obrnjeni stran od apostola, na grafiki pa k apostolu.

Po Schongauerjevih predlogah je naslikan tudi Juda Tadej, ki pa ima več skupnega s Schongauerjevim Jakobom ml. kot pa z njegovim Tadejem. Apostol Tadej je naslikan v tričetrtinskem zasuku, podobno kot Jakob ml. na grafiki, vendar tako, da gleda v prezbitarij. V desnici drži gorjačo, za razliko od Jakoba ml. (sl. 27), ki ima roko v komolcu bolj pokrčeno, ker drži knjigo. Z levico kaže nekam predse, medtem ko Tadej z levico drži ogrinjalo. Roka in prsti so naslikani podobno kot pri Schongauerjevem Antonu Puščavniku, le da gre pri nas spet za zrcalno podobo slabše naslikane roke. Spodnji del figure, od kolena navzdol, pa je zopet povzet po Jakobu ml.

Pod vplivom tega grafičnega lista je na Vihru naslikan tudi apostol Tomaž, vendar z drugimi atributi. Apostola se razlikujeta samo v nekaterih podrobnostih: desna roka je v komolcu bolj pokrčena kot na grafičnem listu, glava ni frontalno upodobljena, pač pa naslikana v tričetrtinskem zasuku. Vse drugo (način stóje, zasuk telesa, dolgo, v vertikalnih gubah padajoče in v pasu prepašano oblačilo, ogrinjalo, speto pod vratom in močno nagubano na desni strani, in celo leva roka) pa je tako kot pri Schongauerju, le manj spretno naslikano.

Močno spominja na Schongauerjevo grafiko tudi Jakob st. (glej sl. 14). Če so v prej opisanih prizorih samo detajli spominjali na predloge, pa je tu cela figura posneta po istoimenskem Schongauerjevem apostolu (sl. 28). Rahlo priprte, v prostor pred seboj uprte oči, raven nos, rahlo stisnjene ustnice, nakodrana brada – vsi ti detajli se neverjetno ujemajo z grafičnim listom. Potek obrvi, kodrasti kratki lasje, pokrivalo, to so podrobnosti, ki so drugačne, vendar pa so nedvomno tudi te naslikane pod vplivom iste grafike. Drugačni pa so položaj rok, nagubanost ter obdelava draperije, verjetno zaradi načina dela: vihrski mojster je kompozicijo slikal na veliko površino, in to na moker omet, zato je moral z delom precej hiteti; tako je draperija bolj posplošena, gubanje ni tako bogato. Na grafično predlogo močno spominja ogrinjalo, ki se na levi rami skoraj identično guba kot na grafiki.

Grafični listi, ki so služili kot predloga vihrskemu mojstru pri slikanju draperije, se ne dajo tako točno določiti kot vplivi pri slikanju apostolov in evangelistov. Tako se npr. draperija angelov v kompoziciji Marije z detetom v mandorli bogato guba in vihra, podobno kot draperija pri Schongauerjevih angelih na grafiki Križanje z Marijo in Janezom. Čeprav je Marija na Vihru naslikana

Sl. 29: Svetnica v okenskem ostenju pod Prestolom milosti

Avtor fotografij, ki so objavljene v tem prispevku, je prof. Viktor Povše. Hranijo se na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu.

KULTURA
Rast 4–5/1992

en face, pri Schongauerju pa v tričetrtinskem profilu, potekajo gube ogrinjala okoli desne roke, pod njo in na dnu pri tleh v obeh primerih zelo podobno. Tudi oblačilo nadangela Gabrijela, ki pri dnu tvori številne ušesaste zavihke, me rahlo spominja na ogrinjalo Schongauerjeve Magdalene, le da so na grafiki gube pri tleh številnejše in bolj natančno obdelane kot na vihrskih freskah. Težko bi trdila, da so ravno omenjeni grafični listi mojstra Schongauerja služili kot direktna predloga za oblikovanje draperije, možno pa je vsekakor, da jih je vihrski mojster poznal. Sicer pa je tak način obdelave draperije za Schongauerja značilen in se pojavlja tudi na drugih njegovih grafikah.

Po obdelavi draperije sta zanimiva tudi angela ob Veronikinem prtu (glej sl. 6, 7). Tu je draperija močno linearno stilizirana in dekorativno poudarjena. Gube niso oblikovane z barvo, s svetlobo in senco, pač pa z močno naglašeno risbo, ki jo barva le delno prekriva, bolje rečeno, ki ji barva služi le kot osnova, podloga.

Če si natančno ogledamo tudi druge prizore, npr. svetnike in svetnice na okenskih ostenjih, potem lahko trdim, da je vihrski mojster moral razen Schongauerja poznati še kakšne druge predloge. Figure svetnic in draperija, ki v vsej svoji teži pada navzdol, so naslikane togo in zaradi svoje nerazgibanosti delujejo precej monumentalno. Oblačila svetnic imajo velike dekolteje in so stisnjena visoko pod prsmi. Tako upodobljenih ženskih figur ne najdemo na Schongauerjevih grafikah. Gre za modernejši tip ženske figure, kakršne so upodabljali okoli leta 1500 (sl. 29).

Kljub izredni barvitosti slikarije in kljub harmonični kombinaciji barv, zaradi česar daje celota vtis topline, pa delujejo figure resno, strogo, togo. Obrazi, razen v redkih primerih (npr. pri nadangelu Gabrijelu in Mariji iz Oznanjenja, katerih obraza sta drobna, nežna, polna miline), so grobi. Pogledi svetnikov so uprti v daljavo, poudarjene obrazne črte pa skušajo dati figuri čimbolj realističen videz. Čeprav si slikar na različne načine prizadeva skriti isti obrazni tip apostolov in škofov, mu to ne uspe najbolje. Res je, da obrazi škofov delujejo bolj strogo predvsem zaradi pretirano poudarjenih gub, zaradi oglate, naprej potisnjene brade, a so vendarle v marsičem podobni apostolom in svetnikom v okenskih ostenjih.

Slikarja izdajajo enak način slikanja oči in obrvi, enaki profili nosu in oblika ustnic. Zanimivo je, da »ustnice govore«. Nekatero so povečene, druge strogo začrtane, tretje zopet nakazujejo rahel nasmešek. So torej del obrazne mimike, po čemer se obrazi svetnikov razlikujejo med seboj.

Naj je slikar uporabljal kakršnekoli vzorce že, obraznemu tipu, ki ga je nosil v sebi, se je zelo težko ognil.

Freske na Vihru pri Šentrupertu so kvalitetno delo in so v našem spomeniškem gradivu tega časa za sedaj še osamljene. Telesnost figur je prepričljivo podana, draperija je bogato poznogotsko nagubana in telesa ne taji. Ponekod (Marija z angeli na slavočno steni, mladi svetniki v prezbiteriju, tudi Marija v Oznanjenju) kažejo postave neko nežno, lirično lepoto. Freske so pomembne tudi zato, ker razkrivajo uporabo Schongauerjevih grafik. To in pa bogato gubanje draperije z značilno stilizacijo jih postavljata na konec gotike. Okrogli obrazi s senčenimi lici in obradki in kodrastimi lasmi govore že za 16. stoletje, ki mu pripada tudi moda svetnic na okenskih ostenjih. Vendar pa renesansa na Vihru še ni tako prisotna kot na freskah, ki so nastale malo pozneje, npr. v Mariji Gradcu, v brestaniškem gradu ali v delu t. i. Mojstra Jakobove legende na Gorenjskem. Zato nastanek vihrskih fresk postavljam v čas okrog 1500–1510.

Uporaba Schongauerjevih grafičnih listov na Vihru priča, da je bilo delo tega pomembnega nemškega bakroreza znano tudi na Slovenskem, kjer ga v stenskem slikarstvu konkretno še ni bilo mogoče zaslediti. Zanimivo je, da so se Schongauerjeve grafike proti pričakovanju razširile tudi v Furlanijo, kjer jih je kopiral Gian Francesco da Tolmezzo pri poslikavi cerkva v Provesanu (1496) in Castel d'Avianu. To dejstvo pa zaenkrat še nima kakšne posebne vloge pri umetnostno zgodovinski interpretaciji fresk na Vihru.

David Bizovičar
Tine Kurent
Aleksander Vidmar

KOPIJA LE BRUNOVEGA MARIJINEGA OBISKANJA

MERSKA ANALIZA IN GEMATRIČNA SPOROČILA

¹ V Résuméju svoje razprave Francoski slikar Charles Le Brun in slika iz Slap pri Šmarjeti, *Dolenjski zbornik*, 1990, sklepa Emilijan Cevc takole: Est-ce que le tableau de Slape ait été copié par un élève de Charles Le Brun encore pendant la vie du maître? La pensée qu' il s' agit d' un original perdu de Ch. Le Brun paraît trop audacieuse: ces mesures ne correspondent pas à l' information transmise disant que les tableaux remplaçant ceux de Le Brun aient été de »grand format«.

² Slikar Charles Le Brun, 1619–1690, je bil vodilna osebnost tega, kar označujemo kot francoska šola. Bil je ravnatelj Gobelinov in imenovan za prvega kraljevega slikarja. Louis XIV. mu je naročil slike za Fontaine bleau in za malo galerijo v Louvru. Več kot 18 let je krasil palačo v Versaillesu.

³ Za razumevanje Le Brunovega gematričnega tajnopisa zadostuje, če vemo, da je v masonski latinici črka A vredna 1, B 2, C 3, D 4... P 16, Q 17, R 18, S 19, T 20, U 21, V 22, W 23, X 24, Y 25 in Z 26. Poleg tega še to, da ima lahko 2-, 3-, 5-, 7-krat večje ali manjše število lahko isti pomen. Več o gematriji v razpravah:

– Kurent T., Kaj je gematrija. – *Demokracija*, 18. december 1990.

Isti, Plečnikov spomenik NOB za Litijo. – *Borec*, 1. januar 1989.

Isti, Simboli in sporočila Plečnikovega spomenika NOB v Trnovem. – *Nova revija*, 83–84, 1989.

Isti, Gematrija v merah arhitekture na Slovenskem. – *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, št. 10, Slovenska matica, Ljubljana, 1989.

Isti, Mačkov rotovž. – *Katedra*, marec, april, maj, junij, julij, 1991.

⁴ Ker so nas zanimala tudi detaljne mere, smo se odpravili v Slape. Pri merjenju nam je pomagal gospod Jože Glas, ki je župnik v Šmarjeti in ki skrbi tudi za podružnico Karmelske Matere božje, kjer visi naša slika.

V Slapah pri Šmarjeti visi v cerkvi slika Marijinega obiskanja. Slika je očitno kopija¹ Le Brunove podobe², saj nagnjeni steber sredi kompozicije ni vreden velikega mojstra. Z izjemo tega spodrsljaja pa se zdi kopija v merah dovolj zvesta. Njena merska analiza razkriva namreč čiste mere in sižeju primerna gematrična sporočila.³

Cevc navaja, da je slika visoka 179 in široka 131 cm.⁴ Meri sta očitno zaokroženi na centimeter in milimetrskih razlik ne upoštevata, vendar ni težko spoznati, da je slika pravzaprav visoka 5 in pol ter široka 4 kraljevske čevlje.⁵ Odstopanje enega oziroma polovičnega centimetra ne zamegljuje čistih mer, v katerih je bila slika zastavljena.⁶ Višina 5 čevljev 6 palcev ali 66 palcev ter širina 4 čevlje ali 48 palcev ali 576 črt sta v razmerju 11:8 modulov po 6 palcev ali pol čevlja.

Višina in širina slike sta slikarjev podpis. Število 66 je gematrični zapis imena CHARLES, število 576:8 = 72 pa pomeni

LE BRUN:	C 3	L 12
	H 8	E 5
	A 1	B 2
	R 18	R 18
	L 12	U 21
	E 5	N 14
	S 19	
		72 = 576:8
	66	

V nadaljevanju ne bomo več seštevali v gematričnem sporočilu vsake črke kot pri zgornjem decifriranju slikarjevega imena, ampak bomo zapisali samo končno gematrično vsoto. Neverni Tomaž naj si prekontrolira seštevek sam.

V merah 66 in 48 palcev pa sta vgrajeni še dve molitvi.

V številu 66-krat 2-krat 3 na kvadrat, to je v številu 1188, je tudi blagrovanje, ki se moli na praznik Marijinega obiskanja:

FELIX ES, SACRA VIRGO MARIA
ET OMNI LAUDE DIGNISSIMA:
QUIA EX TE ORTUS EST SOL JUSTITIAE,
CHRISTUS DOMINUS DEUS NOSTER.
ALLELUJA.

Širina 48 palcev pa moli očenaš po latinsko. Število 48 je enako 3-krat 2 na četrto. V številu 3000 je skrit Paternoster:

PATER NOSTER, QUI ES IN CAELIS,
SANCTIFICETUR NOMEN TUUM,
ADVENIAT REGNUM TUUM,
FIAT VOLUNTAS TUA,
SICUT IN CAELO ET IN TERRA.

PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM
DA NOBIS HODIE,
ET DIMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA,
SICUT ET NOS DIMITTIMUS
DEBITORIBUS NOSTRIS.
ET NE NOS INDUCAS IN TENTATIONEM,
SED LIBERA NOS A MALO. AMEN.⁷

⁵ *Pied de Roy*, francoski kraljevski čevelj, meri 32,47833 cm, vendar za našo rabo lahko mero zaokrožimo navzgor na 32,48 cm. Deli se na 12 palcev (*les pouces*) po 2,71 cm ali na 144 črt (*les lignes*) po 0,23 cm oziroma na 1728 pik (*les pointes*) po 0,02 cm. Več o starih francoskih in drugih merah glej v razpravi Kurent T., *Merski sistemi v arhitekturi na Slovenskem. – Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, št. 9, Slovenska matica, Ljubljana, 1987.

⁶ Slika je za omenjeno razliko zvečana. Ali so pri napenjanju nanovo podložene slike odmerili okvir po velikosti slike same, tako da je razliko pripisati debelini podloženega platna, ali pa je slika že od vsega začetka bila večja od teoretske velikosti, saj bi razliko moral ob robovih prekriti dekorativni okvir.

⁷ V zvezi s številom 3000, v katerem je skrit Očenaš, glej Plečnikovo naročilo Suhadolcu: »Vsak steber (v cerkvi sv. Frančiška v Šiški, op. T. K.) je sestavljen iz 3000 kosov opeke. Glej knjigo *Plečnik in jaz*, uredil in uvod napisal Peter Krečič, Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1985.

⁸ Luka 1, 42–45.

⁹ Cevc navaja v že omenjeni razpravi kot vir Jouinovo knjigo pod svojo opombo 9.

Premerili smo tudi značilne razdalje v merski kompoziciji slike. Navažali jih bomo v centimetrih, poleg teh pa tudi v francoskih merskih enotah, saj se v njihovih številih skriva gematrično sporočilo.

Ozadje slike je razdeljeno pod zgornjim robom na milo nebo in arhitekturo. Zgoraj je nebo široko 60,3 cm, toda niže se razširi. Točke, kjer se stikajo Marijin komolec, nebo in arhitektura, so oddaljene od levega roba slike 62,5 cm ali 23 palcev, do desnega roba pa ostaja 25 palcev. Pri tem vidimo, da rob stebra, ki loči nebo in arhitekturo, ni navpičen, steber stoji postrani. Kopistu se je očitno pri prenašanju mer z originala v zgornjem delu mera izmaknila. Napako je poskusil popraviti s tem, da je steber nagnil.

V številih 23 in 25 so skrita vsa imena, ki so v zvezi s sliko pomembna. Število 23-krat 6 = 138 pomeni SANCTA ELISABETH. V istem številu pa je skrit, tako kot v materinem telesu, tudi PUER JOANNES.

Mera 23 palcev je isto kot 276 črt. Število 276-krat 10 = 2760 moli Elizabetin pozdrav Mariji:

BENEDICTA TU INTER MULIERES,
ET BENEDICTUS FRUCTUS VENTRIS TUI.
UNDE HOC MIHI UT VENIAT
MATER DOMINI AD ME?
ECCE ENIM UT FACTA EST VOX
SALUTATIONIS TUAE IN AURIBUS MEIS,
EXULTAVIT IN GAUDIO INFANS IN UTERO MEO,
ET BEATA, QUAE CREDIDISTI,
QUONIAM PERFICIETUR EA,
QUAE DICTA SUNT TIBI A DOMINO⁸

Število 230 sporoča: CHARLES LE BRUN PINXIT.

Mera 25 palcev pa je dolga 300 črt. V številu 300 je prisoten PATER ZACHARIAS REPLETUS SPIRITU SANCTO.

V številu 25-krat 7 = 175 je Le Brun ovekovečil tudi naročnika, ki mu je bilo ime ABBÉ JEAN JACQUES OLIER.⁹ Prav verjetno je, da je župnik slikarju tudi predpisal iskana števila. Za sodelovanje med gematrikom in umetnikom poznamo že več primerov.

V višini Marijinega srca in naročja, ki nosi božjega Sina, je postava, široka 46 cm ali 17 palcev. Nagubanost halje ne more zakriti te širine; prav v tem območju je tudi kopist moral korigirati rob stebra. Število 17 in njegova sinonimna števila se pogosto ponavljajo v merski kompoziciji naše slike, kar kaže na to, kako je pomembno:

- Višina kapitela, na primer, meri 17 četrtnin palca.
- Tudi Elizabetina postava je široka 17 palcev, v isti višini kot Marijina.
- Skrajna razdalja med kazalci Marijine desnice in Zacharijevih sklenjenih rok meri 34 palcev.

Kopija Le Brunove slike Marijino obiskanje v Slapah pri Šmajretji (foto: Borut Križ, iz fototeke ZVNKD Novo mesto)

– Marijina postava od vrha do tal pod desno nogo meri 138 cm ali 51 palcev ali 17 dlani. Do tal pod levo nogo pa je 133 cm ali 49 palcev, torej 7 modulov po 7 palcev. (Ni treba posebej omenjati, da je tudi število 7 prisotno v številnih merah naše kompozicije.)

Zaradi svoje množičnosti sta števili 7 in 17 očitno najpomembnejši na sliki Marijinega obiskanja.

Število 5950, ki je 50-kratnik zmnožka števil 7 in 17, moli namreč Magnifikat. Lahko bi rekli, da je vsa slika umerjena na to molitev:

ET AIT MARIA:

MEGNIFICAT ANIMA MEA DOMINUM,
ET EXULTAVIT SPIRITUS MEUS IN DEO SALUTARI MEO,
QUIA RESPEXIT HUMILITATEM ANCILLAE SVAE;

ECCE ENIM EX HOC BEATAM
ME DICENTES GENERATIONES,
QUIA FECIT MIHI MAGNA QUI POTENS EST
ET SANCTUM NOMEN EJUS;
ET MISERICORDIA EJUS A PROGENIE IN PROGENIES
TIMENTIBUS EUM.

FECIT POTENTIAM IN BRACHIO SUO;
DISPERSIT SUPERBOS MENTE CORDIS SUI.

DEPOSUIT POTENTES DE SEDE
ET EXALTAVIT HUMILES.

ESURIENTES IMPLEVIT BONIS,
ET DIVITES DIMISIT INANES.

SUSCEPIT ISRAEL FILIUM SUUM,
RECORDANS MISERICORDIAE SVAE,
SICUT LOCUTUS EST AD PATRES NOSTROS,
ABRAHAM ET SEMINI EJUS IN SAECULA:¹⁰

Učencu pač ni bilo težko prerisati Le Brunove slike v merilu, saj so mnogokratniki gematričnih cifer¹¹ na kopiji tako lepa okrogla števila, kot so 50, 10, 18, 16 in podobno.

*

Na sliki je, seveda, še cela vrsta mer, a jih ne bomo razlagali, ker se na drobne mere in na mere zabrisanih detajlov le ne gre preveč zanesti.

V času humanizma je bila med umetniki priljubljena igra razkrivanje, kakšna sporočila je kolega skrival v svojo umetnino.¹²

Janko Jarc JOŽE CVELBAR V VOJNIH SPOMINIH JOŽETA MARJETIČA

*Veste, kdo je bil Jože Cvelbar?
Umetnik z dušo in telesom, velik
po duhu, plemenit po srcu, umetnik
v poeziji, umetnik v slikarstvu,
rojen pesnik in slikar.*

Josip Turk, Dolenjske novice, 31. avgust 1916

Božidar JAKAC: Jože Cvelbar, rjava kreda, 1977 (rekonstrukcija po fotografiji)

¹ Dr. Alojz Turk, rojen 6. junija 1893, umrl 1. avgusta 1944, slavist, literarni zgodovinar, profesor novomeške gimnazije v šolskem letu 1918/19 in od 1930 do 1944.

² Dr. Josip Turk, rojen 12. septembra 1895, umrl 3. maja 1951, profesor cerkvene zgodovine na bogoslovni fakulteti univerze v Ljubljani, umrl v San Franciscu v Kaliforniji.

³ 225 let novomeške gimnazije, Novo mesto 1971, str. 498 sl.

⁴ Janez Pucelj – Bogumil Gorenjko, pesnik in pisatelj, rojen 28. avgusta 1890, umrl 12. oktobra 1964.

V letih tik pred prvo svetovno vojno, ki se je začela julija 1914 in končala novembra 1918, je v šolskih klopeh novomeške gimnazije zorelo nekaj dijakov, ki jih je zanimanje za književnost in lastno nagnjenje za literarno ustvarjanje povezal v ožjo prijateljsko družbo. V šolskem letu 1910/1911 so tudi sklenili, da bodo izdajali svoj rokopisni dijaški list kot nekakšno literarno in umetniško revijo. Pobudo za izdajanje takega dijaškega lista je dal petošolec Alojz Turk¹, ki je prve štiri gimnazijske razrede obiskoval na slovenski gimnaziji v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano, v peti razred pa se je vpisal na novomeški gimnaziji. Tu je bil kot tretješolec vpisan tudi njegov brat Josip Turk². Bila sta kmečka fanta iz Verduna pri Stopičah, v gorjanskem Podgorju. Alojz Turk je iz šentviške gimnazije prinesel s seboj tudi zamisel o trajno izhajajočem rokopisnem dijaškem listu, ki naj bi med dijaštvom stalno netil zanimanje in vnemo za leposlovno ustvarjanje. Že v letih pred tem so sicer dijaki v nekaterih razredih pisali svoje dijaške liste in lističe in v šolskem letu 1910/11 so izšli kar štirje, pisani pa so bili brez kakih posebnih literarnih ambicij, kot ugotavlja Bogo Komelj v svojem sestavku *Novomeški gimnazijski rokopisni listi*³.

Za svojo zamisel je Alojz Turk najprej pridobil sošolca Franceta Zarna in o tem v svojih zapiskih zapisal: »Eno nedeljo novembra, bil je sneg, šla popoldne z Zarnom proti Grmu na sprehod. Jaz govoril, da smo imeli v Št. Vidu svoj list.«

Možnosti za izhajanje takega rokopisnega dijaškega lista, kot si ga je zamislil petošolec Alojz Turk, so bile več kot ugodne: v osmem razredu je sedel Janez Pucelj iz Gorenje vasi pri Ribnici⁴, pesnik, ki je svoje pesmi objavljaval v takratnih mladini namenjenih listih, potem pa tudi v Domu in svetu pod privzetem imenu Bogomil Gorenjko; posebej živahni so bili takrat tretješolci, v četrtem razredu gimnazije pa je sedel resnični pesniški in umetniški talent – Jože Cvelbar. Tako Alojzu Turku in Francetu Zarnu, ki se je ogrel za Turkovo zamisel, ni bilo težko zbrati sodelavce za novi dijaški list. France Zarn je prevzel uredništvo in ocenjevanje prispevkov, Jože Cvelbar pa poleg literarnih prispevkov tudi slikarsko opremo in pisanje lista, ki so mu dali ime *Izpod Gorjancev*.

List hrani Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu.

Urednik lista France Zarn – Kerinov France je v uvodnem sestavku, naslovljenem *Bratje!*, značaj lista takole označil: »Naš list ni navadna otroška igrača, kjer se zbijajo neslane šale in toži o blede luni. Ne! Zrcalo hoče biti našega duševnega življenja. Resne stvari bo prinašal. Saj smo mladi, tudi v mladi neizkušeni glavi zablisne včasih misel tako velika in lepa, da bi delala čast vsakemu zrelemu možu.« In ob koncu prvega letnika lista je v upanju, da bodo na jesen zopet nadaljevali z izdajanjem lista, še zapisal, da se od tedaj, odkar so izšle Kettejeve in

Murnove poezije, v naši poeziji vse pogosteje oglašajo narodni motivi in da se pesniki in pisatelji vračajo k narodu in iz njega črpajo novih moči. In v zaključni besedi prvega letnika pravi urednik: »Med tujimi svetobolnimi cipresami so zacvele naše kmečke rože, med pšenico je zardel mak, zaduhtela sta gavtroža in rožmarin. Mesto tujih blelih gospodičen prihajajo naša rdečelična dekleta, mesto mehke, otožne harfe se glasi čim dalje bolj vesela in korajžna fantovska pesem.«

List pa na jesen z novim šolskim letom ni začel zopet izhajati. Vzrok? Morda zato, ker je France Zaren odšel na ljubljansko gimnazijo. Morda pa tudi zato, ker je Josip Turk 11. oktobra 1911 zapisal, da pisanje lista terjata preveč časa in naporov.

Med tem ko je pri nekdanjih sotrudnikih lista *Izpod Gorjancev* vse bolj pojemal zubeljček literarnega ustvarjanja – Janez Pucelj–Bogumil Gorenjko je po maturi odšel v ljubljansko semenišče in pesnil dalje – se je v Jožetu Cvelbarju vse bolj razžareval pesniški duh in krepila zavest, da je umetnik. V novomeškem dijaškem listu je objavljaj svoje pesmi in črtice pod imenom *Jože izpod Gorjancev*. Od leta 1911 dalje je sodeloval pri takratnih mladinskih listih pod imenom *Cvetko Gorjančev*, istočasno pa objavljaj svoje pesmi tudi v revijah *Zora* in *Mentor* ter Domači prijatelj pod imenom *Dolenjčev Cene*. Obenem se je vse bolj zavedal svojega slikarskega daru in je še med počitnicami dne 7. septembra 1912, torej tik pred vpisom v šesti gimnazijski razred, pisal z doma na Prekopi prijatelju Josipu Turku v Verdun pri Stopičah: »Jaz imam cilje: Češko, Praga, akademija umetnosti Monakovo, Florenca, Benetke, Rim, Pariz.« Namesto vsega tega pa je svoje mlado življenje končal na fronti v tirolskih Dolomitih.⁵

Jože Cvelbar je bil vesele dolenjske narave in med vrstniki znan kot bister šaljivec. Rad je bil tudi v družbi, posebej kostanjeviških deklet: Liči in Tili, hčerk sodnega uradnika Jakoba Zlindre, ter Tinke in Fride Dinaher, hčerk posestnika in občinskega tajnika. Posebej za Frido se mu je že zgodaj, še v kostanjeviških šolskih klopeh, vnelo srce in se potem razcveto v veliko, a neuslišano ljubezen. V Novem mestu je bil prijateljsko povezan z družino Tonejc, kjer je bil tudi pomočnik pri učenju njihovega sinu. Gospo Vero je imenoval Zlatica in ji poklonil rokopisno knjižico svojih pesmi (prepis hrani Študijska knjižnica v Novem mestu), kjer je v uvodnem posvetilu »*Sestrici Zlatici*« o svoji ljubezni do Fride zapisal:

*To so izpovedi srca potrtega,
stiskal sem k sebi jo, žalosten v smrt,
pravil, poljubljal jo, mislil sem dušo,
ko sem spregledal, bil kamen je trd.*

Frida Dinaherjeva se je poročila z inženirjem Nandetom Turnherjem in je do smrti živela v kitajskem velemestu Šanghaju. Na njeno željo so njen pepel raztresli po morju.

Jože Cvelbar je bil prijateljsko navezan na nekatere sodelavce pri dijaškem listu, posebej z Bogumilom Gorenjkom in bratoma Alojzom in Josipom Turk. V Cvelbarjev najožji prijateljski krog je treba prišteti še Valenta Skuška in Jožeta Marjetiča. Prvi je bil Cvelbarjev sošolec, drugi pa v razredu za njim. Oba sta bila iz škocjanske fare. Ta čas se je med srednješolskim dijaštvom, tudi novomeškim, širila tajna dijaška organizacija preporodovcev. Njen član je bil med drugimi tudi Alojz Turk. In v to, domoljubju in literarnih prvencih ter umetniških sanjah razcvetojo se mladost, je z vso krutostjo udarila prva svetovna vojna.

⁵ O življenju in delu Jožeta Cvelbarja glej: Jože Cvelbar, Izbrano delo, uredil France Koblar, Mohorjeva družba 1938.

Valentin SKUŠEK-VALENT v Novem mestu pred odhodom k vojakom. Bil je sošolec in najboljši prijatelj pesnika in slikarja Jožeta Cvelbarja. Pri vojakih so mu rekli tudi »črni fant na konju«. Padel v bitki ob Seretu pri vasi Mieszkow v Galiciji 4. septembra 1915.

Jože CVELBAR: portret Jožeta Marjetiča (1916), iz knjige Franceta Koblarja: Izbrano delo Jožeta Cvelbarja, Mohorjeva družba, 1938

Jože Marjetič je v svojih vojnih spominih zapisal, da je na praznik 29. junija 1914 proti večeru šel s sostanovalcema, bratoma Alojzom in Jožetom Turkom, na sprehod na Grm, po vrnitvi v mesto pa so izvedeli novico o atentatu v Sarajevu. »Tako smo imeli dovolj gradiva za preišljevanje,« je zapisal in nadaljeval: »Še isti večer nas je obiskal moj sošolec France Zužek, ki je bil v zimskem polletju 1913/14 izključen iz ljubljanske gimnazije zaradi dijaškega štrajka ob 400-letnici zadnjega ustoličenja koroškega vojvode po starem slovenskem obredju. Prišel je, da bi skupno razpravljali o tragičnem dogodku ter približno pravilno uganili razvoj dogodkov. Zužek je takole govoril: »Fantje, Jugoslovani smo udarjeni za dvesto let. Če imate list Preporod ali pisma srbskih in hrvaških študentov, vrzite jih takoj v peč. Umor v Sarajevu bo imel za posledico celo vrsto strašnih preganjanj.« V tovarišu Zužku smo gledali pesimističnega preroka, vendar ni manjkalo med nami tudi optimističnega humorja. Sedmošolec Valent Skušek, ki je tudi prisostvoval razgovoru, je energično zafrknil Zužka: »Bejž, bejž, kaj se vojske bojiš? Že dolgo ni bilo nobene, pa bomo videli, če smo za kaj!«

Na izbruh vojne ni bilo treba dolgo čakati: mesec dni po sarajevskem atentatu je Avstro-Ogrska napovedala vojno Srbiji in kmalu je bila skoraj vsa Evropa v plamenih. Fantje in možje so odhajali na fronte. Na oni v Galiciji, kjer so si stale nasproti avstrijske in ruske armade, je v bitki ob reki Seret 4. septembra 1915 padel Valent Skušek. Istočasno kot Skušek je bil vpoklican k vojakom tudi Jože Marjetič, ki je v svojih vojaških spominih ohranil in opisal svoja vojaška srečanja z obema najboljšima prijateljema, Valentom Skuškom in Jožetom Cvelbarjem. Jože Cvelbar je kot osmošolec že drugič zapored prebolel težko bolezen, vendar so ga v začetku aprila 1915 spoznali za sposobnega za fronto in še ne čez leto in pol je padel na tirolski fronti.

Z Valentom Skuškom se je Marjetič zadnjikrat srečal na gališki fronti v na pol porušenem mestu Zaleščiki. Tam je bil v začetku septembra 1915 v bojni črti naš sedemnajsti pešpolk. Ker so se Rusi nekoliko odmaknili od mesta, so se bojne enote polka vrnile v mesto na prenočevanje, da navsezgodaj zopet začno z napredovanjem. Jože Marjetič je zapisal:

»Kakor se nam je vrnitev videla nekam čudna in nenavadna, vendar ni nihče negodoval. Vsak fant si je želel, da bi mu bilo življenje vsaj za eno noč podaljšano.« Vojaki so odšli v na pol porušeno vojašnico in plegli k počitku kar po lesenih tleh, vendar v popolni bojni opremi, v strogi pripravljenosti, Marjetič pravi dalje: »Kar je prišel praporščak Valent Skušek iz sosednje stotnije v sobo in spraševal po meni. Prosil me je, da bi še to noč prebedela skupaj, verjetno – zadnjikrat. Veliko bi se še rad z menoj pogovoril. Seveda sem mu takoj napravil prostor, razrinila sva na tleh ležeče fante, pod glavo pa sva si porinila nahrbtnike. Skušek se je raznežil kakor otrok. V mislih sva preletela vso Slovenijo, Škocjan in Jeperjek, sošolce in našo bodočnost. Valent je nekaj časa obmolknil, potem pa kot v spanju izrekel svoje zadnje tožne misli: »Jože, ti ne veš, kako rad bi živel. Bojim se jutra in naslednjih dni. Ti me poznaš. Poznaš vse moje domače. Če – če – če pridem še nazaj, študiral bom jus, delal rad in pošteno. Sestra mojega sošolca Kazimira Budne mi bo, mislim, najboljša žena.⁶ Kako rad bi živel! Če pa se mi te dni kaj zgodi, naj se mi. Bog že ve, zakaj. Najbolj mi je žal matere, ki je osem

⁶ Ela Budna, umrla 17. maja 1922. Potret umrle je s pastelnimi barvami naslikal Božidar Jakac 18. maja 1922. Monografija Božidar Jakac, Novo mesto 1988, str. 355.

⁷ Dolenjske novice 1916, šte. 24. Sporočilo, da je na bojišču v Galiciji padel Valentin Skušek, je objavil tudi takratni tednik Ilustrirani glasnik. V številki 7, letnik II. z dne 14. oktobra 1915, str. 63/64, je bila objavljena fotografija padlega z dne, ko je bil vpoklican k vojakom s kratkim zapisom, ki se glasi:

»Valentin Skušek, praporščak pri 17. pešpolku, iz škocijanske županije. Dva dni pred svojo smrtjo je pisal iz strelskega jarka v tolažbo domačim: Zdrav sem, kaj pa se bo z menoj v prihodnosti zgodilo, je v božjih rokah. Kmalu potem pa so že šepetali dnjesterski valovi ob svežem grobu junaka slovenske matere, o njeni tugi in boli, o upih in nadah, ki jih je zagrnila črna gališka zemlja. Jeseni, lansko leto, je moral iz osme šole k vojakom. Bil je član novomeške dijaške Marijine družbe. Vzor vernega dijaka. Vsak, kdor ga je poznal, ga je rad imel. Njegov možati nastop je posebno imponiral pri vojaki, kjer se je vedno kazal kot vernega vojaka in povsod branil svoje versko prepričanje. »Skušek je možak, z vsemi dober, vse ga ima rado« je govoril neki ranjenec njegove kompanije, ki je prišel domov. Bil je pravi junak. Nekoč je s svojim vodom ujel sto Rusov in strojno puško, drugič je zapodil v beg cele mase Rusov in osvojil njih strelski jarek, zato je bil tudi odlikovan s srebrno hrabrostno svetinjo prve vrste. Toda najboljši padajo. In za temi je šel tudi Skušak in spi z njimi smrtno spanje na bojni poljani.«

let za mene molila, in vem, da tudi danes moli. Pa kaj moreš.« Zadrimala sva. Ob treh je Valent vstal, mi še plaho stisnil desnico, rekel »Zbogom« in odšel v jutranji mrak. Moje oči ga niso videle nikoli več.«

V bitki ob reki Seret je padel Valent Skušek, najboljši prijatelj Jožeta Cvelbarja. Ob obletnici njegove smrti je Jože Marjetič zapisal: »Valent Skušek, še mlad, a je že mislil kot mož, je prvi šel (na bojišče) in težko je bilo Cvelbarju, da tudi on ni mogel z njim na vojne poljane. Šel je, kot je šel špartanski vojak in vrnil se ni več. Daroval se je za domovino v gališkem blatu 4. septembra 1915, v Cvelbarjevi odsotnosti. S to izgubo se za naš revni narod ni poznalo na splošnem vojaškem položaju nič, bila pa je njena posledica Cvelbarjeva dušna žalost in morda tudi njegova življenjska usoda.«

Prvo sporočilo, da je Valent Skušek padel, je Cvelbarju dal njun novomeški gimnazijski profesor nemščine dr. Jakob Kelemina, ki je bil prav tako vpoklican k vojakom. Srečala sta se v Judenburgu in profesor je Cvelbarju pokazal vojno dopisnico s sporočilom o Valentovi smrti. Marjetič je zapisal, kako je to sporočilo Cvelbarja prizadelo: »Njegov humor je začel sahniti, govoril je bolj malo in vedno resno, veselje do dela je ginevalo – z eno besedo: Valentova smrt je bila za njega meč v srce. Ni se mogel vživeti v to strašno misel, da ni več njega, ki ga je na svetu čislal kot punčico svojega očesa, da je izginil – za vekomaj. Kadar je bil sam, se je zamislil, zjokal se je in ponoči je sanjal o njem. Nato je prišel k meni, mi razodel svoje gorje in odleglo mu je. Začrtal je datum Valentove smrti v aluminijast prstan in v dnevnik in mi večkrat pravil, da ga ponoči Valent kliče k sebi.«⁷

Po Valentovi smrti je Jože Cvelbar še bolj zapadal v temne slutnje o svoji lastni bližnji smrti. Pri tem pa je z vsem žarom svoje mladosti in rastoče umetniške ustvarjalnosti hlepel po življenju. Ko je bil še v Judenburgu, je 28. decembra 1915 pisal prijatelju Alojzu Turku: »Naj gre še ta grenkost preko duše nocej: samo enkrat bi še rad živel na Dolenjskem, eno leto, da bi videl vse klitje od prve marjetice in prve zelene trave, vse življenje od vijolic preko črešnjevca cvetja, duhtenja cvetočih trt, konopljevega vonja, ajdovega cvetja, čričkov in osočenja trt do zadnjega rumenega lista, ki ga strese november s hruške – samo še enkrat; samo še enkrat doživeti čar duše, ko živi idejo, ki jo hoče upodobiti; čar barv in sonca in trepet srca in rok na paleti; samo enkrat sladkost in srečo, ki ti jo da zvestoba in vdanost drage duše!«

Dr. Alojz Turk je v svojih zapiskih o Cvelbarju označil to pismo, da v njem kakor v enem samem tožnem akordu zvene vsi štirje njegovi življenjski motivi: poezija, slikarstvo, kateremu se je hotel posvetiti, ljubezen do dolenjske deželice in hrepenenje po duši, ki bi ga umela takega, kakršen je bil.

Dan pred tem pismom je prijatelju, pesniku Janezu Puclju-Bogumilu Gorenjku poslal svojo najnovejšo fotografijo s pripisom: »Za odhodnico: ko me ne bo več kost pri kosti, se spomni kdaj človeka, prijatelja, ki bi rad živel z drugimi, a je šel: kamen, ki ga zaženeš kvišku, ne more obviseti pod nebom.«

V bitki pri Seretu je bil ranjen tudi Jože Marjetič. Zdravil se je v bolnišnici v Gradcu in kmalu zopet prišel v sedemnajsti pešpolk v Judenburgu ter zapisal: »Pri četi sem našel tudi Jožeta Cvelbarja, abiturijenta novomeške gimnazije in Skuškevega najboljšega prijatelja. Kakor žejen jelen je skočil k meni in me nestrpnostno spraševal o Valentu Skušku. Cele ure sva presedela v pogovoru.«

Janko Jarc
JOŽE CVELBAR V VOJNIH
SPOMINIH JOŽETA MARJETIČA

Drugič na bojišče: 18. maršbataljon,
Judenburg, 7. februar 1916. Od
leve: Jože Ličen, Janko Oblak, Jože
Cvelbar, poročnik Grabner, Franci
Stenovec in Jože Marjetič

Januarja 1916 je bil v Judenburgu sestavljen 18. maršbataljon 17. pešpolka. Z besedo »maršbataljon« je bil označen bataljon, sestavljen in pripravljen za odhod na bojišče. Marjetič piše: »Vsaka četa bataljona je imela po enega kadeta ali praporščaka kot namestnika komandanta in nekoliko kadetaspirantov. V tretji četi so bili: Jože Cvelbar, Janko Oblak, France Stenovec, Jože Ličen in Jože Strnad: Namestnik komandanta pri prvi stotniji je bil praporščak Krauland, pri drugi praporščak Kordiš (doma z Broda pri Novem mestu), pri tretji Jože Marjetič, pri četrti praporščak Richter in pri peti Čeh Pepiček Hovad. Sedmega februarja 1916 je maršbataljon v dežju odšel na postajo, se vkrcal na vlak in odpeljal proti bojišču na Soči.«

Bataljon se je ustavil v Senožečah in kadetni aspiranti so se nastanili v osnovni šoli, ki jo je vodil nadučitelj Paternoster. V Senožečah je bataljon nekaj časa čakal, da ga pokličejo na fronto ob Soči, odkoder je dan za dnevno odmevalo bobnenje topov. Na Jožefovo – 19. marca – so Paternostrove povabili svoje vojaške goste na godovanje. Marjetič je zapisal: »Na Jožefovo smo se vsi Jožeti tretje kompanije zbrali v stanovanju prijaznega učitelja Paternostra. Gospa Paternostrova je s svojimi hčerkami pripravila bogato večerjo. Pri napitnicah je vsak povedal, kaj pričakuje od bodočnosti, le Cvelbar se je obotavljal. Končno je le napovedal svojo usodo: »Danes praznujemo naš god, ampak moj je zadnji, tovariši. Meni je sreča vedno lagala: doma, v šoli, v vojski in – danes. Nisem vesel. Slutim, da se ne bom nikdar več vrnil na Dolenjsko. Čutim krivico, da morajo ravno meni odsekati glavo, ki toliko ljubim svoj kraj, barve, cvetje, pesem domačega dekleta in slikarsko akademijo. Vem, da moreta samo moja mati in moja ljubljena izprositi milost od Boga za mene. Pa zastonj je ves up – srce me boli.«

Slutnje o zgodnji smrti so Cvelbarja preganjale že od dijaških let, posebej v času prebolevanj dveh težkih bolezni tik pred vpoklicem k vojakom. V času vojne, posebej pa od smrti prijatelja Valenta, ga je vse bolj mučila misel na bližnji in neizbežni konec. O tem pričajo nekatere njegove pesmi, predvsem pa pisma, ki jih je pisal prijateljem, Alojzu ter Josipu Turku pa Bogumilu Gorenjku in drugim.⁸

Kot da bi slutil, kaj se bo čez tri leta zgodilo, je 8. julija 1913, v svoji Jesenski pesmi zapisal:

⁸ O Cvelbarjevih smrtnih slutnjah glej France Koblar, o. d. str. 233/4.

*Čez poletje te pozdravim drugič
in potem pride spet jesen,
takrat spet poslušaj veter: glas mu
tih bo, kot poljub od mrtvih ust – leden.*

22. marca 1916 so bataljon nenadno premaknili iz Senožeč, ne, kot so pričakovali, k Soči, ampak na Tirolsko. Na odhod na fronto so čakali v vasi v bližini mesta Lienz ter opravljali vojaške vaje. Nekega dne, ko so vojaki trudni posedli za kratek počitek, je Cvelbar svojim prijateljem pripovedoval šaljivo zgodbo z gališkega bojišča. Marjetič je zapisal: »Cvelbar, truden ko majka zemlja, z nasršenimi dlačicami na obrazu, je začel pripovedovati zgodbo o Ribničanu, ki je s Skuškom plaval na levi breg Sereta. To zgodbo je Cvelbar večkrat pripovedoval. Zakaj, nisem mogel dognati. Mislil sem si, da hoče Cvelbar s tem hudomušnim pripovedovanjem pokazati, da ni tak slabič, kakor mu veleva telo, ampak da je duševno močan in zabaven. Pripovedoval je: Ni mi treba dokazovati, da so naši Janezi (= vojaki 17. pešpolka) res junaki. To ve vsa monarhija. Da pa so naši fantje tudi v najtežjih trenutkih življenja dobre volje, tega pa menda ne ve nihče. Značilna za naše ljudi je ta ribniška zgodba, ki pa je resnična: Tretjega septembra 1915 je moral Skušek s svojim vodom na levi breg Sereta. Reka je bila plitka, vendar za nekatere manjše postave na nekaterih mestih pregloboka. Visoki in močni vojaki so reko prebredli za šalo, za manjše pa je bilo nevarno, da jih voda spodnese. Med Skuškovimi junaki je bil France, nekje od Ribnice doma, danes je pa v mojem vodu. Voda mu je že segala do nosu in France se je odločil, da bo vodo preplaval in prišel hitro za Skuškom in videl Ruse. Prekrižal se je in se zaobljubil, da bo vsako leto, dokler bo živ, tretjega septembra poromal na Brezje, če bo srečno preplaval to gališko reko. Z vso vojno opremo in puško se je prepustil valovom, z rokami in nogami malo štrbunkal in že se je prijemal za vejo na levem bregu Sereta. Kar šine Francetu hudomušnost v glavo in polglasno je rekel: Na Brezje pa že ne bom hodil vsako leto – in že se mu je veja utrgala, France pa je na hrbet padel v reko. Ko so ga fantje izvlekli na breg, je sramežljivo dejal: Marija, Ti pa res nobenega špasa ne zastopiš!

Po tem pohodu se Cvelbar ni več dobro počutil. Obraz mu je postajal starikav, bil je nezadovoljen in siten. Na vajah ob Dravi pod Rauchkoflom mi je pokazal svojo žepno legitimacijo (= Legitimationskapsel = droben medeninast tobolček s pergamentnim listkom z osebnimi podatki nosilca), v kateri je na hrbtni strani listka napisal svojo oporoko v nemškem jeziku, v notes pa v materinščini, rekoč: »Čutim se bolnega, ne vem, če bom prišel na bojišče, če pa bom, se ne bom več vrnil. Za ta primer sem napisal svojo kratko oporoko, da bo vedel tisti, ki me bo pokopal, kaj je moja zadnja želja.« Ta, v nemščini napisana oporoka, bi se v slovenskem prevodu glasila:

Nobena želja se mi na svetu še ni izpolnila ne najljubša ne najsvetlejša. Ta je moja zadnja: Slovenec sem, za takega ni nič hujšega, kot v mrtvi, tuji grudi spat večno spanje. V sveti domači zemlji, tam je sladko sanjati večni sen, tam, kjer zemlja tudi za mrtve živi, kjer tudi za nje cve-tejo rože, v dragi, ljubljeni Dolenjski, v Kostanjevici. O, da bi vedel, ni tudi ta želja tako nespametna, kot so bile vse druge.

Poslednja slika Jožeta Cvelbarja nekaj dni pred smrtjo (iz knjige Franceta Koblarja: Izbrano delo Jožeta Cvelbarja, Mohorjeva družba, 1938)

⁹ Tretji kor = 3. armadni zbor, v katerega je bil vključen tudi ljubljanski 17. pešpolk.

Vse fotografije (razen iz knjige) so last Dolenjskega muzeja Novo mesto

KULTURA
Rast 4–5/1992

skozi okno bolnišnice ob Dravi gleda proti Ljubljani. Čutil je bolezen, slutil je smrt, zato je tem bolj hrepenel po življenju, po delu, po trpljenju in slavi. Njegova tenkočutna inteligentna duša je slutila, da ne bo dosegel nič, vendar se je obupno boril za vsak milimeter življenja. Pokazal mi je tudi vse svoje risanke in slike, vse polno raznih motivov, slikano s pastelnimi barvami, umetnine v olju, risbe s tušem, črnilom in ogljem. Te risanke je najbolj cenil in govoril je, da so njegov kapital, ki mu bo pomogel na akademijo.«

Marjetičeva bojna enota, se pravi, ves »maršregiment«, je bil kmalu poslan na fronto v južni Tirolski. Med pošto, ki je prišla za njim, je Marjetič dobil tudi dve Cvelbarjevi dopisnici. V eni mu sporoča, da je v bolnišnici v Innsbrucku, na drugi pa mu med drugim piše: »Danes imamo že četrti dan kontumac in ne smemo nikamor. Sicer je pa vsaj eno dobro – menaža in oficirska postrežba. Jutri grem od tod v neko zdravilišče (Iglš pri Innsbrucku). Zdravniki pravijo, da utegnem od tam dobiti dopust. Če pa to, potem pa ja! Potlej pa pridem za vami. Veš kaj, da me nekaj vleče, res, samo malo bi rad pred tem prišel domov. Moja bolezen, pravijo, je preutrujenost. Vic mi danes ne pade nobeden v glavo. Oprosti!«

Marjetičeva enota je odšla na odsek fronte na Monte Meletti, kjer so malo pred tem potekali težki boji. Tam je dobil Cvelbarjevo dopisnico, na kateri piše: »Kaj za ena pošastnost, da ne pišeč nič! Saj sem Ti poslal precej naslovov, menda si jih dobil, in Lahi Te morda še niso porabili za prikuho k polenti, kaj? Srečal sem nekega frajtarja, je tudi tu, ki je prišel od regimenta, in povedal, da ste se že priklopili. Jaz sem ves spočit, sicer še bolj bolan kot prej, ko sem prišel, ampak za rabo bom vendar, se mi zdi. Dolg čas mi je že po vas, da bi spet kako ugani. Tu ni moja prava domovina. Sem radoveden, kdo pojde prej do Tebe, ta karta ali jaz! Mene spuste čez štiri dni od tod. Sem čul tudi, da gre tretji kor⁹ Rusom nasproti. Potem se pa lahko kje srečam z Valentom.«

Na fronti v tirolskih Dolomitih je bila na poletje 1916 Marjetičeva enota na položajih južno od Cima Dodici in šotorila v neki skriti dolinici. Vojaki so ponoči prenašali v prvo bojno črto strelivo in razno drugo potrebno gradivo, podnevi pa so počivali pod šotori. Marjetič pravi: »V takem stanju sem nekoč doživel velikansko presenečenje: nekdo je pridrl v moj šotor, me zgrabil za lase, se žogal z mojo glavo in dajal od sebe neartikularne glasove. Seveda sem se branil z vsemi štirimi, in ko sem se ga rešil, sem spoznal – Jožeta Cvelbarja. »Ti frdamana baraba, kaj Te je pa prineslo na ta hrib? Pa sem mislil, da si že v Kostanjevici!« Tako sem ga pozdravil, v glavi mi je pa kar šumelo. »Ah veš, dobil sem nekako posebno navdušenje za boj in sram bi me bilo, če bi prišel domov, ne da bi bil v boju,« je hitro odgovoril, »ta špas moram še poizkusiti, naj velja, kar hoče! Tu ostanem, dokler se bo dalo. Veseli me, da si v istem bataljonu. Te pridem obiskat, kadar boš kaj fasal.« Nato mi je pripovedoval o svojih doživljajih v bolnišnici in kako je nekoč z Valentom promeniral po inomoškem parku in kako se je vozil v gore tirolske. Ko sva se nasmejala in ko sem ga uvedel v trenutno bojno stanje, je izvlekel iz žepa svojo najnovejšo fotografijo, napisal na njo »Mte Chiesa, 2056 m. Prijatelju za spomin« in mi jo dal s pripombo: »Tu imaš mojo sliko, da se me spomniš, ko pridem k Valentu!«

»Ti vedno fantaziraš o Valentu! Pa menda ne boš ravno ti ostal v teh gorah. Bodi pripravljen in bodi junak!« sem mu odvrnil. Cvelbar pa je samo zamahnil z roko in odšel k svoji kompaniji, ki je bila le nekoliko korakov za mojo.

Drugega večera smo dobili povelje, da moramo takoj na Monte Cucco kot rezerva. Preden smo zapustili kotlino, je k meni pritekel Cvelbar in me sopeč zaprosil: »Jože, poslušaj! Danes gremo, kajne? Meni je ta špas čisto neznan. Glej, če bi se mi kaj zgodilo v strelskem jarku, da bi bil ranjen ali ubit, pridi takoj k meni, vzemi mi vse, kar imam in to spravi domov. V prsnih žepih imam najnovejše skice. V notranjih žepih imam beležnice in kar boš še tam našel... Servus! Moja kompanija že maršira.«

To je bilo 4. julija 1916 zvečer na Mte Chiesi. Govoril mi je kakor človek, ki umira. Še mene je postalo strah. Slišal sem, da mi nekaj naroča, pa sem šele drugega dne razumel, kaj je hotel.«

Po opisu težkih bojev na Mte Cucco je Marjetič zapisal, kako je ležal na bojišču in je nenadno pridrvel k njemu kadet France Stenovec in mu povedal, da so v kotlini za Mte Cucco mrtvi kadeti Milavec, Šolar, Vider in poročnik Lihl, v grmovju za kotlino pa je videl ležati Cvelbarja, ki mu je naročil, da sporoči Marjetiču, naj ga takoj obišče. Žal, Marjetiču ni bilo mogoče, da bi sledil klicu umirajočega prijatelja.

Dolenjske novice so 27. julija 1916 poročale, da je bil na italijanskem bojišču težko ranjen dijak novomeške gimnazije Jože Cvelbar iz Kostanjevice, v naslednji številki, 4. avgusta 1916, pa so pod naslovom *Smrt junaka* zapisale: »Abiturijent novomeške gimnazije *Jože Cvelbar*, kadet-aspirant, o katerem smo zadnjič pisali, da se je kot težko ranjen podal v bolnišnico, je vsled ran umrl že v brigadnem sanitetnem zavodu 11. julija. O nenadomestljivi izgubi kmalu kaj več.«

Monte Cucco – 2000 m. Rušenje pred vrhom Mte Cucca, kjer so bili v hudi bitki 9. julija 1916 ubiti kadeti Milavec, Šolar, Vider, poročnik Lihl in veliko vojakov 17. pešpolka. Kadet Jože Cvelbar je bil smrtno ranjen in je 11. julija 1916 umrl na sanitetni postaji pod Cima Dodici.

Dolenjske novice so res 31. avgusta 1916 objavile podlistek z naslovom *V spomin Jožetu Cvelbarju*, napisal pa ga je njegov sošolec Josip Turk. V naslednji številki je bil objavljen podlistek, ki ga je iz bolnišnice na Dunaju poslal lažje ranjeni Jože Marjetič. Svoj spominski zapis je naslovil: *Četrtega septembra 1915 in enajstega julija 1916*.

Prvi datum je dan smrti Valenta Skuška, drugi pa dan smrti Jožeta Cvelbarja. Marjetič zaključuje svoj spominski zapis s pripovedjo o italijanskem napadu na avstrijske položaje na Mte Cucco in o tem, da je bil njegov odsek v veliki nevarnosti, pa mu je oddelek pod vodstvom Jožeta Cvelbarja hitel na pomoč, in pravi: »Pa predno je prišel do mene, je že bil ranjen v roko in nogo. Stekel je nazaj, da bi ga kdo na varnem obvezal, pa je dobil zopet tretjo kroglo skozi trebuh. Takoj sem to zvedel, a k njemu nisem mogel in ne smel, ker je bila nevarnost, da nas

bodo Italijani, potem ko smo jih po več kot peturnem grozovitem boju popolnoma porazili, zopet napadli. Sanitejci so ga potem odnesli in 11. julija sem čul, da je Cvelbar – umrl na brigadni sanitejski postaji. Nisem verjel, dokler nisem dobil natančno poročilo o njegovi smrti...« Potem omenja še njegovo oporoko, ki sta jo skupaj spisala, in konča z mislijo: »Dragi Jože, sedaj si pri Valentu, prijateljstvo je zopet zvezano in vajin duh, dolenski junaka, naj živi med nami...«

Josip Turk pa je svoj spominski zapis zaključil z navedbo pisma, ki mu ga je Jože Cvelbar pisal s počitka v letovišču Igls pri Innsbrucku: »... Sicer pa je ta kraj letovišče, mogoče celo lepo, celo divno in nebeško. Veš, kaj, same čedne vile in gozdi, vsi jelovi in polni zdravja in mehkih drobno posejanih peščenih stezic in zraven je jezerce in okrog strmoglave zasnežene gore in preko vsega sivo nemško nebo in včasih sonce iste narodnosti – in za moje dolensko srce je vsa ta lepota kakor smrdeč kup gnoja – sit venia verbo (naj bo besedi oproščeno) – ampak silen občutek rabi silnega izraza; od dne do dne bolj uvidevam, kako sem jaz skoz in skoz Dolenjec: osel bi crknil ob najbolj dišeči pečenki.« Od tu se je konec junija peljal k polku v bojno črto, od koder se je upal vrniti srečno ranjen. Usoda je hotela drugače. 10. julija ga je zadela dum-dum krogla (= krogla, ki je bila nasekana in je povzročala posebno težke ranitve) v trebuh in desno roko in naslednjega dne je umrl v brigadnem sanitetnem zavodu, kjer je še na nosilih poprosil, naj ga preneso v njegovo dolensko deželico.

Vem, dragi Jože, da mi oprostiš, če ti rečem, da nisi umrl kot junak – bil si premehka, prelirična duša. Ali se spominjaš, kako si v novomeški gimnazijski risalnici portretiral svojega prijatelja Skuška? Sedaj je v gimnaziji bolnišnica, Skuška krije hladna gališka ruša, tvoj grob sameva na zahodu, nam pa krvavi srce, ker vemo, da

dokler ne pade zadnje jasno čelo,
ki lesketa na njem se večnosti poljub,
grobovi tulijo.«

(O. Župančič)

Jože Cvelbar, ta vedno za šale razpoloženi kmetski fant iz Dolenje Prekope pri Kostanjevici na Krki, študent in abiturient novomeške gimnazije, je še v gimnazijskih letih ob prebolevanju težke bolezni slutil svoj bližnji konec. Mladost pa je zmagovala nad temi slutnjami in sanjaril je o svoji umetniški poti v Prago, Pariz, Benetke in v Rim pa še kam drugam. Vržen v žrelo svetovne vojne je zopet vse bolj in bolj zapadal turobnim slutnjam o svoji smrti. Težko ranjen je še v ugašajoči zavesti v mislih objemal svojo ljubo dolensko deželico in hrepenel po njej. Izkrvavel je na bojišču v tirolskih Dolomitih, mlad enaindvajset let.

ŠE EDEN IZ GALERIJE VELIKIH DOLENJCEV FRANK LAUSCHE JE PRIŠEL DO VRHA

¹ Doslej najboljše monografijo o Lauschetu je napisal dr. Edward Gobetz: *Ohio's Lincoln, Frank J. Lausche. A Tribute and Festschrift for His 90th Birthday.* Slovenian Research Center of America, Willoughby Hills, Ohio, 1985.

1. Kdo je bil Frank Lausche?

Frank Lausche¹ je že doslej znana osebnost predvsem v ameriški politični, gospodarski in kulturni zgodovini, še posebej v skupnosti slovenskih priseljencev v ZDA, pa tudi drugih etničnih skupin, ki so sooblikovale sodobno ameriško družbo. Veliko manj vemo o njegovem življenju in delu v matični državi Slovencev, ker njegova ideologija ni ustrezala politični ureditvi, kakršno smo do nedavna imeli. Tako je bil zaradi svojega antikomunizma v Sloveniji uradno zamolčan, nepriljubljen tudi v delu slovenskega izseljenstva, ki je naklonjeno sodeloval z bivšo Jugoslavijo, v temu nasprotnem taboru pa visoko spoštovan in včasih celo nekritično precejšen. Ob bližnji obletnici njegovega rojstva (1995) bo treba in bo že mogoče, čeprav je svoje dolgo življenje šele pravkar zaključil (1990), njegovo delo in veljavo temeljito raziskati, predstaviti (zlasti Sloveniji) in ovrednotiti. Ob tej priložnosti je naš namen veliko skromnejši. Le pregledno predstavljamo in označujemo njegov velik prispevek k ameriški civilizaciji in kulturi.

2. Pregled življenjskih in delovnih postaj

1866

Frankov oče Lojze Lovše (Louis Lausche) je bil rojen v vasi Hinje v Suhi krajini, delu takratne dežele Kranjske, ki je sodila v okvir avstro-ogrške monarhije.

1872

Tega leta se je rodila Frankova mati Francka Milavec v Dvorski vasi pri Velikih Laščah, prav tako na Dolenjskem.

1889

Lojze Lovše je pripotoval v ZDA in se naselil pri stricu Jožetu Jakliču v Clevelandu na vogalu East 61st Street in St. Clair Avenue. Zaposlil se je v železarni in kmalu postal Louis Lausche.

1891

Francka Milavec je prispela v Cleveland in se še istega leta poročila z Lojzetom ter postala Frances Lausche. V njenem zakonu se je rodilo deset otrok, od katerih so štirje umrli v otroštvu: dvojčici kot dojenki, Albert v petem in najstarejši sin Louis v devetnajstem letu. Ostali otroci so bili zdravi in zelo uspešni. Frances Lausche je bila poštena, delavna in verna ženska, soustanoviteljica fare sv. Vida in odlična pevka.

1893

Rojena Josephine Lausche, kasneje doštudirala Oberlin College in se poročila z Oliverjem Welfom. Že v mladosti je postala odlična pevka, solistka, ena najboljših slovenskih pevk v Ameriki. Več desetletij je javno nastopala, zlasti med leti 1920 in 1940, samostojno ali v duetu z Mary Udovich, na mnogih javnih koncertih in drugih prireditvah, na radiu ipd. Njene radijske in diskografske posnetke so predvajali po vsej ZDA in tudi v Sloveniji. Doživela je visoko starost.

Frank Lausche v sijaju guvernerja Ohia

Lauschetova mati Francka Milavec, v Ameriki Frances Lausche, rojena v Dvorski vasi pri Velikih Laščah (1827), umrla v Clevelandu (1934)

Frank Lausche (desno) s kraljem Petrom II. Karadjordjevičem ob njegovem obisku v ZDA 1942

KULTURA
Rast 4-5/1992

1895

14. novembra rojen Frank kot tretji otrok v družini, ki je takrat že živela v svoji novi hiši na 1761 St. Clair Avenue.

1903

V škotsko-irski družini rojena Jane Sheal, kasnejša Frankova žena.

1908

V tem letu pri enainštiridesetih letih umre Frankov oče, kmalu potem pa še najstarejši otrok v družini, Louis.

1918-1919

Končano je Frankovo otroštvo in njegova zgodnja mladeniška leta, za katera je bilo značilno, da je bil dober učenec in izredno uspešen športnik. Bil je tako odličen igralec baseballa, da je napredoval celo v pol-profesionalno ligo in imel realne možnosti za dobro plačano poklicno športno kariero. Po srednji šoli je začel študirati pravo. Leta 1918 je bil vpoklican v ameriško vojsko kot navaden vojak v Camp Gordonu, se tam vključil v častniško šolo in imel ob demobilizaciji leta 1919 čin poročnika.

1920

Frank nadaljuje študij prava v Clevelandu, se dokončno odpove poklicnemu športu in v tem letu diplomira kot drugi najboljši v letniku s 160 študenti. Po diplomi se kot pripravnik vključi v odvetniško firmo Locher, Green in Word v Clevelandu.

1920-1928

Frank opravlja odvetniško prakso, šest let poučuje na pravni šoli John Marshall v Clevelandu in se dvakrat poteguje za državno službo. Strankarsko se opredeli za demokrate. Leta 1928 se oženi s petindvajsetletno Jane Sheal, nekatoličanko, diplomantko clevelandske School of Art, amatersko pianistko.

1932-1941

Leta 1932 je Lausche imenovan za sodnika clevelandskega mestnega sodišča, 1933 ponovno izvoljen, 1936 pa izbran za sodnika višjega prizivnega sodišča (Common Pleas Court). V tem času dobi kar trikrat ponudbo, da kandidira za mestnega župana, vendar se še ne more odločiti. V tem času, 4. julija 1934, mu umre ljubljena in spoštovana mama.

1941

Frank J. Lausche kandidira na demokratski listi za mestnega župana in republikanskega kandidata premaga s solidno premočjo 50.000 glasov. Prvič v zgodovini je na to ugledno mesto izvoljen Slovenec in sploh pripadnik kake priseljske skupine (ethnic).

1943

Lausche je ponovno izvoljen za župana z rekordno večino 71 odstotkov, ki je še ni presegel noben clevelandski voditelj.

1944

Kandidatura in presenetljiva zmaga. Lausche postane guverner države Ohio, spet kot prvi katoličan in prvi iz priseljskih skupin.

Frank z ženo Jane, roj, Sheal, ko je bil clevelandski župan

Frank Lausche z ženo ob prvi izvolitvi za guvernerja Ohia 8. novembra 1944. Od leve stojijo: brat Harold, sestra Josephine, brat William, sestra Frances in brat Charles

Frank Lausche, tedanji predsednik ZDA John F. Kennedy in urednik osrednjega časopisa v Ohio

1946

Frank izgubi na volitvah za drugi mandat. Krivi sta predvsem gospodarska depresija in izredno dobro podmazana republikanska mašinerija. Kljub temu je to njegov prvi in edini pravi politični poraz.

1948–1956

Še štiri izvolitve za guverneja; skupaj torej pet mandatov, kar je še en nepresežen uspeh v tej državi.

1956–1968

Frank se je kot strankarski opozicionalec, a kljub temu aktiven podpornik predsednika Eisenhowerja, spustil v tekmo za zvezni senat in uspel. Senatorski položaj je obdržal dvanajst let.

1968

Lausche je bil v tem letu kljub podpori dela javnosti na primarnih volitvah za senat pri dvainsedemdesetih letih poražen. Nekaj časa je še nadaljeval delo kot izvedenec v različnih zveznih komisijah in odborih. Tega leta je bil kot izjemno zaslužen član slovenske etnične skupnosti v ZDA v Clevelandu izbran za človeka leta.

1975

Lausche, zdrav in krepak, ob svoji ženi, v krogu svojih bratov in sester ter ob veliki pozornosti slovenske skupnosti in širše javnosti slovesno praznuje svojo osemdesetletnico.

1978

V tem letu dograjeno novo upravno palačo v Clevelandu poimenujejo po Franku Lauschetu (State Office Building). Z Jane praznujeta zlato poroko. Papež v Rimu ga odlikuje z redom sv. Janeza, malteškega viteza.

1981

Po triinpetdesetih letih zakona umre soproga Jane.

1985

Frank praznuje svojo devetdesetletnico, ki jo z naslovnico 10. novembra obeleži tudi Plain Dealer, osrednji list Ohia, in ga poimenuje Ohio's Favorite Son.

1986

Ob stoletnici newyorškega Kipa svobode (Statue of Liberty) je zvezna komisija počastila 80 najodličnejših Američanov z Medaljo Ellis Island. Slovenska narodna skupnost je za odlikovanje predlagala tedaj najzaslužnejšega še živečega sobrata, Franka Lauscheta, ki je medaljo tudi prejel.

1990

V soboto, 21. aprila, je Franku odpovedalo srce. Umril je v Slovenskem domu za ostarele v rodnem Clevelandu. Pogreb je bil v sredo, 25. aprila 1990, z zadušnico v slovenski cerkvi sv. Vida, ki je bila farna cerkev njegove matere in vse družine. Pogreba se je udeležilo mnogo dostojanstvenikov, senatorjev, guvernejev, županov, predvsem pa množica Slovencev vseh rodov iz vse Amerike. Vrsto sožalnih brzojavk so poslali tudi Slovenci iz domovine njegovih staršev, med njimi tudi naše predsedstvo, vlada in Slovenska izseljenska matica.

3. Lauschetovo poklicno, politično in državniško delovanje

Lauschetovo dolgoletno in izjemno uspešno strokovno (pravno), politično in državniško delovanje ima svojo osnovo v narojenem psihičnem ustroju, v osebnem človeškem etosu, katerega osnovo je prejel v družini, ga razvijal z zorenjem, študijem in delovnimi izkušnjami, ter v sestavu vrednot, kakršne je nudila sočasna moderna ameriška industrijska civilizacija in na njej osnovana demokratična država. Kratka sintetična predstavitev njegove celovite osebnosti se lahko opre samo na najbolj očitne in razvidne odločitve in akcije iz njegovega življenja, podrobne analize bo lahko razvila le obsežna monografija, ki jo Lausche vsekakor zasluži. Ob nekoliko bolj poglobljenem opazovanju Lauschetovega delovanja je vendarle dovolj razločno razpoznavni temeljno triado, katere ogle lahko opredelimo z vrednotami: slovensko poreklo, katoliška vera in ameriška domovina.

Družina Lojzeta Lovšeta (očeta) je v vseh glavnih značilnostih prava vzorčna slovenska izseljenska zgodba. Njeno izselitveno izhodišče je Suha krajina, v tistem času, in žal še zmeraj, ena od najbolj revnih in zapuščenih slovenskih pokrajin. Vzrok za zapustitev domovine je ekonomski, torej prav tako tipičen, čeprav Lojzetova mladost (23 let) kaže tudi vzgibe avanturizma in liberalizma, v smislu pogumne ali celo predrne odločitve za radikalno iskanje možnosti za bolj svoboden razmah mladega čoveka. Povsem v skladu s paradigmo sta tudi čas in cilj prehoda. Gre za začetek prvega velikega vala ekonomske emigracije, ki traja od 1880 do 1914, preselitvena destinacija pa je Cleveland, najmočnejša slovenska imigrantska baza v ZDA. Tipična je celo podrobnost, da tam že živi nekaj poprej priseljeni Lojzetov stric Jože Jaklič, ki pomeni trdno oprijemališče za premagovanje začetne travme. Nadaljnjo usodo Lovšetove družine je moč videti kot nekakšno idealno (vzorno) različico znane (vzorčne) zgodbe. Oče in mati sta preprosta, poštena, pobožna, garaška in podjetna, zato jima kljub številni družini uspe urediti njuno človeško (tudi družbeno odobravano) »hotenje navzgor«. Podrobnosti le dopolnjujejo skico. Oče najprej postane železar kot vsi moški priseljenci prve generacije v tem kraju, se takoj začne učiti jezika in s pomočjo svoje pridne družice in strica v nekaj letih odpre gostilno, hitro napreduje do lastne hiše v srcu slovenske naselbine Saint Clair in se podjetno ukvarja s tistim, kar je najbolj potrebno in zato najbolj konjunktorno: gostilna, trgovina, vinarna, oddajanje sob in oskrbe za brezdomske prišleke. Izobrazi se toliko, da lahko postane neke vrste poluradni sprejemni komisar za stalno prihajajoče priseljence, za katere pri oblasteh ureja osnovne dokumente, pri čemer mu dobro služi osnovno znanje slovenščine, srbohrvaščine in angleščine. Lauschetov dom tako postane nekakšno sprejemališče, prvo zatočišče in izhodišče za samostojen skok v ameriško morje. Družina tako opravlja tudi človekoljubno poslanstvo, ki pa ji daje tudi materialno prosperiteto za utrjevanje lastnega položaja. Otroci odraščajo v živahnem, socialno odprtem tipu družine, kar pozitivno vpliva na njihov čustveni in intelektualni razvoj, zlasti še, ker se v neposredni bližini tiska in razširja osrednji slovenski časnik *Ameriška domovina*, le malo naprej pa stoji farna cerkev sv. Vida (od 1894), katere soustanoviteljica je tudi mama Frances Lausche. Socialni položaj se bistveno ne spremeni tudi po zelo zgodnji očetovi smrti (41 let), ker materi uspeva že vpeljana družinsko podjetje uspešno peljati naprej. Vsi otroci hodijo v solidne osnovne in srednje šole, podjetnejši in bolj motivirani pa dokončajo tudi mestno univerzo.

Tradicionalno katoliško vernost sta Lovšeta prinesla že s seboj in jo gojila tudi v svoji družini ter jo trajno vsadila svojim otrokom. Mati je bila odlična narurna pevka, ki je vse življenje negovala družinsko petje slovenskih narodnih pesmi, tisto za naše izseljenstvo gotovo najbolj označujoče in rodoljubno, najbolj hranljivo kulturno tkivo, ki ohranja elementarno slovenstvo še v naslednjih rodovih. Pela je tudi v pevskih zborih, zlasti pa v cerkvi. Otroci so poleg podedovanega glasbenega daru, zlasti Josephine (pevka) in William (violinist), pridobili tudi spoštljivo vrednotenje glasbe in petja, zato so se na tem področju tudi dopolnilno šolali (nekaj tudi Frank) in se glasbeno vse življenje zasebno, družabno ali javno udeleževali. Čeprav je Frank Lausche srkal in razvijal svojo katoliško vernost le na povsem običajne načine: pri starših, pri verouku, v pretežno katoliški soseski, je ostal zvest in prepričan kristjan vse življenje, tudi po poroki z Jane, ki ni bila iz rimokatoliške družine, in tudi kljub ostrim življenjskim preizkušnjam, ko je gradil svojo politično kariero v ameriški družbi, ki katolikom ni bila naklonjena, zlasti pa jih je težko trpela med svojimi državnimi voditelji.

Začetki Lauschetove politične kariere

Leta 1931 je Frank Lausche sodeloval v volilni kampanji Raya T. Millerja za clevelandskega župana. Miller je uspel in naslednje leto imenoval Lauscheta za mestnega sodnika, leto kasneje pa je bil na to mesto že samostojno izbran na javnih volitvah. Leta 1933 je bil izvoljen za predsednika diplomirancev pravne šole Johna Marshalla, ki je tedaj štela nad šeststo juristov. Frank Lausche se je skoraj celo desetletje kalil v sodniški praksi kot sodnik na različnih stopnjah odgovornosti; najprej kot mestni, potem kot višji prizivni sodnik in še kot predsednik sodišča za zatiranje kriminala. Za to obdobje (1932–1941) mu zgodovinarji in kronisti pripisujejo velike zasluge pri odpravljanju kriminala v mestu, ki je zlasti v začetku tridesetih let imelo slab sloves predvsem zaradi mnogih ilegalnih igralnic, ki so v povezavi z drugim kriminalom spreminjale mesto v zloglasno gnezdo. Po splošnem prepričanju je bil Lausche neustrašen, pošten in izjemno dober sodnik. Z zmago nad gangsterskimi združenji in korumpirano policijo je postal splošno cenjen in popularen.

Profesionalno se je Lausche usmeril predvsem na področje delovnega prava in dosledno zagovarjal načelo enakosti vseh ljudi pred sodiščem, kar ga je že ob začetku kariere zaznamovalo kot neodvisnega in nepristranskega pravnika tudi v vprašanih svoje etnične skupnosti.

V tem času se je tudi politično dokončno opredelil za demokratsko stranko, kar je bilo zaradi njegovega priseljenškega izvora naravno, kajti republikanska stranka je še zmeraj temeljila na tradicijah ameriške pionirske generacije in favorizirala »čiste Američane«, ki so svoje poreklo lahko izkazovali čim dlje nazaj, po možnosti prav do prve kolonizatorske ladje.

Clevelandski župan

Lauschetu so skupine odgovornih in vplivnih clevelandskih meščanov že od leta 1935 predlagale, naj kandidira za župana, vendar se je za to odločil šele v letu 1941. Kljub svojemu utrjenemu profesionalnemu znanju in naraščajoči popularnosti, ki je že presejala Cleveland in Ohio, je Lausche vendarle moral podreti bariere zakoreninjenih predsodkov o

Slovanih (o Slovencih je bilo Američanom le malo znano), ki so jim še zmeraj (celo v javnem tisku in učbenikih) pripisovali neciviliziranost, zaostalost, primitivizem in nekulturnost. Na drugi strani pa je seveda znano, da se javno mnenje o Slovencih že bistveno spreminja, zlasti pod vplivom vseameriškega prodora Adamičevega publicističnega in literarnega pisanja. Ta je namreč do tega leta že objavil svoja poglobitna dela (razen Orla in korenin) in dosegel dva svoja viška v letih 1932 (Guggenheimova nagrada) in 1934 (objava uspešnice *The Native's Return*). Adamič je s svojimi slovenskimi in neslovenskimi sodelavci in uglednimi podporniki, ki so segali vse do Bele hiše, pozval vse Ameriške etnične skupine k podpori Amerike v boju z agresivnim evropskim fašizmom. Akcija je slonela tudi na institucionaliziranih združenjih in oblastnih odborih, npr. *Common Council for American Unity*, in že do leta 1941, kasneje pa še močneje, ustvarila vseameriško družbeno klimo, ki je tudi slovensko izseljensko skupino pozitivno promovirala.

Kljub vsemu temu je treba poudariti, da je Lausche poglobitno delo pri prepričevanju volilcev svojega mesta in pripadajočega okrožja moral opraviti sam. In opravil ga je sijajno. Njegova volilna parola je bila: *wholesome influence* (za skupno dobro). V tistem času so bila v mestu najbolj žgoča socialna vprašanja, povezana z zaposlovanjem in zdravstvenim varstvom, in priprave na delovanje gospodarstva v vojnih razmerah, ki so se za ZDA prav tedaj pričele. V veliki meri tudi zaradi Lauschetovih zaslug je v letih 1941–1944, ko je bil dvakrat zapored z veliko premočjo izvoljen za župana, Cleveland postal eno izmed najpomembnejših oskrbnih središč ameriške vojske. Lokalno gospodarstvo se je zaradi tega razcvetelo, dosegli so skoraj polno zaposlenost, življenjski standard delavstva je rasel, delavska (sindikalna) nasprotja so se umirila.

Zlasti učinkovito potezo je potegnil z ustanovitvijo *Mayor's War Production Committee* (Odbor za vojno proizvodnjo) in *Mayor's Health Committee* (Odbor za zdravstveno varstvo), ki sta že pred tovrstnimi zveznimi akcijami urejala dve najbolj temeljni in občutljivi področji v vojnem času. Take politične poteze so Lauscheta promovirale celo preko ameriških meja, saj so ga tudi Britanci proglasili za ameriškega ambasadorja dobre volje in ga povabili na turnejo.

Gouverner Ohia

Predvsem učinkovito vodenje tedaj šestega največjega mesta v ZDA je bila najboljša osnova za uspešno nadaljevanje politične kariere. Gledano z današnje distance, je bila v letu 1944 Lauschetova kandidatura za guvernerja države Ohio logična in pričakovana poteza, v tistem času in okolju pa je bila tvegana in pogumna. Celo prijatelji so mu kandidaturo odsvetovali, kajti v Ohio dotlej še nikoli niso bili izvolili katoličana ali priseljenca s tako kratko asimilacijsko dobo. Nerazsvetljeni povprečni prebivalci so Slovence še zmeraj imeli za vprašljive pritepence, ki so jih neselektivno imenovali *Pollacks*, *Hunkies*, *Bohunks* ali kako drugače slabšalno. Toda Frank se ni hotel odreči izzivu, da se poteguje za prvo mesto v državi, ker je čutil, da ima potrebno notranjo moč in ker je zaupal svoji slutnji, da politični kalkulatorji podcenjujejo ozaveščenost volilcev, ki jih je še dodatno pretresla vse bolj naporna in grozljiva vojna, ki je vplivala tudi na preurejanje njihovih aktualnih vrednot.

Lausche je v svoji izvirni, nekonvencionalni kampanji, ki je temeljila predvsem na čimbolj neposrednem stiku z volilci in gradila na veliki

ustni popularnosti, ne pa predvsem na okostenelem strankarskem aparatu, z velikim zamahom premagal republikanskega protikandidata, ki se je ponašal z veliko bolj primernim imenom (Jim Stewart) in veroizpovedjo. Za tisti čas povsem nova, toda v učinkovitem stilu pionirske poštenosti, je bila njegova daljnovidna poteza – odpoved svoji državni županski plači v času predvolilnih zborovanj. Zelo pogumna odločitev je bila tudi izbira Slovenca, Johna Lokarja, za izvršnega sekretarja in glavnega vodjo njegovega volilnega štaba. Veliki prodor je uspel. Lauschetova izvolitev za guvernerja je bil nedvomno njegov odločilni vstop v visoko ameriško politiko. S te točke je bil vpliv na vseameriško politično, gospodarsko in vojaško delovanje povsem drugačen, neposreden in odločilnejši. Presenečenje ameriške javnosti je bilo popolno. Pokazalo se je, da se »čudeži ameriškega sna« še zmeraj dogajajo. Novi guverner je bil prvi katoličan, prvi priseljenc (ethnic), prvi Slovenec in tudi ena od redkih belih vran, ki so se tako visoko plasirale iz povsem delavskega okolja.

Toda že dolgo je znano, da je doseženo veliko teže ohraniti kot prvič pridobiti. Konec vojne je prinesel hude gospodarske, socialne, politične in moralne travme. Kratkoročno ni bilo mogoče zadovoljivo rešiti vprašanj nove nezaposlenosti, prevelike proračunske porabe za nezaitne socialne, zdravstvene, izobraževalne in druge potrebe, zato je po dveh letih guverner Lausche dobil odpoved. A le začasno. Očitali so mu, da ni pravi demokrat, da ob prevzemu državne oblasti ni opravil splošnega prenosa funkcij z republikancev na demokrate, kar je bila sprejeta državna praksa, da je protidelavsko usmerjen ipd. Toda nadaljnje dogajanje je pokazalo, da je bila njegova izguba v letu 1946 predvsem posledica družbenih okoliščin, zlasti gospodarskega zastoja, in zelo dobre organiziranosti republikanske stranke, kajti že po dveh letih se je na guvernersko mesto zmagoslavno vrnil. Potem je bil brez presledka izvoljen še trikrat, v letu 1952 celo z rekordnim številom dobljenih glasov. Tako se je Lausche v ameriško zgodovino zapisal kot prvi guverner Ohia, ki je bil na ta položaj izvoljen kar petkrat.

Njegova politična načela so se torej izkazala za najširše sprejemljiva. Potrdilo se je, da njegovo razumevanje demokracije temelji na moralno-etičnem kodeksu, kakor ga je uveljavljala svobodna, netotalitarna in neideološko vodena družba. V svojem praktičnem delovanju je bil Frank v tistem času širok demokrat in ne ozek strankarski ekskluzivist, vodil je politiko trdne discipline, ostrega zatiranja štrajkov, ki bi retardirali gospodarsko rast, poudarjene skrbi za vojne veterane, ranjence, invalide, sirote, razseljence, prizadete otroke in ostarele. Zlasti po tretji izvolitvi se je usidral tudi v federalni administraciji in v javnem političnem mnenju postajal splošno cenjena državniška osebnost.

Politične in družabne bleščice so seveda obstojne le na trdni podlagi, ki so jo sestavljali Lauschetovi konkretni dosežki. Izdatnejše financiranje lokalnih oblasti, obnova Mt. Vernon Hospital, izgradnja nove velike moderne klinike za pljučne bolezni v Columbusu, razširitev državne univerze z razvito medicinsko fakulteto, izgradnja Modern Training School (šola za mladoletne prestopnike), velike pogozdovalne akcije na opuščenih rudiščih, kompletna in učinkovita pravna podlaga za preprečevanje in zatiranje kriminala, uzakonitev enakega osnovnega izobraževalnega standarda za vse otroke in izgradnja modernega cestnega omrežja v Ohio so le najpomembnejši dosežki v času Lauschetovega desetletnega guvernerstva, še veliko drugega pa je zapisano v državnem arhivu, časnikih in revijah ter seveda v spominu hvaležnih državljanov.

Lauschetovo prodorno, predvsem pa organizacijsko in socialno nadvse efektivno državno vodenje je trajno vzbujalo tudi vseameriško javno pozornost. Njegovo ime se je pojavilo tudi med kandidati za podpredsedniško in predsedniško nominacijo, zlasti v letih 1949–1956, ko ni bilo jasno, ali bo predsednik Eisenhower zaradi slabega zdravja sposoben kandidirati za drugi mandat. Lausche se je javnosti zahvalil za nominacijo, vendar je iskreno podprl generala, čeprav je sam pripadal demokratom. Namesto podpredsedništva, ki mu ga je ponudil Eisenhower, se je decembra 1955 odločil, da se bo potegoval za senat. Spet se je kampanje lotil na svoj nesofisticiran način, se izogibal zveznemu birokratskemu mehanizmu demokratske stranke in predvsem poudarjal svoje preizkušene recepte iz županske in guvernerske prakse, obiskal vseh 44 deželnih sejmov, skušal doseči čimbolj neposreden stik z množicami, ki jim je na veličastnih shodih ponujal tradicionalne vrednote ali točneje rečeno, v ljudeh potrjeval prepričanje, da sprejema za svoje in skupno tisto, kar sami hočejo. Pri tem je bil skoraj enako sprejemljiv tako za demokrate kot za republikance. Novembra 1956 je protikandidata premagal za več kot 200.000 glasov, čeprav je ta imel uradno (republikansko) predsednikovo podporo, in bil izvoljen za prvih šest let v senat ZDA kot prvi kandidat iz Ohia po dvaindvajsetih letih. Izvolitev je še enkrat ponovil, dokler ni leta 1968 pri dvaindesetih letih podpora volilcev le usahnila, delno zaradi starosti, pa tudi zaradi njegovega vse bolj poudarjenega konservativizma.

Ves čas Washingtona je bil senator Lausche delaven, vpliven in ugleden mož. Deloval in načeloval je v vrsti podoborov in odborov, med ostalimi tudi v zelo prestižnem senatnem odboru za zunanjepolitične zadeve, ki je pogosto odločal o najbolj žgočih mednarodnih vprašanjih (npr. Berlin, Kuba, Vietnam). Njegovo senatorsko obdobje sintetično odraža njegov osebno človeški in politični kreda, ki ga je v šestintridesetletnem političnem delovanju preizkušal ob mnogih posamičnih akcijah in odločitvah. Shematično ga moremo označiti z nekaj osnovnimi postulati: stalno in zvesto delo, varčnost in skromnost (tudi v besedah in čustvih), dosleden antikomunizem (kontrola mednarodne komunistične ekspanzije in subverzije) in kultiviranje ameriškega patriotizma, ki je po njegovo utemeljen predvsem v moralnosti, legitimno izvoljeni oblasti in zavračanju kaosa, nelegalnega lobizma in bosizma. Tak njegov duhovni profil opozarja na zelo posrečen spoj narojenega, trdnega, zdravega značaja, oblikovanega v območju tradicionalnih vrednot slovenskih kmečkih staršev (vera, družina, delo, poštenje) in ameriške postkrizne družbe v vzponu, ki še nima pravih vzrokov za kritičnost in deziluzijo. Tak je seveda najuspešnejše poosebljal ameriške splošnoveljavne družbene vrednote, predvsem v štiridesetih in petdesetih letih: mir, red, delovna disciplina, materialni uspehi, racionalna in tehnično učinkovita civilizacija. Tak vrednostni sestav je doživel usodnejše razpoke šele v šestdesetih letih tega stoletja, predvsem z vietnamsko krizo in domačimi črnskimi gibanji, in zdi se, da je prav tedaj Lausche zaradi oklepanja starega postal nekompetenten in doživel svoj logičen, čeprav zanj nič manj boleč, političen zaton. Morda pa pri tem tudi neizogibno klišejsko poenostavljamo, saj kronisti vedo povedati, da je svojo neizvolitev za tretji senatorski mandat sprejel zelo mirno na bratovem domu v Clevelandu.²

² Primerjaj članek: Dick Feagler, *It's Just Like Any Other Day*, The Cleveland Press, May 8, 1968.

Mihael Glavan
FRANK LAUSCHE JE
PRIŠEL DO VRHA

Lauschetovo osebnost je temeljito predstavil že John Gunther v svoji knjigi, *Inside U.S.A.*, New York and London: Harper and Brothers, 1947.

⁴ New York Times Magazine, 5. maj, 1968.

⁵ Svoje poglede in zahteve je večkrat javno razložil, npr.: Senator Frank Lausche, *The Dangerous Failings of Our State Department*, Reader's Digest, June, 1964.

FRANCETU LAUSCHETU

In spet v visoke zlate zvezde
zanisal svoje si ime,
zahvalo Bogu spet zapelo
hvalečno tvoje je srce.

Ob blagi materi slovenski
vrline naše si spoznal,
prelih jih v tok svobodne zemlje,
iz dveh svetov moči koval.

Zaupnik množicam si ljudskim,
služabnik vdan in zvest vodnik,
ljubezen verno jim posvečaš,
blaginje, sreče si glasnik.

S Pravico večno, silno voljo
preganjaš zlobnosti sveta,
a blodnje, zmote zreš človeške
z dobroto gorkega srca.

Ob mestnem šumu mehka pesem
te dvigne v tihaj bajni svet —
nadražja ti je pesem naša,
častitih dedov žlahtni cvet.

Utihnil tod bo glas slovenski,
ki krepko je donel nekdanj,
a rod naš živel bo v spominih
v imenu tvojem vekomaj.

Ivan Zorman.

Slavilna pesem vodilnega slovenskega pesnika v Ameriki, Dolenjca Ivana Zorman. Ameriška domovina, 14. januar 1955

KULTURA
Rast 4-5/1992

Lauschetove etične postulate smo na kratko že označili in jih postavili v zvezo z njegovimi praktičnopolitičnimi postopki in javnimi izjavami.³ O njegovi varčnosti in zaskrbljenosti nad nepremišljenim trošenjem proračunskega denarja pričajo mnoge njegove odločitve in izjave, kakor npr. tista, v kateri svari sicer bogato Ameriko, da »bo vsak narod, ki ne troši preudarno in varčno, gotovo nekoč zašel v težave.«⁴ V nasprotju z Johnom Blatnikom, kongresnikom slovenskega porekla, ki je pomagal slovenskim partizanom in simpatiziral s Titom, je bil Frank Lausche od vsega začetka drugačnega mnenja. Še kot clevelandski župan je sprejel prebeglega kralja Petra II., Tita pa je po vojni denunciral kot komunističnega diktatorja. Tudi ob ustanovitvi SANS-a v letu 1944 je menil, da ne predstavlja volje vseh jugoslovanskih izseljencev v ZDA. V skladu s svojim protikomunističnim prepričanjem je vselej podpiral in dobrohotno pomagal prebežnikom iz Jugoslavije in iz drugih komunističnih dežel. Kot senator in član odbora za mednarodno politiko se je zavzemal za ameriško vojaško in finančno pomoč pri osvobajanju od komunizma zaslužjenih držav po vsem svetu ter odkrito podpiral pravico narodov do samoodločbe. V skladu s svojim prepričanjem je podpiral tudi Johnsonovo politiko v Vietnamu. Najmočneje se je zunanjepolitično angažiral v letu 1964, ko je ameriška politika doživljala večje neuspehe na svetovnih političnih in vojaških bojiščih in se je zdelo, da je komunistična ekspanzija uspešno prodrla v Južno Ameriko, Afriko ter se krepila v Evropi.⁵ Svojo »trdoto in jastrebstvo«, kakor so te lastnosti označevali mnogi svetovni žurnalisti, je jasno in glasno izražal tudi v notranji politiki. Rad je poudarjal, da so za politiko bistvene tri silnice: dosledno spoštovanje jasne fiskalne politike, graditev močne Amerike kot branika proti komunističnim režimom v svetu in brezprizivni patriotizem, ki se mu je v poznih letih že prevešal v državni nacionalizem, saj je menil, da je njegovo bistvo v tem, da vsak stori vse, kar je najboljšo za njegovo deželo. Ob takih programskih smernicah je seveda razumljivo, da je v senatu vselej glasoval za tisto, kar se mu je zdelo bolj koristno za celotno državo, četudi je program ali zakon predlagala nasprotna stranka. Svojo desničarsko pozicijo je izpričeval že tudi poprej, npr. v letih 1956 in 1958, ko je zašel v dokaj skrajni položaj z javno podporo zakonodaji, ki je imela veliko protidelavskih elementov, predvsem pa je bila usmerjena proti krepitvi delavskih sindikatov.

4. Slovenec preobraža Ameriko

Frank Lausche je zagotovo tisti Slovenec, ki je najgloblje in najbolj odločilno prodril v notranjo ameriško družbeno strukturo. Bil je sprejet od večine ameriške javnosti, prodril je v sam vrh ameriške politike, jo s svojim osebnim etičnim zgledom in aktualnim sistemom družbenih vrednot pomagal usmerjati, jo vzgajal in v določeni meri tudi hoteno in nehoteno determiniral. Pri tem je odločilno pomembno, da se je zavedal svojega slovenskega porekla, na katerega je bil ponosen, tako da so prav zaradi tega mnogi ameriški Slovenci in pripadniki drugih etničnih skupin v njem videli svoj ideal. To je nekoliko poenostavljeno, a zelo neposredno izrazil njegov sorojak, ameriški Slovenec Frank Zelle: »To the poor and maligned Slovenian immigrants, many of whom had only a limited elementary education, Lausche represented thye pinnacle of aspiring success. This was a time when finishing the eighth grade was an

⁶ Edward Gobetz: Ohio's Lincoln, Frank. J. Lausche. str. 95.

⁷ Primerjaj: Dimitrij Rupel: Emigranti. Nova revija 1990, str. 1341–1352.

⁸ Glede tega je nadvse zanimiv tajni zapisnik, narejen na Slovenski izseljenski matici 6. marca 1970 ob obisku Lauschetove svakinje Ellys in njene prijateljice. Nepodpisani zapisnikar ju je ob tej priložnosti namreč tudi povprašal, zakaj Lausche ni nikoli obiskal Slovenije, če se ima za tako zavednega Slovenca. Vznemirjeni sta mu odvrnili, da bo morda pa prišel. Pisec dodaja, da je ves čas imel občutek, da imata za bregom eventualni obisk Lauscheta v Jugoslaviji.

achievement in America, too. High school education, so taken for granted today, was beyond the reach of most immigrants. They had to toil and sweat at menial, dirty, physically tiring jobs sometimes twelve hours a day, six days a week, in all kinds of weather, with poor transportation facilities at best. Yet, one of their kind had made it. It could really happen in this free country! Frank J. Lausche was living proof of it!⁶

Na tej točki se je treba zamisliti nad Lauschetovim razmerjem do slovenstva in slovenske skupnosti v Ameriki. Sociologi ugotavljajo⁷, da se je prva generacija slovenskih priseljencev, v kateri se je rodil Frank Lausche, morala zelo hitro odločiti med dvema vzorcema družbenega vedenja: zavarovanje z zaščitnim obročem svoje lastne skupnosti (getoizacija) ali čimprejšnja prilagoditev novemu okolju (asimilacija). Vmesnih kombinacij je sicer veliko, vendar se v bistvu vse zgoščajo ob eni ali drugi od teh dveh črt, ki si ju lahko predstavljamo kot železniški tračnici, sicer povezani z množico prečnih pragov za prestopanje, toda pot pelje le nazaj ali naprej in črti sta nezdružljivi.

Lauschetov položaj je bil poseben v toliko, da se je rodil očetu, ki se je zelo hitro približal ameriški družbi, zato ga je le-ta prav tako hitro dopuščala in sprejemala. Tako je bilo pri Franku že od otroštva amerišstvo absolutno v ospredju. Hitro ga je zavzel na vseh bistvenih toriščih: odlično jezikovno znanje, dobra šolska spričevala, izjemni športni dosežki in študij prava kot prestižne stroke za vstop v politiko. Ker je ob tem imel tudi prikladne karakterne poteze in vsaj temeljne materialne možnosti, mu je ob potrebnih srečnih okoliščinah veliki met dokaj gladko uspel. Pri tem je Lausche s svojim slovenstvom vselej ravnal na osnovi zdravega razuma in s potrebno distanco. Ponosno je priznaval svoje slovenske porenke, se primerno pogosto vračal v slovensko skupnost v Clevelandu, podpiral najnujnejše slovenske nacionalne ustanove (slovensko cerkev, šolo, kulturna društva), se razčustvoval ob slovenski pesmi in običajih, potem pa se vračal v svojo ameriško stvarnost. Svoje slovenstvo je tako trajno in dokončno razrešil. Otresel se je njegovih zaviralnih primesi, ki jih prinaša vsako izseljenstvo (getoizacija, klanovstvo, sentimentalna prizanesljivost ipd.), in prestopil magično mejo popolne integritiranosti. Morda je pri tem nekoliko odločala tudi njegova ideološka usmerjenost, saj komunizma in socializma ni prenašal zaradi njune usmerjenosti zoper zasebno svobodo in vero. Slovenije ni nikdar obiskal⁸ predvsem zato, ker bi bilo tukaj zanj politično prenevarno, toda njegova ravnanja in izjave kažejo, da mu slovenstvo ni bilo le sentimentalna reminiscenca, temveč resnična ontološka vrednota, saj ni le govoril o domovini svojih staršev in praznoval ob potici in krofih pod sliko Bleda na steni, ampak je spoštoval in ob priložnostih tudi uporabljal slovenski jezik, podpiral učenje slovenščine in spoznavanje slovenske kulture pri mlajših generacijah in obdržal svoj priimek, kakor so ga zapisali starši ob prihodu v Ameriko.

Lausche je bil tudi v tem pogledu nadpovprečen izseljenec. V celoti se je pridružil amerištvu in ga sprejel za svojo realno eksistenco ter v njem poiskal, kar je bilo najboljšega in mu izkazoval kar največji patriotizem, svoje slovenstvo pa javno priznaval kot vrednoto, ki mu je bila narojeno dana, vendar ga mentalno higiensko ni obremenjevala in ovirala. V takem čistem položaju se je lahko zares posvetil ustvarjalnemu državnishkemu delu za razvoj in prosperiteto ameriške družbe. To je bilo njegovo veliko poslanstvo in resničen dosežek.

IVAN MARINČEK,
snemalec in montažer

Za uvod

»Kaj je film?« je vprašanje, ki še vedno povzroča veliko zadreg. Zanimivo bi bilo napisati nekaj misli mojih učencev, ki so jih zabeležili pri filmski vzgoji, preden smo začeli pogovore o tej množični ustvarjalnosti. Redkokdaj sem doživela toliko zbeganih pogledov, pri odgovorih pa »fantastičnega nakladanja«, če se izrazim po njihovo. In vendar so to mladi ljudje, ki gledajo filme, odkar pomnijo, saj bi jih skoraj vsak izmed njih mimogrede naštel najmanj trideset. Večina je tudi prezrla, da sodi med zvrsti umetnosti. Zaradi tega nam je razumljivo, zakaj je bilo potrebno toliko let strokovnega in znanstvenega razpravljanja ter dokazovanja, preden so filmski ustvarjalci, predvsem pa teoretiki na osnovi humanističnih, a tudi tehničnih ved dokazali, da je film umetnost dvajsetega stoletja, z vsemi vrednotami in slabostmi, včasih celo nevarnostmi. Kakšne razsežnosti zajema, nam povesta samo dve številki letošnjega Berlinskega festivala, kjer so v uradnem programu zavrteli 500 filmov, v prodajnem pa 350. Mislim, da je tudi med Slovenci veliko takih, ki se zanimajo za film.

Ignatia Bentele v razpravi *Mi in film* med drugim pravi:

»Film lahko človeku odpre oči, poudarja globoko duševno življenje in odgovarja na vsakdanja vprašanja. Film je bogat, dragocen spremljevalec, vendar ni vedno zanesljiv. Ne smemo se mu slepo prepustiti. Pozorni in pametni moramo biti, vso moč naše svobode potrebujemo, da ostane film, kar je: naš sluga in pomočnik, a ne gospodar. Dve zahtevi nam lahko koristita, da bomo zavzemali pravilno stališče do tistega, kar nam ponujata film in televizija:

1. pametna izbira,
2. stvarna presoja.«

Temu bi lahko dodali: ni dovolj, da znamo gledati in doživljati filme, ampak jih moramo znati vrednotiti. Splošno znana resnica je, da razumemo in pravilno vrednotimo samo tisto, kar dobro poznamo. Žal smo na tem področju povprečni gledalci najbolj šibki. Že ko se je film pojavil kot fenomen skrivnostnega zakulisja gibljivih sličic, je dobil sprva iracionalne oznake, češ da gre za magično umetnost, fantastiko, tovarno sanj itd. Danes smo visoko dvignili zaveso pred navidez spektakularno filmsko ustvarjalnostjo in za vsakim najkrajšim prizorom na platnu odkrili več kot 50-člansko skupino najrazličnejših umetnikov, obrtniških mojstrov, statistov in vso zapleteno »mašinerijo«, s pomočjo katere nastaja tako dragocena ali ničvredna stvar, kot je film. In prav KAMERA je tista, ki je pokukala v vse kotičke človekovega življenja in snovanja, v skrivnosti morskega dna in širna prostranstva veselja, v lepoto ljubezni in grozoto smrti. Kakšne uspehe ima pri tem, je odvisno od snemalca in režiserja. Verjetno so na osnovi tega začeli uporabljati sinonim »snemanje« za ustvarjanje filma, kar beremo v Enciklopediji filma 1990. Res je, da je najmanjši izrazni del filma posnetek, zato poznamo tudi definicijo: »Film je umetnost posnetkov.« Kolikšno vlogo ima pri tem snemalec s kamero, za katero nam znana poznavalka filma **Rapa Šuklje** v svojem prefinjenem, jezikovno natančnem izrazju enostavno zapiše: Kamera je bila odlična ali kamera je bila slaba. Kaj zaobjema ta presoja, nam dokazuje že nekaj oznak teoretikov filmskega jezika.

Marcel Martin je svojemu razmišljanju dal kar naslov: »Ustvarjalna vloga kamere.«

Silvan Furlan v daljši razpravi »Kamera«, Ekran 1965, stran 65, ugotavlja: »Kamera je osrednji objekt filmske tehnike; kamera je posredno ali neposredno v središču vseh estetskih razprav o filmu; kamera je tudi križišče številnih vprašanj, ki jih razpira razmerje med tehniko in ideologijo.«

Zanimive so misli, ki so jih o tem povedali vrhunski poznavalci filma, kot so: Bush, Bazin, Eisenstein, Antonioni, Spielberg, Fritz Lang, Bergman, Wenders, Forman, Tarkovski, Godina, Pervanje, Robar itd. Všeč mi je Buñuel, ta virtuozi avangardist, ki pravi: »S kamero želim spremljati človeka in strah me je, kadar ga zapustim. Nerad prekinjam posnetek, vedno sem v bojzani, da bom okrnil človekovo podbbo.«

Svoj pristop k razlagi filmske umetnosti nam posreduje znani francoski filozof Gilles Deleuze v knjigi *Podoba – gibanje*, ki jo je odlično prevedel **Stojan Pelko** na osnovi svojega strokovnega in teoretičnega znanja. Glede na zahtevno dojetje in presojanje filozofsko podkrepjenih in psihološko poglobljenih analiz filma bomo tudi Slovenci z mladimi izobraženimi teoretiki, kot je Novo-meščan Pelko, dobili ustrežajoče predstavitev filmske govornice in njihovih mojestrov – snemalcev, brez katerih ni umetniške podobe v nobeni zvrsti filma. To nam potrjuje že omenjena razprava Silvana Furlana, v kateri poudarja, da kamera ni papagajski posnemovalec dane realnosti, ampak »subjekt«, kar dokazujeta tako formalna elementa, kot sta zorni kot in velikost plana, ki sta občutljiva instrumenta za duhovno podobo umetniškega filma.

Potrebno bi bilo spregovoriti tudi o zgodovini kamere, ki sega prav v renesanso k Leonardu da Vinciju, a raje pustimo to strokovnjakom in se osredotočimo na slovenski film, ki bo čez tri leta star 90 let, vendar se resno ukvarjamo z njegovo proizvodnjo, distribucijo in kinematografsko mrežo šele po drugi svetovni vojni. Danes bi že lahko rekli, da je naša filmska bera precej bogata. Ponašamo se z več kot stotimi celovečerci vseh žanrov, stilov in vsebin, ki so prav tako raznoliki po kvaliteti, izpovedni moči in pomenu. Obsojanja vredno pa je, da imamo pravo zakladnico kratkometražnih umetnin, ki jih navadno vidijo le izbranci na festivalih, potem romajo na zaprašene police distributerjev ali kar v muzej. Med njimi je več priznanih del dolenskih avtorjev: Jakca, Povha, Marinčka, Robarja, Kozoleta. **Sašo Podgoršek**, doma iz Brežic, je prav letos dobil grand prix za film **Koza je preživela** na Mednarodnem festivalu študentskih filmov v Münchnu. Na vseh teh filmskih trakovih se lomijo naše idealizirane želje, skrivajo vzvišene resnice, a tudi kruta vsakdanjost, ki se dotika mnogih področij obstoja, rasti, žal pa vse prevečkrat životarjenja in celo umiranja domačega filma.

Kljub vsem tragedijam in komedijam, ki jih poznamo o družbenoekonomskem položaju naše nacionalne kinematografije, kljub vsem tarnanjem o revščini filmskih studijev je pri produkciji filmov temeljni in osrednji problem človek. Gre za tiste ljudi, ki so v procesu filmskega ustvarjanja nosilci najodgovornejših kreativnih funkcij. Pri tem pride do izraza vsa profesionalnost ali nespособnost najbolj izpostavljenih, kot so režiserji, snemalci, igralci, montažerji itd. Enako skrbno mora biti vključen v celoto filma vsak, na videz nepomemben statist ali tehnik, saj sta kamera in mikrofonska izdajalca najmanjše, celo skrbno prikrite improvizacije, ki ji navadno botruje naša, včasih kar genialna malomarnost. Dokazi za to so neizpodbitni, zgodovinska izkustva neusmiljena. Čeprav živimo v objemu moderne elektronike in njenih presenetljivih zmogljivosti, smo za večne čase prepričani, da v nobeni umetnosti ne moremo nadomestiti človeškega faktorja. To velja tudi za film, kljub temu da ga brez zahtevnih tehničnih pripomočkov ni mogoče ustvariti, kaj šele prikazati.

Danes smo vedno znova lahko po eni strani presenečeni, po drugi prepričani, koliko ustvarjalne sposobnosti je bilo med pionirji slovenskih snemalcev, kjer zavzema vidno mesto **Ivan Marinček**. Ta je brez sodobne filmske tehnike posnel prvi povojni celovečerec **Na svoji zemlji**, ki ni dragocen samo zaradi dokumentarne zgodovinske vrednosti o boju naših ljudi za svobodo, ampak je v njem toliko človeške toplote in pristnega doživetja ter preproste ljubezni do slovenstva, da je nobena, še tako spolitizirana kritika ne more uničiti. Seveda ima film vse napake začetništva, vendar so prizori, ki vsebujejo prave antologijske posnetke. Med njimi nam je najbolj ostal v spominu tisti, ko preprosta kmečka mati sezuje čevlje in za njo tudi drugi obsojeni vaščani, ker hočejo še zadnjič izpovedati pripadnost rodni zemlji. To grozno tišino bosih žena in mož, to plemenito bolečino

Milka Bobnar
IVAN MARINČEK, SNEMALEC
IN MONTAŽER

Ivan Marinček v Novem mestu ob njegovi šestdesetletnici

poštenih src, ki so vzdržala vsa teptanja zatiralcev na poti v smrt, to obupno křivico, ki kriči iz njihovih praznih čevljev, je uspela zabeležiti Marinčkova kamera nadvse pretresljivo. Zaradi tega nas to doživetje bolj prepriča o ljubezni do domače zemlje kot vsi politični govori, ki smo jih slišali ob osamosvajanju Slovenije.

*

IVAN MARINČEK v letošnjem letu praznuje svoj visoki življenjski jubilej, zato je prav, da v Rasti predstavimo njegovo filmsko ustvarjalnost.

Marinček je v prvi vrsti glavni snemalec, za kar sedaj uporabljamo izraz direktor fotografije, poleg tega je tudi montažer in organizator snemanja. Njegov oče je bil geodet in so v času Ivanovega rojstva – to je bilo 22. oktobra 1922 – živeli v Novi vasi pri Ptujju. V tem zanimivem mestu je obiskoval osnovno šolo in nižjo gimnazijo do leta 1936, potem so se preselili v Novo mesto, kjer je končal višjo gimnazijo in 1940 maturiral. Tu je dobil vrsto prijateljev, za vse življenje pa sta ostala povezana z Dušanom Povhom, oba navdušena za aktivno kulturno, politično in športno dejavnost. Biti takrat svobodomiseln, levo usmerjen, za moderno tehniko in film navdušen gimnazijec, je bila že prava revolucionarnost, ki so jo razni predstavniki naše zaostale čistosti spretno preganjali. Koliko knjig svetovno priznanih pisateljev je bilo na cerkvenem indeksu, sodobni študent ne more razumeti. Za obisk filmskih predstav so morali dijaki sprva imeti šolsko dovoljenje. O tem mi je pripovedoval spoštovanja vredni Bogo Komelj, pravi »kulturni leksikon« dolenske metropole, pozneje pa še prijeten in zanimiv sobesednik Drago Šproc. Študentje so na srečo v vseh dobah iznajdljivi, zato so si vedno pomagali in počeli, kar jih je navduševalo – zanimalo. Ivana je že od mladih nog okupirala tehnika in ga tako osvojila, da se je odločil za študij na Tehniški fakulteti v Ljubljani, in sicer strojnem oddelku. Ker je bilo takoj po okupaciji Italije veliko teh študentov in njihovih profesorjev vključenih v razne dejavnosti osvobodilnega boja, so fakulteto jeseni 1941 zaprli.

Marinček se je vrnil v Novo mesto in nadaljeval organizirano delo v OF. Tako se je začela za mladega študenta štiriletna vojna, ki jo je preživljal v zaporih in kasneje v partizanskih bojih. Prvič so ga Italijani zaprli marca 1942, a so ga zaradi pomanjkanja dokazov izpustili. Že julija istega leta so ga ponovno aretirali in ga s skupino novomeških dijakov, študentov ter profesorjev poslali v internacijo Monigo pri Trevisu, nato v Gonars. Ko se je vrnil, je najprej deloval v narodni zaščiti, potem stopil v NOV, bil borec, kurir, nazadnje pa radiotehnik v radiodelavnicah Glavnega štaba Slovenije – 99/D v Starih Žagah in Črmošnjicah. Tudi tukaj se je odločala njegova zavezanost tehniki na področju množičnih medijev.

Takoj po osvoboditvi je bil Marinček med ustanovitelji in prvimi delavci Filmskega podjetja DFJ, podružnica za Slovenijo. Sodeloval je pri postavljanju temeljev slovenske kinematografije, še posebej proizvodnje filmov kot snemalec, reporter in montažer. Po letu 1951 je veliko deloval v Društvu slovenskih filmskih delavcev in v Savezu filmskih radnika Jugoslavije prav do upokojitve 1975. leta.

To je le skromen zapis življenjskih utripov Marinčkove poti, pravo bogastvo njegovega osebnega izpovedovanja in hotenja po estetskem oblikovanju v sliki in ritmu spoznamo šele na sličicah, ki so 40 let brzele

skozi njegovo kamero. Zanimiva je zgodba, kako je kot najstnik poskušal uresničiti svoje genialne želje pri najzahtevnejši zvrsti – animiranem filmu. Takole pravi:

»Zanimanje za film se mi je porodilo že leta 1934, ko sem obiskoval nižjo gimnazijo v Ptujju. Od sošolca Berliča sem dobil večkrat v uporabo otroški kinoprojektor na ročni pogon, od strica, ki je delal v tovarni čevljev Petovia, pa metrske kose filmov, ki so jih kot odpadni material dobivali v tovarno za izdelavo čevljarskega lepila. Nekako istočasno je bila moda, da smo risali na papir razne enostavne prizore v dveh fazah, kot na primer: kovač kuje železo, človek dviga roko in podobno. Osnovna risba je bila na spodnjem listu (kladivo na nakovalu), na zgornjem listu pa je bila risba z dvignjenim kladivom. Če si položil en list na drugega, gornjega zvil in ga potem s svinčnikom pokrival čez osnovnega, si dobil vtis, da kovač kuje oziroma človek telovadi. Taki dve sličici sem potem prenesel na filmski trak tako, da sem najprej spral emulzijo s kosov filma, nato pa direktno na filmski trak prerinjal izmenoma s predloge na papirju obe fazi dogajanja. Tako sem narisal kakih petdeset sličic (to je bilo približno za en meter filma) in oba konca zlepil. Tako sem dobil neskončni trak in svoj prvi risani film.« Verjetno je bil to tudi prvi slovenski risani film, saj so se pri nas z njim začeli ukvarjati šele po drugi svetovni vojni.

Pot do pravega snemalca je bila za Ivana še dolga. Najprej se je izuril kot fotograf in obenem sanjaril o kameri, s katero bi uresničeval velike ideale. Možnost za to se mu je nudila jeseni leta 1940, ko je z 8 mm kamero posnel svoje prve metre filmskega traku. Bili so to jesenski motivi iz Novega mesta in Ljubljane, ki jih še vedno hrani. Nekaj filmov so posneli v začetku vojne v Novem mestu s prijatelji. Da se mu je izpolnila največja mladostna želja, je moral preživeti kruto vojno. Pravi stik s profesionalno kamero je doživel leta 1945, ko je sodeloval pri snemanju reportaže o prihodu prve slovenske vlade v glavno mesto, kar poznamo pod naslovom Ljubljana pozdravlja osvoboditelje. Prvo Marinčkov samostojno delo je bil filmski zapis kongresa AFŽ meseca junija 1945 v Ljubljani. Nato je do leta 1947 snemal in veliko tudi montiral Filmske novice, zlasti Obzornik. Tehnične zamotanosti, ki zahtevajo mnogo znanja, je bilo vedno težje spoznavati in jih uspešno reševati. Marinček je odšel v Prago na strokovno izpopolnjevanje, in ko se je konec leta 1947 vrnil, so mu zaupali snemanje prvega povojnega celovečernega filma Na svoji zemlji, ki ga je tudi montiral.

Kako bogato, vsestransko in danes že zgodovinsko pomembno delo je opravil ta začetnik slovenske filmske ustvarjalnosti, nam dokazuje njegova FILMOGRAFIJA, saj je kot snemalec oziroma direktor fotografije poleg reportaž in obzornikov posnel 56 kratkih filmov, 18 celovečernih igranih in dve televizijski nadaljevanki:

- 1945: 5 reportaž za Filmske novice št. 2 in 3
samostojna filmska reportaža TONSKA APARATURA (KF = kratki film)
- 1946: PRVI FISKULTURNI ZLET V LJUBLJANI (KF)
MAŠČUJMO IN KAZNUJMO! (KF)
VOJNI ZLOČINCI BODO KAZNOVANI (KF)
Obzornik št. 4 – ODHOD JUGOSLOVANSKE DELEGACIJE V PARIZ
MLADINA GRADI (KF)
- 1947: VSE ZA OTROKA (KF)
BALKANIADA (KF)
TUJEGA NOČEMO – SVOJEGA NE DAMO (KF)

Milka Bobnar
IVAN MARINČEK, SNEMALEC
IN MONTAŽER

»V Jari gospodi vse vizualno bogastvo scenskih okvirov in nastopajočih dosega nekaj izjemno močnih podob, kjer je slovenska kamera Ivana Marinčka za tedanjí čas doseгла izjemno gostoto. Scene na sodnjí brez sramu lahko postavimo ob bok tedanjim evropskim fotografskim dosežkom.«

(Matjaž Klopčič, režiser, Ekran 1986)

- 1948: PRVI SLOVENSKI UMETNIŠKI FILM – (obzorniška točka)
NA SVOJI ZEMLJI (celoveč. igr. film = CIF)
- 1949: 30 LET SLOVENSKE DRAME (KF)
- 1950: KREPIMO PRIPRAVLJENOST PROTILETALSKE ZAŠČITE (KF)
PO SEDMIH LETIH (KF)
NAFTA V PREKMURJU (KF)
- 1951: ZAKAJ NI TOKA? (KF)
KEKEC (CIF)
KEKEC, agitka – (rep.)
- 1952: SVET NA KAJŽARJU (CIF)
- 1953: JARA GOSPODA (CIF)
- 1954: TRI ZGODBE – SMRT ANDREJA VITUŽNIKA (CIF)
- 1955: TRENUTKI ODLOČITVE (CIF)
SVETOVNO PRVENSTVO V KAJAKU (KF)
- 1956: TUJA ZEMLJA (CIF – Sarajevo)
- 1957: VRNIL SE BOM (CIF – Sarajevo)
BRIHTNE BUČE – kratki animirani film
- 1958: MORJE JE DOBRO (KF)
POT TOVARIŠTVA IN SPOMINOV (KF)
I. FESTIVAL TELESNE KULTURE (KF)
OBISK PRI KIPARJU DOLINARJU (KF)
TRIJE SPOMENIKI (KF)
- 1959: NAŠI NAJBOLJŠI (KF)
OB ŽICI OKUPIRANE LJUBLJANE (KF)
KRAŠKI KAMNARJI (KF)
ŠTEHVANJE (KF)
- 1960: DEVETI KROG (CIF – Zagreb)
25 LET PLANICE (KF)
NAŠA REKA (KF)
VESELICA (CIF)
NOČNA PUSTOLOVŠČINA (KF)
- 1961: PRAZNIK (KF)
DVOJE (CIF – Beograd)
- 1962: TISTEGA LEPEGA DNE (CIF)
ZIMSKA ZGODBA (KF)
- 1963: SREČNO, KEKEC (CIF, kolor)
PO SLOVENIJI (KF)
- 1964: ZAROTA (CIF)
NE JOČI, PETER! (CIF, cinemascope)
- 1965: PIRAN (KF)
SREČANJA (KF)
AMANDUS (CIF, kolor, cinemascope)
- 1966: ZVESTA ŽENA (CIF, kolor, koprodukcija)
- 1968: VOS (TV nanizanka)
- 1972: MLADOST NA STOPNICAH (TV nadaljevanka)
- 1973: OGENJ, VODA IN SRCE (KF)
BARVNA KOMPOZICIJA (KF)
- 1975: NAJIN SIN (KF)
- 1976: TU SO – NAŠI SO! (KF)
- 1977: TO SO GADI (CIF, kolor)
- 1978: PLIN PRIHAJA! (KF)
- 1979: ZA BOLJŠI JUTRI (KF)
TEHNIKA GRADI (KF)
IMP (KF)
- 1980: SLOVENSKO PLINOVODNO OMREŽJE (KF)
- 1981: SKIP DANES (KF)
ZA BOLJŠI JUTRI II (KF)
- * (Filmografijo mi je posredoval avtor)
* KF – kratki film
* CIF – celovečerni igrani film

KULTURA
Rast 4 – 5/1992

Marinček je prejel več nagrad: naj omenim 2. zvezno nagrado za kamero v filmu *Na svoji zemlji*, ki velja za najboljši slovenski film z vojno tematiko. Z zadovoljstvom lahko poudarimo, da je prejel

nagrado za fotografijo mednarodno priznanega filma *Deveti krog*, ki je prišel v izbor za oskarja. Leta 1982 je na celjskem tednu domačega filma prejel posebno nagrado Metoda Badjure za pomemben prispevek k slovenskemu filmskemu ustvarjanju.

Prepričana sem, da je delo snemalcev in montažerjev premalo cenjeno, zato sem v uvodu nekoliko obširneje navajala razmišljanja o kameri. Zavedam se skromnosti tega pisanja, saj sem z njim hotela le opozoriti na pravičnejši odnos do tistih ustvarjalcev vizualizacije, ki so pomembni, če hočemo, da bo film berljiv na vseh pomenskih nivojih, ne zgolj na fabulativnem.

Marinčkovo delo bodo strokovno vrednotili drugi, vendar mislim, da bi k našemu filmu pristopali nekoliko manj zvišeno. Seveda sem odločno proti kaki nostalgični ali celo solzavo rodoljubni samozadostnosti. Gre preprosto za to, da bi v posameznih delih odkrivali in presojali dragocene izpovedi, ki so estetsko in oblikovno enakovredne kvalitetam svetovnih filmov. Ni pošteno, da navadno z levo roko napišemo uničujočo kritiko in za večne čase pokopljemo vse, kar je v filmih vsaj omembe vrednega. Zaradi tega bom zabeležila nekaj misli o filmih, ki jih je posnel Marinček.

Najprej naj spregovorim o delu *TRENUTKI ODLOČITVE* iz leta 1955. Zdenko Vrdlovec, znani sodobni filmski teoretik in kritik, je v *Ekranu* 1985 zapisal: »Film prikazuje skrajno boleč in ranljiv problem narodnega razkola. Ta razcep v vojni situaciji je pri Čapu predstavljen kot etični ali moralni problem: zdravnik nosi krivdo za smrt domobranca, ki ga je ubil, ko je iz bolnišnice reševal ranjenega ilegalca. Dopovedovanje aktivistov, ilegalcev in partizanov, češ, kaj bi se mučil, saj je vojna in v njej je treba sovražnike pobijati, mu ne more zmanjšati teže tega moralnega bremena. Odvzame mu ga lahko šele oče ubitega domobranca, potem ko sam pretrpi dramatično preobrazbo, kjer premaga maščevalni bes s prepoznanjem kreposti zdravnikove etične drže. Ta prizor v brodnikovi koči je še danes eden najboljših iz slovenskega filma, in sicer kot redek moment suspenza zla in dobrega....«

Dodala bi še, da v filmu izstopata Stane Sever kot zdravnik in Stane Potokar kot kmet. Gre za globoko etično razsežnost junakov, kakršna se razgrne nad človekom v revolucionarnih dogodkih, zato je do skrajnosti doživeta in iskrena. Nepozabno vzdušje je uspelo posneti Marinčku v preprosti delavski kuhinji ljubljanskega predmestja, kamor so prenesli ranjenega ilegalca po hudi operaciji. Kamera se zgovorno sprechaja od prestrašenih obrazov do presenetljivo mirne matere – gospodinje, od lonca na štedilniku, kjer se kuha večerja, do urnih kazalcev na steni in zaprtih vrat, skozi katera pričakujejo rešitev ali streljanje. Filmska moč teh kadrov seva toliko dramatičnosti, občutimo jo tako popolno, da jo dihamo – življenjska povezanost je kot duševni pojav vojnega časa našla v tem prizoru tišine in redkih besed svoj klasični umetniški izraz, če smem tako zapisati.

V skupino vojnih filmov sodi tudi *VESELICA* (1956). Glavni junak, kurir Aleš, je v partizanih izgubil roko, v svobodi pa življenjsko družico in sina. V bistvu gre za človeka, za njegov pesimizem in neozdravljivo osamljenost, zato postane tragična žrtev lastnega razočaranja. Vseskozi čutimo, kako skuša Marinčkova kamera z vsemi sredstvi filmskega jezika izražati vzdušje – atmosfero Aleševega doživljanja, ki nas globoko prizadene, saj se mora ogorčeno in z zadnjimi silami bojevati, da bi premagal razočaranje v sebi in nad seboj. Zelo enostavno mu je bilo v vojni bojevati se za druge v prepričanju pravice – svobode. Miha

Baloh je presenetljivo odigral to vlogo (zaslužena zlata arena), saj je izredno senzibilen in skoraj v vsakem prizoru izgoreva samega sebe. Sprašujem se: ali res ni sredstev za preprečevanje zla!

Ne smem prezreti Marinčka kot direktorja fotografije v zelo uspešnem filmu DEVETI KROG, nominiranem za oskarja, kar je že pozabljeno. Prav je, da omenim, kako je ta film pred nekaj leti prijetno presenetil novomeške srednješolce, čeprav bo star že 30 let in je v črno-beli tehniki. Navdušeni so bili nad kadri v prizorih s čudovito igro prstov in rok glavnih junakov – študenta in Židinjce. Snemalcu in montažerju je uspelo prikazati skrivnostni čudež prebujanja čustev, združenih z nečim, kar je močnejše od vojne, močnejše od verskih ideologij, vzvišenih pravil in resnic, močnejše od strahu pred smrtjo.

Nepozabni so tudi strahotni posnetki plesa okrvavljenih nog židovskih deklet in žena, ki jih teptajo s svojimi vojaškimi škornji erotično razbrzdani SS oficirji. V tem je izraženo najbolj bedno nasilno skrunjenje, ki ponižuje človekovo dostojanstvo in to takrat, ko je obsojen na koncentracijski krematorij.

Včasih slišimo kritične očitke, zakaj je v naših filmih toliko vojne. Najbolje je na to odgovoril veliki italijanski režiser Antonioni: »V prvih povojnih letih, polnih strašnih dogodkov in skrbi za prihodnost človeštva, je bilo nemogoče govoriti o čem drugem. Pridejo časi, ko je ignoriranje določenih dogodkov nečastno za razmišljujočega človeka, kajti inteligenca, ki se v kritičnih trenutkih potuhne, ni inteligenca.« (B. M. Župančič trdi, da imamo danes množico molčeče inteligence.)

Marinček ni snemal samo resnih filmov, njegova kamera se je včasih izredno razigrala in nas prešerno nasmejela v številnih kratkih, a tudi celovečernih filmih. To velja za svojevrstno komedijo TISTEGA LEPEGA DNE, ki je zrastle iz domače zemlje z vso živopisano družino primorske vasi v času, ko so Italijani začeli zatirati slovensko besedo. Skozi kamerò in njeno zgovorno pripoved se od sekvence do sekvence jasno in razvidno predstavljajo vaščani, na videz do skrajnosti preprosti, a navznoter zapleteni, ki nas s svojo naravnostjo prepričajo ter osvoje. Gre za človeško toplo pripovedovano zgodbo o družini, ki »išče novo mamo«. Izreden je simpatično zaletav oče Štefuc, ki ga je v živo zadel Bert Sotlar. Enakovredna sta mu Jože Zupan (župnik) in Jože Tovornik (gostilničar). »Posneti pristnost, polnokrvnost, neposrednost, skratka magijo igralčeve osebnosti in dialoga, kar mora izžarevati s platna, je mogoče le, če je vse to v njem, drugače dobimo brezdušno figuro, lutko, plakat,« mi je dejal Marinček.

Slovenci smo imeli vedno težave pri filmih s sodobno problematiko. Radi bi prikazali ustrezen utrip naših dni, a življenje hiti, vzdržuje svoj silni ritem in nas vklepa vanj. Kakor hitro smo spremljevalci in oblikovalci današnjega dne, nam je težko najti pravo podobo ljudi in razmer. Od tod napake, neuspehi, kljub iskanjem, tveganjem, včasih celo zadovoljstvu. Prevečkrat zapostavljeni Jože Bevc se je sodobnosti lotil v naivni komediji TO SO GADI in kamerò zaupal Marinčku. Snemalec je spretno sledil vragolijam treh bratov, prikazoval njihovo soočenje s stvarnostjo in eksistenco v trenutkih, ko prehajajo v dobo zrelosti. Poskrbel je za nekatere lepe posnetke trnovskega mostu in cerkve (po Prešernu »kraj nesrečnega imena«) ter drugih predelov Ljubljane, ko še ni bila obdana s sivino betona turobnih obvoznic. Več kot 30 000 Slovencev se je ob rojstvu tega filma zabavalo, zato mi je žal, da Bevc ni posnel še Beloušk, o katerih mi je pripovedoval ob zadnjem srečanju v Novem

Milka Bobnar
IVAN MARINČEK, SNEMALEC
IN MONTAŽER

mestu, kajti prezgodnja smrt mu je vzela iz rok vse načrte, ki jih je pripravljaj v svojem vikendu blizu Šmarjete.

Naši filmski ustvarjalci so zavidanja vreden uspeh dosegli z mladinskimi filmi. Med njimi nam je najbolj pri srcu KEKEC, ta junaški fantič, ki z veselo pesmijo osvaja vse generacije doma in v tujini. Marinčkova kamera je s svojo čisto kompozicijo slike mnogo prispevala k njegovi popularnosti. Z jasnimi in enostavnimi posnetki je znala poiskati ter izkoristiti marsikatero izmed bogatih izraznih možnosti, ki jih nudijo lepote čiste gorske krajine, o kakršni bomo lahko samo sanjali, če jo bomo tako spretno uničevali. Marinček je posnel tudi drugo verzijo SREČNO, KEKEC!, ki je naš prvi barvni film. Še en film bo moral priti v antologijo Marinčkovih del: NE JOČI, PETER! Koliko potrpljenja mora imeti kameraman, da ujame ustrezajoči trenutek otrokove igre, so mi pripovedovali Štiglic, Gale, Kavčič, Sotlar in drugi, ko so bili gostje na naših predstavah. Vendar trud ni bil zaman, saj jim je navadno v teh filmih uspelo izpovedati radost nad življenjem mladih in starih, ki se vesele vsakega novega dne.

Mislim, da ni bilo odveč stopiti v svet Marinčkove ustvarjalnosti in ga vsaj informativno predstaviti. Kadar človek gleda film, gleda z očmi snemalca skozi njegovo kamero. Marinček je vse življenje snemal naš svet in ga posredoval drugim. Kaj so temu svetu odvzeli, kaj dodali, je nam dopadljiv ali odvrten, spremeniti ga ne moremo, še manj zavreči. Seveda gre za prikazovanje zunanjega ali notranjega, objektivnega in subjektivnega, ki je tako pri snemalcu kot pri nas povezano z emocionalnim doživljanjem. Marsikaj je moral ta mojster kamere sam razvozlati, spoznati čudež igre svetlobe in senc, stoterih odtenkov barv, zornih kotov, zgovornih planov, kadrov, sekvenc, zakonitosti montaže ter drugih strokovnih znanj, ki so potrebna za uspešnost snemalne tehnike. Ne smemo pozabiti, da film izraža izredno sugestivno moč z govorigo živih slik, glasbe, igre in da je z neubrzdano udarnostjo ter množično odzivnostjo preglasil vse biti človekovega življenja in se vtihotapil skozi televizijski ekran v skoraj vsak naš dom. Zaradi tega je razumljivo, da je sooblikoval tudi duhovno podobo dolenjskega človeka, ga vodil do lepote čustvenega doživljanja, razumskih spoznanj in kritičnih misli.

Režiser Dušan Povh, snemalec Ivan Marinček in režiser Filip Robar-Dorin v pogovoru z mladimi ob Tednu slovenskega filma v Novem mestu 1980

KULTURA
Rast 4-5/1992

»Rana«, Borut Pelko, 14 let, fotokrožek OŠ Center Novo mesto, mentorica: Jelena Pelko

Milka Bobnar
IVAN MARINČEK, SNEMALEC
IN MONTAŽER

»Film se vedno znova vrača in začne svojo pot. V njem sta hkrati preprosta otroška naivnost in izkušnja smrti. Film je danes hkrati film fantomov in otrok, je melodrama in grozljivka, je zapeljiv in nevaren.«
(Stojan Pelko: Bilten ob desetletnici Tedna slovenskega filma v Novem mestu 1986)

Marinčkova kamera je precej prispevala k vrednotam filma pri nas, saj se mu je njegov zvesti spremljevalec zapisal že v Novem mestu, ko so s prijatelji v Gankster foto studiu beležili prve posnetke. Prepričana sem, da se je njegovo navdušenje za to umetnost rojevalo tudi v Domu kulture, kjer so Marinčkovi stanovali in tako je bil mladi Ivan vsakdanji gost filmskih predstav. Lahko rečem, da ima še vedno lep odnos do našega mesta, saj je z iskreno naklonjenostjo sodeloval na Tednih slovenskega filma in nam ljubeznivo pomagal. Posebno je navdušil mlade novomeške gledalce pred desetimi leti, ko je po projekciji svojih kratkih filmov postavil na oder pravo filmsko kamero in razložil delo snemalcev. Presenetljiva radovednost, ki jo premorejo le osnovnošolski genialci, se je tako stopnjevala, da bi kar mimogrede nabral lepo število bodočih, naivno zagrelih kamermanov.

Ker naš jubilat praznuje 70-letnico, iskreno želim, da bi mu zdravje omogočilo posneti še kak film in da bi v kulturni zgodovini Novega mesta, posebno pa v DOLENJSKI FILMOTEKI tudi MARINČKOVI filmi dobili ustrezno obeležje.

ZDRAV DUH V ZDRAVEM TELESU

Pogovor z najstarejšim olimpijskim zmagovalcem
Leonom Štukljem

»Telovadnici sem ostal zvest do začetka druge svetovne vojne, ko sem prenehal telovaditi. V telovadnici in telovadbi sem našel vse tisto, kar išče mlad človek: veselje, prijatelje, zdravje. Telovadnica mi je krepila telo in me vzgajala v zavednega Slovenca.«

Mnogoboj: zlata medalja, Pariz 1924

Drog: zlata medalja, Pariz 1924

To je dejal naš rojak, štiriindevetdesetletni Leon Štukelj, ki je prava legenda svetovnega športnega gibanja. Je najstarejši nosilec zlatega olimpijskega odličja na svetu, na kar smo Dolenjci in seveda tudi vsi Slovenci še posebej ponosni. V času med dvema vojnama je duh prebujajočega slovenskega naroda ponesel po vsem svetu. Kot pripadnik malega naroda si je na prsi ponosno pripel zlata olimpijska odličja, ki niso bila dosegljiva niti dosti večjim narodnim skupnostim. Ne spoštujemo ga samo zato, ker je predstavnik in glasnik prejšnjega stoletja, ampak tudi zato, ker je z asketskim življenjem znal ohraniti svežino telesa in duha vse do poznih let svojega življenja.

Po šestdesetih letih, ko je bil pri tridesetih letih na Olimpu svoje športne kariere, je iz rok predsednika Mednarodnega olimpijskega komiteja, A. Samarancha, v Zagrebu na Univerziadi (leta 1987) dobil najvišje priznanje tega komiteja, na kar je zelo ponosen. Veliko mu pomeni tudi priznanje slovenskega olimpijskega komiteja, ki ga je povabil na otvoritev 25. olimpijskih iger v Barceloni, in olimpijska znamka z njegovim likom, kar je bil tudi povod, da smo našega prijatelja in znanca zmotili v njegovem mirnem počitniškem kotičku, v starem delu Rovinja, kjer s soprogo lovita še zadnje tople žarke jesenskega sonca.

– Kako ste doživljali Barcelono?

»Vtisi so enkratni. Močan vtis mi je zapustila veličastna otvoritev iger, ki je ne bom pozabil. Imel sem premalo časa, da bi se bolj vživel v

Leon Stukelj leta 1924

katalonsko mesto, v njegovo življenje, ker je vse teklo prehitro. Ponovno sem se srečal z g. Samaranchem, ki si je vzel petnajst minut dragocenega časa, da me je sprejel. Malce smo poklepetali in se razšli kot stari znanci. Izročil sem mu mojo knjigo Mojih sedem svetovnih tekmovalj in slovenski komplet olimpijskih znamk. S tem sem ga kot filatelista zelo razveselil. V spomin na naše srečanje mi je podaril lepo ročno uro z olimpijskimi simboli – petimi krogi. Povabili so me tudi na novinarsko konferenco, kjer so me novinarji z vseh koncev sveta v glavnem spraševali o mojem počutju in receptu za dolgo življenje, o vsem drugem pa sem imel občutek, da vedo. Ogledal sem si tudi Picassov muzej, kar je bil zame čudovit doživljaj, ker sem njegov veliki oboževalec. V glavnem sem olimpijske dogodke spremljal doma pri televizorju. Naredil sem selekcijo, ker bi drugače porabil preveč dragocenega časa. V živo sem spremljal samo nastop našega najboljšega telovadca Lojzeta Kolmana (proste vaje), kjer pa nadarjeni telovadec, sam kot izgubljen v puščavi, ni mogel v celoti prikazati svojega znanja.«

– *Kakšen je splošen vtis s tega največjega športnega srečanja mladine sveta?*

»Špancam je uspelo privabiti v katalonsko prestolnico dejansko vse najboljše športnike sveta, pa naj gre za amaterje kot tudi za profesionalce. Temu je veliko prispeval tudi ugled g. Samarancha, ki nedvomno uživa veliko avtoriteto v športnem in drugem svetu. Igre so bile prava paša za oči, pravi spektakel, ki ga lahko samo sanjaš. Bil sem prevzet in navdušen. Kot bežni poznavalec športa, izjema je seveda gimnastika, sem bil prevzet nad dosežki športnikov, ki smo jih v naših časih lahko samo sanjali. Gimnastika je naredila velikanski napredek. Vesel sem, da je po krajšem obdobju stagnacije spet postala privlačna in dinamična. Na nekaterih orodjih (krogi, bradlja) se pojavljajc tezni elementi, kar je bilo značilno za čase moje predvojne telovadbe. Elementi so atraktivni in zelo težki, ne bom pa rekel, da niso že zdravju škodljivi. Posledice takšnih vaj se bodo verjetno pokazale nekoliko kasneje.«

– *Kako ste bili zadovoljni z nastopom slovenskih športnikov?*

»Z dvema odličjema smo se zapisali v zgodovino olimpijskega gibanja. Mislim, da so dosegli več, kot smo bili upravičeni pričakovati. Šest veslačev, toliko jih menda imamo v Sloveniji, se je okitilo z odličji. Pa to je za Guinnessovo knjigo rekordov! S tem so naši fantje zadolžili veslaški šport, ki mu gre večja podpora. Žal mi je za Rajmonda Debevca, ki ni imel svojega dne, drugače bi Slovenci iz Barcelone lahko prinesli pol ducata odličij, tudi najzlahtnejše kovine. Ponosen sem, da mlada generacija športnikov nadaljuje tradicijo. Tako je prav!«

– *Kakšna je primerjava med »vašimi« olimpijskimi igrami in današnjimi?*

»Primerjave ni. Včasih smo tekmovali na malih stadionih, za nekaj deset tisoč gledalcev, izjema so bile olimpijske igre v Amsterdamu in Berlinu. Kako je danes, pa veste! Spremenil se je tudi olimpijski duh, včasih se je tekmovalo za čast in za svoj narod, danes pa se prepleta še kaj drugega. Nisem bil na nobeni otvoritvi, ki pa so bile škrone, ker smo imeli vedno toliko denarja, da smo prišli samo na tekmovalje. Igre so precej skomercializirane, veliko vlogo igra denar, zato je tudi precej zbledel prvotni olimpijski duh: Važno je sodelovati, ne pa zmagati.«

Leon Stukelj – začetek poljubne vaje na drogu – 3. mesto na mednarodnem tekmovanju v Luxemburgu leta 1930

– *Stoletnico olimpijskih iger moderne dobe bomo proslavili v Ameriki namesto v Grčiji. Kaj menite o tem?*

»Udarilo je kot z jasnega neba. Ves svet je pričakoval, da bodo Grki, ki jih sicer poznamo kot športne fanatike, dobili organizacijo 26. olimpijskih iger, na kar so se že pripravili. Grke je skoraj kap, saj so bili trdno prepričani, da bodo leta 1996 gostili športni svet, tako pa so se obrisali pod nosom. Zmagala je Atlanta, zmagal je biznis, zmagala sta denar in politika. Tako je namreč odločil Mednarodni olimpijski komite. Žal mi je za Grke, ki jih cenim in spoštujem.«

– *Če so Grki ostali na cedilu, to pomeni, da mali narodi ne bodo nikoli imeli možnosti organizirati letne ali zimske olimpijske igre?*

»Tako je! Organizacijo največjih športnih iger na svetu bodo po takšnem ključu, ki ga imajo sedaj, lahko dobili samo »veliki«, ekonomsko in politično močni. Seveda, če ne bo prišlo do drugačnih pravil.«

– *Kakšna je usoda vaše knjige Mojih sedem tekmovanj, ki jo je izdala Dolenjska založba?*

»Knjiga je doživela lep sprejem. Zanimanje zanjo pa se vedno zbudi ob večjih športnih dogodkih, kot so svetovna prvenstva, olimpijske igre. Mislim, da je lep prispevek k obogatitvi športne literature, kar so mi potrdili ugledni znanstveniki. Verjetno jo bo potrebno dopolniti s podatki z olimpijskih iger v Los Angelesu leta 1932 in z mednarodnih gimnastičnih tekm v Budimpešti leta 1934. Sam tega bremena več ne bi zmož, zato pričakujem pomoč študentov fakultete za šport ljubljanske univerze, ki to gradivo lahko obdelajo kot seminarsko delo. Pogovoriti se bo potrebno z dr. Rajkom Šugmanom, ki je tudi naredil predgovor k mojemu delu.«

– *Malo je ljudi, ki bi jim za časa življenja postavili »spomenik«, med redkimi je finski legendarni atlet Paavao Nurmi. Med takšne sodite tudi vi!*

»Nimam in nočem spomenika. Meni je v veliko veselje, da bo za mano ostalo nekaj, na kar je lahko ponosen tudi slovenski narod. Seveda sem vesel, da je na olimpijskih znamkah moj portret, kar je enako kot spomenik. Za spomin sem dobil blok olimpijskih znamk, kar je malo, ker mi znanci in prijatelji pišejo, če jih lahko osrečim.«

– *Na morju nimate svoje »telovadnice«, s katero doma vzdržujete kondicijo?*

»Nimam svojih krogov, vendar vsak dan skrbim za svoje telo. Izbral sem si svoj naravni zeleni kotic, kjer vsak dan telovadam in se razmigam.«

– *Kako drugače »preganjate« dolgčas?*

»Z ženo na počitnicah veliko bereva. Moram nadoknaditi tisto, kar sem prej zamudil. Dolgčas ni, življenje imam pestro in izpopolnjeno.«

– *Kdaj se bomo spet pozdravili v Novem mestu?*

»Pred kratkim sem bil v Novem mestu z avstrijsko televizijo, ki je snemala oddajo o mojem življenju. Pokazal sem jim vse tisto, kar je še

Slavko Dokl
ZDRAV DUH V ZDRAVEM
TELESU

ostalo iz časov moje mladosti, pa naj gre za Kandijo kot za Novo mesto. Rad se vračam na Dolenjsko. Zame je to pravo doživetje. Rad bi spet prišel, da bi v miru še enkrat sam podoživel svojo mladost in vse lepo, kar sem doživel ob reki Krki. Prepričan sem, da se mi bo ponudila takšna priložnost.«

– *Da smo vas našli, smo v Rovinju porabili polni dve uri. Nihče ne ve za malo ulico Androna Lunga, še manj pa za občasnega someščana Leona Štuklja. Kako vi gledate na to?*

»Občasni stanovalec Rovinja sem že sedemintrideset let. Morate poznati mentaliteto teh ljudi, potem vam bo vse jasno. Za nič se ne zanimajo, zato tudi ne vedo, da sem sploh med njimi. Nisem razočaran, ker pridem na dopust, da bi ga preživel v spokojnem miru. Nikoli nisem bil obremenjen s popularnostjo, zato me to tudi ne moti.«

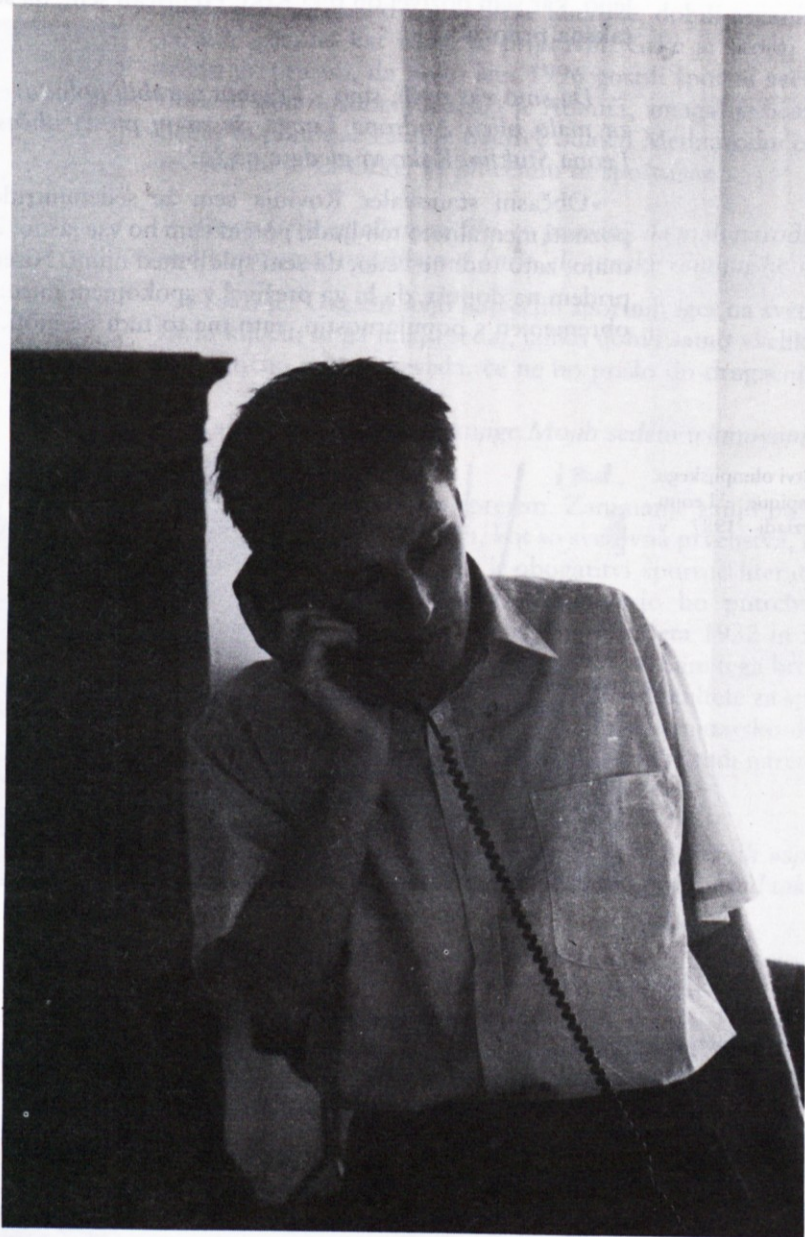
Slavko DOKL

Slovesnost ob podelitvi olimpijskega reda – L'Orde Olimpique – Leonu Štuklju na univerziadi 1987 v Zagrebu

Nominalna vrednost: 40,00 SIT in 46,00 SIT
Velikost znamke: 35 x 25 mm, mala pola 138 x 94 mm
Oblikovanje: Ranko Novak
Izvedba: mala pola, trije pari romboidnih znamk
Perforacija: linijska, 14 x 14
Papir: Muflep 90 g, gumiran
Naklada: 100.000 pol
Tisk: Delo - Tiskarna, Ljubljana, 5-barvni ofset
Datum izdaje: 25. julij 1992
Žig prvega dne: 61106 Ljubljana, 62101 Maribor

Slavko Guber

IZŠOLATI LJUDI, KI SE NE UPOGNEJO VSAKEMU VETRU

»Kakšno šoli si želim? – Takšno, v kateri nobena ideologija ne bi bila glavna.«

Pogovor z dr. Slavkom Gabrom, ministrom za šolstvo in šport

V uredništvu Rasti smo se tokrat odločili za razgovor z dr. Slavkom Gabrom, ministrom za šolstvo in šport. Odločitev za ta razgovor je bila lahka in preprosta. Pred nami je bil začetek šolskega leta, in še nekaj je bilo odločilnega, v slovenskem šolskem sistemu se pripravljajo pomembne spremembe. Imela sva še to srečo, da je bil Franci nekoč predsednik sveta založbe Krt, naš sobesednik, minister Gaber, pa urednik. To, kar moramo na začetku zapisati, je, da smo morali pogovor zaradi omejenega prostora močno skrajšati.

– Od časov, ko ste bili urednik v Krtu, se je na Slovenskem in na Balkanu marsikaj spremenilo ali se še spreminja. Slovenci smo, fizično vzeto, bolj na obrobju vsega tega, vendar izven te balkanske tragedije nismo in ne moremo biti ali ostati. Imamo svojo državo, pluralni politični sistem, zaskrbnjujoče socialne razlike, begunske centre, vrednotne stiske in iskanja, ob njih še cel kup nedostojnih idejnih in političnih ravnanj, pa seveda mlado generacijo, pred katero so različna obzorja, česa in kdo ve, kakšna prihodnost.

»Mislim, da gre za premike, ki zadevajo prostor nekdanje Jugoslavije in seveda še širše. Doživljamo nek pomemben premik, kot ga moja generacija, verjamem, da tudi druge generacije, ki živijo v tem trenutku, večina njih, ni videla. Kam se premika, je težko reči. Nekaj pa je vendarle gotovo. Smo v nekem obdobju tranzicije; za precejšnji del tistih dežel, tistih, v katerih so premiki temeljiti, velja, da so prav v sredi premikov. Rekel bi, da stare institucije ne držijo več, da jih bodisi ni, bodisi izginjajo, bodisi se transformirajo v nekaj drugega. Novih institucij, kot institucij, v katere bi ljudje že verjeli, da imajo neko utečeno logiko, pa še ni.

V nekdanjih socialističnih deželah smo v različnih stopnjah te tranzicije. Za Slovenijo ocenjujem, da je prvi del prehajanja za nami. V Sloveniji smo pred leti opravili kup tranzicij rahlanja prejšnjega režima. Ko rečem režim, to uporabljam po tokvilovsko; zame to ne pomeni ne dobro ne slabo – to je oblika vladavine, ki pač nekje je. Potem, ko je bil narejen proces ločevanja od Jugoslavije, smo danes, recimo temu, v zadnjem kvartalu tega, ko se bo odločalo, kakšen nov sistem bomo vzpostavili. Čas je, da dobimo institucije, v katere bomo zaupali. Imam neko željo, mogoče tudi iluzijo, sokreirati te institucije, narediti jih take, ki ne bodo v sebi nosile silnih zamer za nazaj, ki tega ne bodo imele vpisanega v kodo in ne bodo hkrati ozke za naprej, ki bodo znale povzeti to, kar smo dolga leta, ali pa so, meni je to pač vseeno, naredili in kar bi bilo vredno povzeti.

Vidim, da so lomi precejšnji, veliko večji so drugod kot v Sloveniji. Vesel sem, da so socialne mreže, ki smo jih pletli pred nekaj leti, vzdržale. Lahko pa priznam, da sem kot sociolog verjel, po heglovsko ali, če hočete, po prešernovsko, da mogoče le nimam prav, da bodo stvari šle dlje, v drugo smer, kot bi si jaz želel. Imam občutek, da smo se ustavili v nihaju, ko je mogoče še iti nazaj in ko se bodo nihaji še zmanjšali, ko bo nastopil čas za neko drugo generacijo. Upam, da smo zadnja generacija, ki sodi, da je treba neke stvari še porediti. Čas, ko smo rahljali in marsikaj postorili, je bil zame zanimiv – tale sedaj je zame naporen. Upam, da bo še prišel čas, ko nam bo dolgčas, v tem smislu, da se bomo lahko vračali na neke svoje malenkostne stvari, v katerih se da tudi uživati. Hkrati pa bi si želel, da velikih tem ne bi bilo. Ta, sedanja je, vsaj zame, zadnja, ki se jo grem.

In kje je v tem in ob tem šolstvo? Nas so učili, da so v državah aparati, ki bistveno določajo, kako ljudje mislijo. Če tak aparat ni šola, potem ne vem, kateri je. Na ministrstvu te reči jemljemo zelo zares. Ne zato, ker bi želeli kreirati neko določeno pamet, ampak zato, ker bi hoteli zablokirati tiste, ki bi radi posebej kreirali pamet. Meni to nikoli ni bilo posebej všeč. Sam pripadam tisti šoli, ki ve, da je spravljati ideologije iz šol nesmisel, ideologije tam bodo, ne bi pa hotel, da ena ideologija triumfira in koraka po šolah. Vzpostaviti torej drugačno šolo, to je zame zanimivo. Seveda ob tem nastopi kup drugih vprašanj: denar, zakoni, čas. A to je že povsem druga tema.«

– *Vsaka družba bolj ali manj ve, kaj bi s šolstvom. V njem sta vselej (ne)ustrezno prisotna civilni in državni interes. Snujete nacionalni šolski razvojni program. Kako bo v njem prisotno oboje oziroma, kaj je/bo zadeva civilne družbe in kaj njene države in v čem bo šolstvo vendarle avtonomno pri svojem delu in pri svojih odločitvah?*

»Poskušali bomo obdržati obe ravnini, ena je civilno-družbena, in to jemljem na več načinov. Izpostavil bom le lokalni element. Poskrbeti moramo, da lokalnim skupnostim – imenujmo jih, kakor je komu pač prav – ne vzamemo moči kreirati podobo tega, kako naj kraj živi in kako naj živi šola v tem kraju. To vsekakor moramo doseči. Pri tem je potrebno ohraniti šolo kot prostor, nameniti ji je potrebno tiste dejavnosti, ki tam tečejo. Sočasno pa se globoko zavedam, da civilna družba gre z državo. Pokazalo se je, da civilna družba sama po sebi ne more stati. Tudi civilna družba je lahko totalitarna. Zato so potrebne vzajemne blokade države in civilne družbe. Država je dolžna na ravni abstraktnih državljskih pravic zagotoviti neke norme, ki jih je potrebno spoštovati, zato je potrebno regulirati razmerje med civilno družbo, v širšem pomenu besede, in šolskim prostorom. Tega se lotevamo zato, ker ne kaže spuščati v šole vdorov, ne političnih ne konfesij. Šolski prostor mora biti državljanski, sočasno pa verjamemo, da so ti prostori v Sloveniji dragocenost in jih je potrebno izkoristiti; zakaj ne za manjše povračilo ali ekonomsko najemnino.

Drugi primer je vprašanje razmerja med zasebnim šolstvom kot artikulacijo civilno-družbenih interesov, ki poskušajo priti do svojih šol, in javnim šolstvom. Problem je kompleksen. Poskušali bomo najti neko srednjo pot. Omogočiti moramo individualno pobudo in pobudo skupin. Ob tem je dolžna država imeti zelo dobre javne šole. Moj interes je vzpostaviti tak sistem, ki bo v javnih šolah omogočil staršem nadstandardne storitve, ki jih bodo starši lahko plačali – ne za celo šolo, tem-

več za razred. A za to je treba kaj vložiti, treba je volontersko delati. To je jedro civilne družbe, žal imamo sedaj centralizirani šolski sistem.«

– *Ali bi lahko predstavili temeljne vsebine in cilje nacionalnega programa za razvoj šolstva?*

»Osebnostno bi želel imeti sistem, v katerem bi bilo manj problemov, kot jih imamo sedaj. Želim si šolo, kjer bo šlo za pluralnost ideologij. Šole naj bi bile deljene na javno šolstvo, javno šolstvo z nadstandardnimi storitvami in zasebno šolstvo.

In kako bomo parlamentu predstavili tisto glede programa, o čemer se bo treba dogovoriti? Vsekakor tako, da bo parlament (država) v odločujoči vlogi.

Država se bo namreč morala odločiti, kaj na področju šolstva hoče. Morali se bomo odločiti, kakšen standard, mednarodno primerljiv, hočemo. Treba bo, denimo, reči, kaj hočemo z jeziki do leta 2010, treba bo povedati, kakšne populacije hočemo imeti s srednjo izobrazbo, kakšen delež z univerzo, kako mislimo distribuirati mrežo šol itd.

Nekoliko konkretnije povedano, razmišljamo o tem, da bi malo šolo povezali z osnovno šolo. To naj bi začeli s šestimi leti, to pomeni, da bi bila osnovna šola devetletna. In to naj bi uvedli postopoma. V osnovni šoli želimo uvesti prvi tuji jezik že zelo zgodaj. Razmišljamo o tem, da v osnovni šoli v prvih treh letih ne bi ocenjevali številčno. S tem bi razbremenili pritisk. V srednji šoli je, denimo, dilema, kako razmejiti strokovne in poklicne šole. Kako pripustiti kar največje število v najkrajše dveletne programe.

Marsikaj počnemo tudi na univerzi. Tam smo spremenili normative in standarde, ki bistveno spreminjajo strukturo univerze. Pravkar izbiramo 70 stažistov, v naslednjih letih jih bomo izbrali še 350. S tem bomo bistveno pomladili univerzo. Priznam pa, da s sedanjimi spremembami močno ščitimo mladi del. Pri njih povečujemo čas za raziskovanje.«

– *Socialne razlike bodo mnogim še bolj neizprosno zapirale šolska vrata, drugim pa jih na široko odpirala, in sicer ne glede na nadarjenost, željo in voljo posameznikov, če ne bo volje in moči, da se kot civilna družba in država temu sistemsko ne postavimo po robu. Kaj že je in bo postorjeno, da se bo vsakdo lahko izšolal za to, kar bo želel, zmoget in hotel?*

»Prvi element, ki je dokaj pomemben, je odločitev o mreži šol. Ne v tem smislu, ko se je njega dni vedelo, kdo bi moral iti v katero šolo. Osebnostno sem naklonjen postopni liberalizaciji sistema mreže šol, v smislu programov. Ključnejše vprašanje od tega je, ali bomo šole zadržali tam, kjer bi jih po ekonomski računici zapirali. O tem bo moral odločati parlament. Naš predlog na ministrstvu je, da te šole, to mrežo šol do razumnih meja podpiramo.

Drugi korak so po mojem mnenju močne javne šole, katerih dostopnost mora biti velika. Če ne morem plačevati, potem mi mora biti omogočeno, da grem v javno šolo in da grem v tej javni šoli relativno normalno skozi. Tretji element je, da moramo v teh šolah zagotoviti supsistenčni minimum. Predračuni kažejo, da moramo za najmanj 15 odstotkov osnovnošolske populacije zagotoviti minimum prehrane, osnovno malico. Kako pa bomo dosegli, da se bodo ljudje odlepili od dna? Tu se začnejo neka druga vprašanja. Slovenija bo morala ubrati kombinacijo

državne skrbi in samoiniciative. Torej sistem, v katerem moraš, če ti država da, denimo, dva tolarja, ti dati pet. Ko pa bodo ti ljudje dvignjeni iz spodnjega nivoja, bodo pač prepuščeni sami sebi in svoji iniciativi.

In kaj se da pri tem še narediti? Verjamem, da se bodo vzpostavile civilno-družbene iniciative, ki bodo poizkušale pomagati tem ljudem. Že sedaj se najavljajo različni skladi; upam, da bo zakon o skladih kmalu zagledal luč sveta. Menim, da bomo lahko veliko naredili s kombinacijo skrbi države in samoiniciative ljudi, do podpore cerkva in ne vem česa še.«

– *Smo družba z omejitvenimi možnostmi. Katera pa ni!? Vendar nas pesti tudi precejšnji razkorak med pridobljenim znanjem in možnostjo njegove kreativne uporabe. Bodo v prihodnje mladi z visoko konkurenčno »sivo materijo« tudi morali iskati zaposlitev v tujini, v tujih inštitutih in firmah ali pa je upati na manjši odliv šolanih slovenskih glav od doma kot doslej?*

»Želel bi si, da bi v tej državi razmere postale takšne, da bi bilo normalno oditi in priti nazaj. Želeli bi takšno stanje, v katerem bi bilo normalno, da tudi nekdo tuj pride k nam in da tudi mi nekaj dobimo od tujih vedenj. Bojim pa se, da bodo mnogi odšli. Plače padajo pod določeno raven. Plače namreč za tisto materijo z velikim znanjem ne pomenijo čiste materialne plati, pomenijo nek temelj, da človek počne tisto, kar počne, da se mu ni treba ukvarjati s stotimi drugimi stvarmi. Te ljudi to bolj zanima. Če tega država, univerza ali firma ni sposobna zagotoviti, potem človek nekaj časa ostane, vendar to ne traja dolgo. Če tega ne bomo razumeli, potem bomo potegnili kratko. Skratka, normalno je, da moramo za neke stvari poskrbeti enostavno zato, ker to spada k stvari sami. Če si torej kaj želim, potem je to, da bi v vladi ustvarili klimo, ki bo zagotavljala, da bodo ljudje ostajali doma.«

– *Večkrat se sliši ali bere o nekakšnem »duhu časa«, ki nas je zajel in se naselil tudi na Slovenskem. Veste kaj več o tem fluidu, o njegovi biti in vsebini? Včasih se je kaj rado reklo, da mora šola živeti v znamenju prihodnosti, da mora šolati za čase, kateri bodo tehnološko, tehnično, socialno, etnično nastopili v bližnji prihodnosti ali pa... Je v tem »duhu časa« tudi kaj, na kar mora biti šola že zdaj pozorna, in sicer njemu v dobro ali v škodo?*

»Nobenega dvoma ni, da je duh našega časa duh sprememb. Spremembe same po sebi pomenijo zgolj spremembe. Kam in kako, je vprašanje, ki pride za tem. Imeti reflektiran odnos do drugačnega, to se je treba naučiti. Vsi živimo v neki mega šoli. Zato ne bi bilo treba divjati skozi šole. Ko sem učil in sem bil v precepu, ali ves program ali kvalitetno tisto, kar počnem, sem se odločil za kvaliteto, zato je dostikrat od programa, ki ga je predpisala šola, kaj ostalo. Če je torej nekdo v dvomih, ali naj temeljito dela ali pa naj opravi vse, sem jaz za temeljito. Slovenija nekam teče, rada bi hitro nekje bila. Ta duh časa namreč brzi, vendar pri tem ne smemo izgubiti pameti. Zavedati se moramo, da bo prostor multikulturnen, ne glede na to, ali pred tem kdo zapira oči. Ta čas bomo morali znati živeti. S pluralnostjo bo torej potrebno živeti, pa ne s posebnim predmetom. Zame je tisto, kar ustvarja netolerantnost v šoli, tudi dejstvo, da je preveč predmetov. Torej ustaviti se, najti se, to bi bilo krasno. To bi pomenilo precej manj problemov, kot jih imamo ta čas, od drog do ne vem česa drugega. Vzeti kaj v sebe od počasnej-

šega ritma nekdanjega časa ne bi bilo slabo, sočasno ko se učimo hitrih potez.«

– *Koliko besed in časa, tudi črnila je bilo že potrošeno o učitelju in učencu, ki naj bi bila subjekt in svobodna v sistemu šole. Ali je treba pričakovati, da se bo v prihodnje pedagoško delo rojevalo in oblikovalo bolj kot dialog navzočih ali pa se čutijo druge želje in drugačna hotenja, kot, denimo, naročite mi, povejte mi, hočem imeti vse predpisano, urejeno?*

»Osebo verjamem, da mi druge avtoriziramo z nekaterimi početti in da drugi hkrati kreirajo nas. Nalašč bom obrnil in rekel, osebno bi rad imel jasno postavljena pravila. Povejte mi okvire, v katerih naj se gibljem. Če pa se bom odločil kršiti te okvire, to pa pustite meni, to bom jaz naredil. In kaj imamo v naših šolah? Imamo predvsem učiteljice, saj je ta pedagoški poklic pri nas močno feminiziran, ki se ne samo upajo delati po svoje, temveč tudi vedo, kako delati. To, da nekoga subjektiviraš, je, da ga pripraviš, da ga naučiš, da mu omogočiš, da nekaj ve. Imamo torej učiteljice, ki vedo, kaj morajo početi, in to počno, imamo pa tudi učiteljice, ki bi bile rade predvsem objekt, ki čakajo, da se jim ukaže, zelo rade bi, da se jim ukaže, kajti one želijo biti »ziher«. Zame je daleč premalo, da je nekdo dober človek, da bi bil lahko učitelj. On je sicer človek, nima pa nujno kaj skupnega z učiteljem. Učitelj mora po definiciji najprej znati, vedeti, mora biti strokovnjak na svojem področju. Strokovnjak pa pomeni, da veš, kako boš podal snov. To dela učitelja. Formirati takega učitelja pomeni dati učitelju hrbtnico. To pomeni izšolati ljudi, ki se ne upognejo vsakemu vetru. Mislim, da imamo v slovenskih šolah precejšnje število takšnih ljudi. Mene namreč posebej ne zanima, komu bi se ti ljudje upogibali. Želim, da so svoji, normalni, kajti oni vedo, da znajo, in tudi vedo, kako naprej.«

– *Čas balkanskih zdrah in razprtij je pljusnil tudi k nam. V Slovenijo je prišlo nekaj hudih in tragičnih begunskih valov. V begunskih centrih in pri družinah živi precej mladih iz bivših jugoslovanskih republik, katerim je treba omogočiti šolanje. To je dodatna in izredno odgovorna skrb slovenske družbe in šolstva. Kako ste se lotili dela v zvezi s tem?*

»Sam to doživljam kot enega velikih problemov, s katerim se srečuje Slovenija. Ko smo občutili prvi begunski val s Hrvaške, se je pokazala civilno-družbena iniciativa tako naših šol in otrok kot samih občanov. Šole so pripravljale programe za begunce in prepričan sem, da se bo to nadaljevalo.

Sedaj smo pred dilemo, kako organizirati pouk za te begunske otroke. Ob tem imamo opraviti z dvema spektroma razmišljanj v naši družbi. Eni me proglašajo celo za morilca slovenskega naroda, ker aktivnosti za pouk v begunskih centrih potekajo v našem ministrstvu. Po drugi strani pa bi drugi del populacije želeli, da bi pouk za begunske otroke potekal v naših šolah, v mešanih razredih. Prvi hočejo, da ne bi bilo nič, drugi pa hočejo več, kot ta trenutek zmoremo.

Če pričnem razmišljati kot najbolj ekstremni nacionalist, moram razmišljati tudi tako, da mi ne smemo imeti s temi ljudmi prevelikih problemov. Zato bi kot minister hotel dobiti denar iz tujine za izobraževanje begunskih otrok. Če pa bi bil nekaj manj zgolj nacionalističen, a šlo bi mi za naš interes, bi razmišljal takole: ko bodo ti otroci, teh je kar

IZŠOLATI LJUDI, KISE
NE UPOGNEJO VSAKEMU
VETRU

17.000, in drugi begunci, teh je nekaj deset tisoč, odšli z dobrim občutkom iz Slovenije, bomo imeli nekaj deset tisoč ambasadorjev. In to ni malo. Če pa razmišljam nekoliko drugače, vem, da tem ljudem lajšamo bolečine, če jih zaposlimo s čim drugim. Opravili bomo torej veliko, če jim bomo omogočili, da se nazaj ne vrnejo prazni, temveč pripravljeni na neko šolanje naprej.«

»Prijateljica«, Carmen Böhm, 13 let,
fotokrožek OŠ Center Novo mesto,
mentorica Jelena Pelko

NAŠ POGOVOR
Rast 4-5/1992

Likovna delavnica mladih v Novem mestu, mentor foto delavnice: Bojan Radovič

– *Kako pa je z našim izobraževanjem otrok na tujem? Kateri problemi ga spremljajo?*

»Sistem, ki je obstajal, pomagamo na nek način ohraniti, sklepamo nove dogovore. V Nemčiji imamo precej otrok delavcev, vendar populacija upada. Mislim, da učitelji na tujem delajo zelo požrtvovalno. Enako velja za učitelje v zamejstvu in tu bomo poskušali postoriti kaj več. Vendar, kdaj in kako, pa ob delu, ki je trenutno pred nami, težko rečem kaj več.«

– *Morda še to! Na Dolenjskem, v Novem mestu, so letos že tretje leto potekale jezikovne počitnice. Prof. dr. Breda Pogorelec se je takrat obrnila name kot predsedniku novomeške skupščine in človeku, za katerega ve, tako je rekla, da nanj lahko računa, in kmalu za tem so stekle priprave pod neumornim in skrbnim vodstvom profesorja Jožeta Škufce, predstojnika organizacijske enote Zavoda RS za šolstvo in šport v Novem mestu. Letos so že tretjič prišli otroci iz avstrijske Koroške; iz Roža, Podjune in Zilje. Letos so se jim pridružili tudi otroci z Dunaja, iz Rima in celo iz daljnega Tokia. Kako ocenjujete takšno prakso in skrb za slovensko besedo in kakšno mesto in vlogo utegnejo imeti tovrstne jezikovno-kulturne vaje in družabna srečanja otrok iz tujine v prihodnje v slovenskem šolstvu?*

»Osebnostno se poletnih jezikovnih počitnic nisem mogel udeležiti. Več mi je o njih pripovedoval namestnik dr. Pavle Zgaga. Sodeč po vsem, so izredno posrečena oblika učenja slovenskega jezika in poglobljanja prisrčnih osebnih vezi med mladimi in njihovimi družinami. To je, recimo, tudi primer uveljavljanja lokalnih iniciativ in nesporne podpore ustreznih institucij v občinskem prostoru oziroma na Dolenjskem. Vsekakor so te jezikovne počitnice vredne pozornosti in podpore. Če bom še minister, naslednjih ne bom »zanemari« in si bom razporedil čas tako, da se jih zagotovo udeležim.«

– *Ste že obiskali Dolenjsko kot minister in v takšni vlogi?*

»Ja, bil sem na seji s šolskimi sindikati v Dolenjskih Toplicah. S šolniki Dolenjske se drugače v tej vlogi še nisem srečal. Upam, da bo do tega prišlo ob razpravah o nacionalnem šolskem programu ali pa ob kakih drugih priložnostih. Sicer pa Dolenjsko bolj poznam kot civilna oseba.«

– *In kaj počne Slavko Gaber kot civilna oseba?*

»Nekoč sem veliko tekel. Bojim se, da nekatere aktivnosti, ki so tedaj bile pogoste, sedaj stopajo v funkcijo ohranjanja zgolj temeljne kondicije. Igral sem tudi tenis. Letos sem ga uspel le trikrat. Trenutno berem knjigo Mia Mista. To je zgodba o Latinski Ameriki, o nekih drugih časih. Dobesedno si moram izbrati čas, da si ogledam razstavo, preberem knjigo. Ob obisku Barcelone me je fasciniral Gaudi, njegova Sograda Familia, park Guel. Zelo lepo je bilo ob neki drugi priložnosti v Canterburyju, ko sem si lahko ogledal katedralo. Tudi glasbo imam rad. Mozart je tisto, kar je preferenca ob Beethoynu in drugih. Ob tem poslušam tudi nekaj, kar posluša mlajša generacija, predvsem Pink Floyd. Mogoče pa bom nalašč povedal še to. Nobena skrivnost ni, da z vso resnostjo poslušam Laibach. Zame je to zelo pomembno. To je glasba moje generacije.«

Alfonz Šterbenc STRANKE – PROCES NASTAJANJA IN NAGIBI VKLJUČEVANJA

»Cum his versari, qui te
meliorem facturi sunt!«

Seneca

»Človek, ki bi mogel živeti
sam, je ali Bog ali žival.«

Aristotel

»Najboljša in najsložnejša je
tista država, katere izvoljeni
vladarji imajo najmanj veselja
z vladanjem in narobe.«

Platon

»Preteklo je že nekaj let, kar smo sedeli v ljudski šoli!... Nedorčnost v srcu in smeh na licu je bilo znamenje, po katerem smo se spoznali, da smo eno. Pa ni bilo dolgo tako... Sprva smo se ločili po tem, kdo je močnejši... Z nekim plahim spoštovanjem so se zbirali tovariši okoli njega in bili ponosni, da so četa onega, ki je najmočnejši. Čim večji smo postajali, čim starejši, tem bolj smo se ločili... Mladostno prijateljstvo, ki se oklene z brezmejno vdanostjo ljubljene predmeta, izgine; na mesto čustva stopi premislek. Korist sedaj začne družiti ljudi; kjer so bile prej besede prijateljske ljubezni, odločajo sedaj hladni računi. A one, katere združuje le skupna korist, jih prav ta zopet loči, kadar je drug drugega izsesal; koristolovec je vedno sam, brez pravega prijatelja, brez trdne podpore. A tako ne more ostati. Kaj je en človek? Človek sam po sebi je pač neizmerno veliko, res vesoljstvo v manjši obliki je njegova narava, nebo in pekel nosi v sebi. Kaj je posameznik v človeštvu? Prav malo, dostikrat celo nič ne. Trajnega uspeha eden ne more doseči, zato je treba sodrugov, treba je stranke. Da, stranke je treba. Pač bi bilo lepše in bolje, če na svetu ne bi bilo strank; a to so sanje in prazne želje. Stranke so v srcu človeškem; in naj ne bi bile v narodih? Kot otroke nas je združeval slučaj in detinsko čutenje – kot može nas naj družijo možko in neustrašno prepričanje!¹

¹ J. E. Krek, Izbrani spisi, str. 373

Tako je o strankah pisal v Glasniku slovenski politik J. E. Krek že leta 1895, torej kmalu po ustanovitvi prvih dveh, zares slovenskih političnih strank (Katoliške narodne stranke, 1892, in Narodne napredne stranke, 1894). Krekova sicer močno poenostavljena razlaga nastajanja strank poudarja v glavnem bistvene prvine, ki so potrebne, da ljudje ustanovijo kako stranko in v njej tudi delujejo. Predvsem se nam v tej zvezi postavljajo naslednja vprašanja: Zakaj se ljudje včlanjujejo v čisto določene stranke? Kakšna je funkcija strank? Na prvi pogled se zdijo odgovori na ta vprašanja enostavni, vendar temu ni tako. Politično življenje je samo po sebi namreč zelo zapleteno; polno je navzkrižnih interesov, strasti in različnih individualnih posebnosti, ki se neposredno odražajo v strankarskem življenju. Še zlasti to velja za Slovenijo, ki je pravzaprav ena sama velika politična vas in se zato v njej vsak politični dogodek veliko bolj silovito odrazi, kot pa v večmilijonskih družbah.

Zgodovinski proces

Politične stranke niso nastale nenadoma in ad hoc. Zаметke zasledimo skoraj v vseh družbah. Tako, kot so se skozi čas razvijale družbe, so se razvijale tudi politične stranke in postopno dobivale sodobno fizionomijo. Gre torej za proces, ki še sedaj ni končan.

Stranke poznamo v antični Grčiji, zlasti žive so bile v Atenah; v Egiptu, še posebej v času vladavine Ptolomejevičev (Kleopatrina stranka); v judovski zgodovini (znana je stranka esenov) ter v rimskem imperiju. Tudi v srednjem veku so se oblikovale stranke, ki so bile vezane predvsem na posamezne dinastije; najbolj znani sta stranki torijevcev in vigovcev v Angliji ob nastopu novega veka.

Čeprav so si bile te stranke pogosto hudo v laseh in čeprav so se med seboj tudi krvavo bojevale (dinastični boji), jih ne moremo obravnavati kot politične stranke v sodobnem smislu. Manjkajo jim skoraj vsi bistveni konstitutivni elementi, zato tudi niso bile trajne.

Sodobne politične stranke zasledimo šele v drugi polovici 18. stoletja, in sicer najprej v ZDA. Leta 1787 je bila tam ustanovljena Demokratska stranka, ki je imela že vse attribute sodobne stranke. V Zahodni Evropi se je pojavila prva sodobna stranka leta 1824 (Konservativna stranka) v Angliji in nato tudi v ostalih državah. V Vzhodni Evropi so se stranke pojavile šele v drugi polovici 19. stoletja, v deželah tretjega sveta pa komaj v drugi polovici 20. stoletja.

Družbeni okviri nastajanja političnih strank

Prej opisani neenakomeren proces nastajanja političnih strank v posameznih deželah priča o tem, da stranke ne nastanejo same od sebe ali pa po volji samih ljudi. Podane morajo biti povsem določene družbene razmere.

Katere so te družbene razmere ali družbeni pogoji? Predvsem gre za naslednje:

- nastanek parlamentarne demokracije
- razvitost državljanskih svoboščin
- razširitev volilne pravice na široke sloje prebivalstva
- potreba in težnja volilcev, da organizirano vplivajo na parlament
- socialnoekonomski razvoj meščanske države, ki je prenesla ekonomsko in politično moč na širše družbene skupine.

Možnost političnega organiziranja v stranke so najprej izkoristili tisti sloji (razredi), ki so bili bolj situirani, izobraženi in že tako ali drugače privilegirani. Zaradi tega so bile prve stranke bolj privilegij že tako privilegiranih družbenih slojev (razredov). Široke množice, ki so sicer imele pravico do političnega organiziranja, so bile politično v glavnem neorganizirane in zato so bile še vedno brez večjega političnega vpliva.

Resničen in učinkovit razmah strankarstva nastopi šele ob koncu prve svetovne vojne, ko se je, kot pravi C. Offe², v skoraj vseh deželah zahodnega sveta končalo obdobje ustavnogodovinskega razvoja družbe, ki bi ga lahko označili za proces politične modernizacije oz. demokratizacije, ki je prinesel tri pomembnejše dosežke:

a) uveljavitev splošne in enake volilne pravice; to je odprava ovir predvsem lastnine (delno tudi izobrazbe, spola in starosti), ki je prej preprečevala posplošitev pravic do politične udeležbe;

² Claus Offe, Družbena moč in politična oblast, str. 273

- b) priznanje svobode organiziranja in pravice političnih strank in posebno sindikatov do pogajanj;
- c) razširitev ustavnih pravic izvoljenih parlamentarnih teles z odločilno pravico, da ne glasujejo le o proračunskih in drugih zakonih, temveč da tudi volijo in odstavljajo vlado.

Od konca prve svetovne vojne pa do danes demokratizacija družb ni potekala enakomerno in tudi ne v vseh deželah enako. Novonastala Sovjetska zveza je ubrala povsem svojo pot družbenega razvoja, ostale dežele pa zopet vsaka svojo. To se je seveda poznalo tudi pri razvoju strank.

Formiranje strank

Kakor stranke niso nastale nenadno in v vseh deželah ob istem času, tako tudi postopki nastajanja strank niso pri vseh strankah enaki in se od dežele do dežele razlikujejo. Tudi sam postopek nastajanja pogojujejo družbene razmere in okoliščine. Glede na izredno veliko število strank (samo v Sloveniji jih je čez 70) je težko najti za vse stranke vse družbene okoliščine, ki so pogojevale nastanek kake stranke. Lahko pa izločimo nekatere družbene okoliščine, okrog katerih so si družboslovci enotni, da so ključne za nastanek strank.

Duverger³ loči formiranje strank na parlamentarni in izvenparlamentarni način. Po prvem načinu stranke nastanejo iz povezovanja t. i. »parlamentarnih skupin«, ki jih ustanovljajo poslanci v parlamentu, da bi lažje vplivali na odločanje v parlamentu in pa zato, da bi jim te stranke omogočale ponovno izvolitev. Na drugi strani se pa tudi državljani organizirajo v »volilne komiteje«, iz katerih nastanejo stranke, da bi na ta način vplivali na delo svojih izvoljenih poslancev in pa, da bi na ta način vplivali na izvolitev svojih poslancev. Po drugem, izvenparlamentarnem, načinu se politične stranke oblikujejo iz raznih interesnih skupin in gibanj (množičnih organizacij, sindikatov, profesionalnih združenj, gospodarskih korporacij, stanovskih združenj itd.).

Po prvem načinu naj bi nastale razne meščanske partije, po drugem načinu pa delavske partije (socialistične, socialdemokratske ipd.) in krščanskodemokratske partije (iz religioznih in socialnih gibanj). Stranke, ki so se oblikovale po drugem načinu, so tudi bolj centralizirane in ideološko bolj koherentne.

Že na prvi pogled je jasno, da je tak postopek oblikovanja strank možen le v razvitih in že močno demokratiziranih družbah. V manj razvitih družbah, brez utečenih demokratičnih institucij, pa morajo veljati še kakšni drugi vzvodi. Zlasti to velja za mlade države tretjega sveta, ki nimajo demokratičnih tradicij, in za države s totalitarnimi režimi.

Za ta tip družb ponujata primerno razlago La Palombara in M. Wiener⁴, ki nastajanje političnih strank povežeta z družbenimi krizami legitimizacije, integracije in participacije:

- *kriza legitimizacije*: gre za to, da se državljani povežejo v stranko z namenom, da preprečijo izvajanje oblasti tistim skupinam, katerim odrejajo legitimnost. Take okoliščine so se pojavile v Evropi ob prenosu oblasti z monarhij na republike, v novejšem času pa v nekdanjih kolonijah, ki so pričele odrekati legitimiteto vladavine metropol. Kot primer naj služi že omenjena Demokratska stranka v ZDA, ki je nastala (leta 1787) ravno zaradi zahteve po omejevanju oblasti federalne vlade.
- *kriza integracije*: pri tem gre za težnjo razcepljenih političnih skupin,

³ glej Vladimir Goati, *Savremene politične partije*, str. 142–153 (najpomembnejše Duvergerjevo delo *Les Parties politiques*)

⁴ glej Vladimir Goati, op. cit., str. 143

da bi se z združitvijo v eno, močno politično celoto ojačala teritorialna integriteta države. Taka primera sta bila v zgodovini zlasti Italija in Nemčija.

– *kriza participacije*: politične stranke ustanavljajo zapostavljene in odrinjene politične skupine, ki zahtevajo večjo udeležbo v političnem življenju. To velja zlasti za dežele t. i. realnega socializma, za dežele s totalitarnimi režimi in za dežele osvobodilnega gibanja.

Kot že rečeno, vseh okoliščin nastajanja strank ni mogoče zajeti, opisani modeli pa gotovo veljajo za vse glavne oz. pomembnejše stranke.

Stranke v Sloveniji

Prve slovenske stranke so se pojavile ob koncu 19. stoletja; leta 1892 se je pojavila Katoliška narodna stranka in leta 1894 še Narodna napredna stranka. Pozneje se je Katoliška narodna stranka preimenovala v Slovensko ljudsko stranko (1905), Narodna napredna stranka pa v Jugoslovansko demokratsko stranko (1918). Obe sta pristopili k Majniški deklaraciji in podprli politiko južnoslovenskega zedinjenja, ki se je uresničilo v ustanovitvi Jugoslavije. Leta 1896 je bila ustanovljena socialdemokratska stranka oz. v Jugoslaviji Jugoslovanska (slovenska) socialdemokratska stranka. Za razliko od prvih dveh je ta stranka zagovarjala v svojem nacionalnem programu zedinjenje vseh južnih Slovanov v okviru Avstrije na temelju kulturne avtonomije. V Sloveniji so bile stranke in strankarsko delovanje takoj po vojni prepovedane.

Glede na prej opisane modele nastajanja političnih strank bi jih najlaže uvrstili v področje družbenih kriz, in sicer vseh treh. Ob njihovem nastanku je šlo za krizo legitimizacije osrednje avstroogrske oblasti in za težnjo po integraciji političnih sil v slovenskem prostoru, da bi se Slovenci in sploh južni Slovani zedinili v močne politične celote. Ne nazadnje pa gre tudi za težnjo Slovencev po politični avtonomiji, ki jim jo je Avstrija dolgo odrekala. Omeniti velja tudi, da so bili pobudniki ustanavljanja strank izobraženci iz raznih profesionalnih združenj (Levstik, Bleiweis, Korošec itd.) in šolska mladina (preporodovci, 1912).

Ponovno obujanje političnih strank v Sloveniji leta 1990 je bilo čisto specifično, rekli bi slovensko. Večdesetletna totalna vladavina enopartijskega sistema je temeljito, ponekod tudi represivno, zatrla vse potencialne nastavke političnih strank. Zato je ponovno obujanje strank potekalo nenačrtovano in večinoma spontano. O tem priča izredna količina strank (čez 70) v majhnem slovenskem političnem prostoru, programska in ideološka šibka profiliranost strank, organizacijska nedorečenost in nenehno člansko »čiščenje« strank itd. Vendar, kot pravi že citirani J. E. Krek, »so stranke v srcu človeškem in kako (o. pis.) naj ne bi bile v narodih?«, zato jih tudi še tako močna represija in specifična družbena ureditev (brezrazredna družba) ni mogla izkoreniniti.

Če primerjamo ponovno oživljanje strank z opisanimi modeli nastajanja strank, ga lahko uvrstimo v skoraj vse modele. Izločimo lahko le parlamentarni model, ki pri nas leta 1990 še ni bil mogoč. Največ vzvodov za nastajanje slovenskih političnih strank najdemo v Duvergerjevem t. i. izvenparlamentarnem načinu, pri čemer se politične stranke formirajo iz različnih interesih družbenih skupin (množičnih organizacij, gibanj, profesionalnih združenj itd.). Tako lahko za vse pomembnejše slovenske stranke poiščemo korenine izvora: SDZ (pred razcepom) se je oblikovala pretežno iz profesionalnih združenj (univerzitet-

nih, revialnih); SKD iz raznih verskih združenj; SLS iz kmečkega gibanja in združenj; LDS iz bivše ZSMS; SSS iz bivše SZDL; LS iz obrtniških združenj; ZS, SDU iz združevanja intelektualcev itd., le SDP nadaljuje tradicijo nekdanje vsestranske ZKS. Pobuda ustanovitve stranke ne izhaja torej iz izdelanega programa, marveč od ljudi, ki nato skušajo poiskati identifikacijsko profiliranost programov stranke in nenazadnje tudi t. i. ciljne družbene skupine, iz katerih se bo rekrutiralo članstvo stranke in podpora stranki. Gre torej za gradnjo strank »od zgoraj«, ki je povezana z nemalo težavami in pogosto s hudimi stresi. Gradnjo strank na Slovenskem bi do neke mere lahko primerjali z gradnjo samoupravljanja v nekdanjem socialističnem sistemu. Tudi pri samoupravljanju je šlo za gradnjo sistema »od zgoraj«, torej za diktiran sistem, ki so ga zaradi tega marksistični teoretiki (npr. prof. B. Markič) poimenovali »zgodovinski hibrid«, ki ni nikoli doživel uresničitve v neposrednih družbenih odnosih, povezan pa je bil z nemalo težavami, ki jih je oblast ljubo-sumno prikrivala. To navajam zato, ker si vsako družbeno gibanje, ki ne nastane med ljudmi, zelo težko utira pot do prepotrebne članstva. S temi težavami se srečujejo dobesedno vse slovenske politične stranke. V prid te trditve zgovorno pričajo javnomnenjske ankete, ki kažejo, da več kot 50 odstotkov anketiranih ne pripada volilnemu telesu nobene stranke. Večina Slovencev torej »čaka«, da se bodo stranke idejno in programsko dovolj profilirale, da bodo »pokazale pravi obraz«. Če smo povsem pošteni, povprečni Slovenec, ki ni seznanjen z globljimi strankarskimi taktiziranjmi, le s težavo zaupa »svoji« stranki, če pa jo zapuščajo njeni še dočerajšnji »gromovniki« in odsedajo v povsem »nepričakovanih« strankah. Tudi to gotovo vnaša zmedo med potencialne člane in volilce. Zmedo pa vnašajo tudi nenadni (sunkoviti) zasuki v ključnih programskih opredelitvah strank (tako je denimo SDP, ki ima edina dolgoletno strankarsko tradicijo, nenehno očitala prejšnji vladi, da nima izdelane strategije razvoja Slovenije, ob Drnovškovi vladi pa je njen prvak, dr. Ciril Ribičič, dobesedno izjavil: »V današnjih razmerah je graditev razvojnega projekta, ki naj privede do razvojno uspešne in socialno pravične Slovenije, skoraj utopična. Zato je najpomembnejša naloga, da oblikujemo vlado, ki bo sposobna doseči sklenitev socialnega pakta, ponuditi široko sprejemljiv lastninski zakon in resen predlog zakona o soupravljanju zaposlenih« (Dnevnik, 4. maj 1992, št. 18), kar ponovno dokazuje, da stranke nimajo globokih korenin v svojem članstvu in narodu. Tako kot nekdanje samoupravljanje, tako tudi sodobne slovenske stranke še niso pognale dovolj globokih korenin med širokimi sloji ljudi. To pa se nedvoumno odraža v (ne)moči parlamenta in vsakokratne vlade.

Nastanku slovenskih strank so botrovale tudi družbene krize, kot jih navajata La Palombara in Weiner. V Sloveniji smo se ob njihovem nastanku srečevali tako s krizo legitimizacije oblasti, s krizo integracije, kot tudi s krizo participacije. Z nastopom politične pomlade se je v slovenski javnosti pogosto slišala teza, da si ZKS kot edina nosilka politične oblasti to oblast nezakonito prilašča. Govorilo se je, s kakšno pravico (legitimiteto) vlada približno 10 odstotkov Slovencev, članov ZKS, ostalim, približno 90 odstotkom Slovencev. Zaradi dvomljivega volilnega postopka (delegata za skupščino je predlagala samo ena stranka in še ta v zelo ozkih volilnih štabih) se je oporekala legitimiteta tudi skupščine. Vprašanje legitimnosti prejšnjih oblasti je poudarjala in skušala izkoristiti še zlasti velikosrbska antibirokratska revolucija, ki je skušala

na ta način zasejati razdor med slovenskimi voditelji in slovenskim ljudstvom. Novonastale stranke so gotovo nastale tudi iz potrebe po pravičnejši porazdelitvi politične oblasti in predvsem iz potrebe po doseganju političnega konsenza vseh družbenih skupin, kar pa je obenem tudi bistvo demokracije.

Kriza integracije je bila ena glavnih točk v programih v skorajda vseh novonastalih strankah, če to krizo zastopimo v smislu dezintegracije Jugoslavije in integracijo Slovenije v samostojno državo. Težnja po samostojni in neodvisni državi Sloveniji, ki je dobila teoretično podlago v znameniti 57. številki Nove revije, je bila pravzaprav osnovno gibalno slovenskih strank. Stranke so v tej težnji dobile svojo osmiselitev in potrebno akcijsko moč v slovenskem narodu.

Nemalo pomembni (najpomembnejši) vzvodi nastanka slovenskih strank so bile tudi težnje zapostavljenih družbenih skupin po udeležbi v političnem življenju. Enopartijski sistem kljub razvejenemu delegatskemu sistemu, široki frontovski organizaciji SZDL in raznih društev in združenj ni mogel pritegniti množic. Preprosto zato, ker so bili ti organi že po kadrovski sestavi enostrankarski, še zlasti zato ne, ker so služili za t. i. transmisijo direktiv edine stranke, ZKS. Odrinjene družbene skupine – pogosto z represijo – so iskale zadovoljitev svojih interesov v novih strankah. Ravno zato, ker je prejšnja oblast močno atomizirala in razcepila – da bi lažje vladala – politične sile, imamo v Sloveniji toliko strank s komajda prepoznavnimi razlikami. Taka razdrobljenost strank slabi moč vlade, ker se razdrobijo in atomizirajo politični interesi, ki jih je potem zelo težko poenotiti s kompromisi ali konsenzom, kar je pogoj za uspešno družbeno akcijo vlade. V tako fazo družbenega življenja so stopile t. i. »trilateralne dežele« (Zahodna Evropa, Severna Amerika in Japonska) v sedemdesetih letih, ko je prišlo v teh deželah do »razenotenja interesov« zaradi razpada sistema velikih strank. Nemoč strankarskega sistema je imela nato za posledico »upadanje sposobnosti vlad, da vladajo.«⁵ Primarna funkcija politike je namreč ta, da različne interese v družbi poenoti in da zagotovi vsaj molčečo podporo večine okrog temeljnih smernic družbenega razvoja. Zato bo tudi v Sloveniji kriza vladanja, generirana z velikim številom strank, trajala še nekaj časa. Verjetno tako dolgo, dokler se ne bodo stranke poenotile okrog temeljnih družbenih programov in ne okrog voditeljev, ki na lastno iniciativo ustvarjajo svoje stranke, ki se od drugih razlikujejo morda samo za odtenek. Do prvega »grobega« političnega prečiščevanja in integriranja strank bo prišlo po vsej verjetnosti že ob novih volitvah.

⁵ Michael Crozier (skupina avtorjev), Kriza demokracije i participacija, str. 142

NAGIBI VČLANJEVANJA V STRANKE

Kaj ljudi žene v stranke? Ali je to samo korist? Če bi bila samo to, potem bi ljudje ne žrtvovali tudi svojih življenj za strankarske cilje. Pri motivih včlanjevanja ljudi v politične stranke gre gotovo za nagibe, ki imajo globoke korenine v človekovem bistvu. J. E. Krek je to preprosto imenoval »stranke so v človekovem srcu«. Strinjati se moramo z njim, saj nam vsakdanje življenje nenehno dokazuje, da je politični boj največkrat iracionalen in prepojen z globokimi strastmi. Z vprašanjem, zakaj se ljudje preko političnih strank tako močno aktivirajo, so se ubadali mnogi avtorji in to iz različnih znanstvenih disciplin. Tako so nastale tudi različne razlage.

PSIHOLOGISTIČNE razlage (ker so nepopolne) povezujejo članstvo strank s človekovo osebnostjo.

Tako naj bi odigral pomembno vlogo pri človekovem strankarskem opredeljevanju psihološki »zakon človekovih življenjskih period« (npr. Bluntschli in F. Romer), iz česar sledi, da naj bi bil otroštvu pri srcu radikalizem, mladinski dobi liberalizem, zreli dobi konservativizem in starostni dobi absolutizem. Če bi ta razlaga obveljala, bi moral človek nenehno spreminjati pripadnost stranki, pač glede na svojo starost.

Nekateri avtorji (npr. Lowell) razlagajo pripadnost kaki stranki s človekovim temperamentom, torej s čustvi. Po tej teoriji, ki ljudi deli na optimiste in pesimiste ter pobudnike in nasprotnike družbenih sprememb, bi se naj optimisti in pobudniki družbenih sprememb uvrščali v liberalne stranke; pesimisti in pristaši družbenih sprememb v revolucionarne stranke; pesimisti in nasprotniki družbenih sprememb pa v reakcionarne stranke.

Drugi avtorji zopet povezujejo strankarsko pripadnost s političnim obnašanjem, ki je pogojeno s tipom osebnosti, kot izhaja iz Diltheyeve in Sprangerjeve psihologije razumevanja⁶. Tako naj bi se ljudje delili glede na t. i. bazična stališča na politične, socialne, ekonomske, religiozne, kontemplativne itd. tipe osebnosti. Politični tip osebnosti naj bi bil strankarsko najbolj angažiran in najbolj zastopan v socialnih gibanjih, v strankarskih vodstvih, v strankah, ki zagovarjajo nasilne spremembe ipd.

Gotovo je, da delno vplivajo na človekovo strankarsko opredeljevanje tudi zgoraj opisani viri nagibov, gotovo pa je tudi, da nikakor v celoti ne pojasnijo temeljnih nagibov.

Veliko ljudi išče razlago za pripadnost stranki v človekovem **iskanju osebnih koristi**, bodisi materialnih (denar) ali nematerialnih (status, oblast, ugled). Tudi že citirani J. E. Krek navaja ta vzvod – »hladen premislek in korist« – kot enega glavnih. Osebno korist ali interese pa lahko človek preko stranke le deloma uresniči. Zato tudi osebna korist ne more biti edino gibalno včlanjevanja ljudi v stranke, še zlasti pa ne za trajno pripadnost kaki stranki. Ljudi žene v stranke torej še nekaj drugega. To drugo imenuje J. E. Krek **prepričanje**. Prepričanje se navezuje na vrednote, ki jih posamezne stranke zagovarjajo, se za njih borijo in jih skušajo v družbi uresničiti. Običajno so družbene vrednote zajete v programih strank in hkrati služijo za integriranje članstva v stranki. Ljudje, ki so postali člani kake stranke zaradi vrednot, ki jih zastopa, in so te vrednote tudi internalizirali, so praviloma v stranki najbolj dejavni in stranki vsestransko koristni.

Nadalje se pripadnost stranki pripisuje delovanju socialnih motivov (psihologi) ali socialni pripadnosti (sociologi). Gre torej za zadovoljevanje človekovih objektivnih in subjektivnih potreb, za formalne in neformalne interese.

Najbližja temu je Blondelova razlaga⁷, ki loči dve vrsti politične podpore stranki: podpora programu in aktivnosti stranke v družbi, ker zastopa njegove interese (koristi), in podpora stranki kot določeni družbeni skupini zaradi socialnega obnašanja, ki teži po navezavi stikov z drugimi ljudmi.

Po prvi varianti posamezniki ocenjujejo politiko in dejavnost stranke iz perspektive svojih interesov; posameznik se odloči za tisto stranko, ki najbolj zastopa in izraža njegove interese. Po drugi varianti se odloča za določeno stranko zato, ker s članstvom v njej uresničuje svoje indivi-

⁶ Anton Trstenjak, Psihologija, str. 198

⁷ glej Vladimir Goati, op. cit., str. 148

dualne psihološko-socialne interese, ki so povsem neodvisni od posameznikovega družbenega položaja (simpatije, prijateljstva, afilicije itd.) Preko simpatij, ki jih posameznik izraža do članov stranke, sprejema tudi objektivne strankine interese in celo njeno ideologijo.

Empirične raziskave, ki so jih sociologi izvedli v ZDA in Veliki Britaniji v 60-tih letih, to trditev potrjujejo. Raziskave, izvedene v Veliki Britaniji (J. Bochlel, 1965), so pokazale, da se le 46 odstotkov laburistov in 50 odstotkov konzervativcev odloča za svojo partijo iz ideološkega motiva (zaščita interesov, partijska ideologija), vsi ostali pa iz neideološkega motiva, v največ primerih zaradi osebne ali socialne zadovoljitve, ki izvira iz pripadnosti določeni skupini ljudi. Podobne rezultate so pokazale raziskave, izvedene v ZDA, ki prav tako ugotavljajo, da imajo velik vpliv na pristopanje k določeni stranki prijateljske vezi do članov stranke, težnja po socialni promociji itd., ne pa zgolj splošni interesi.

SOCIOLOŠKO-PSIHOLOŠKA RAZLAGA izhaja iz obravnave stranke kot družbene tvorbe oz. družbene skupine. Stranka ima kot družbena skupina za posameznika tako objektivno kot tudi subjektivno privlačno moč. Objektivno moč predstavlja strankin program in družbena akcija, subjektivno pa človeški odnosi v stranki. Ljudje se potemtakem odločajo za določeno stranko tako na podlagi njenih programov, odločujoči so formalni, pragmatični politični interesi, in na podlagi osebnih potreb, motivov, pri čemer so odločujoči neformalni, subjektivni, čustveni interesi. Najpogosteje se ljudje odločajo za določeno stranko iz obeh razlogov – zaradi privlačnosti programa in zaradi subjektivnih motivov. Vsaka resna stranka zato teži za tem, da zadovolji obe težnji. V svojih programih skušajo stranke zaobseči interese čimveč ljudi, svojo organizacijo pa skušajo narediti čimbolj privlačno, da bi se člani v njej dobro počutili.

Sociološko gledano je torej stranka družbena skupina (socialne akcije) in potemtakem za njo veljajo atributi, ki jih zasledimo pri družbenih skupinah. Stranka je najprej formalna skupina: registrirana je na sodišču, ima razdelano formalno organizacijo (statut, članstvo, hierarhijo vodenja, plačane funkcionarje itd.) program, ideologijo in razdelano taktiko in strategijo osvajanja in ohranjanja oblasti. Po tej plati je, kot smo videli in raziskave to potrjujejo, privlačna za včlanjevanje le delno. Ta nagib, ki ga že omenjeni J. E. Krek imenuje hladni premislek, ni zadosti močan. Drugi enakovreden nagib za včlanjevanje v stranke, je treba poiskati v drugi značilnosti družbenih skupin – v neformalni skupini. Vsaka stranka je hkrati kot formalna skupina tudi neformalna skupina; še več, znotraj stranke se oblikuje več neformalnih skupin, in sicer na več ravneh. Da pa imajo neformalne skupine močan vpliv na posameznika in skupino kot celoto, pričajo številne empirične analize – najbolj znane so Hotorski eksperimenti (1939), ki jih je s sodelavci opravil E. Mayo. Pomen neformalnih skupin zelo poudarjajo tudi psihologi (socialna psihologija), ki v zvezi s tem navajajo kot nagibe, ki ženejo in usmerjajo ljudi, da se odločajo za čisto določeno skupino, potrebe oz. motive.

Osnovno gibalno človekovega obnašanja, po katerem človek teži po članstvu v skupini, predstavljajo socialni motivi. Med socialnimi motivi, kot jih navaja Nikola Rot⁹, pridejo v poštev predvsem:

- motivi, ki so usmerjeni na povezovanje z drugimi ljudmi
- afiliativni motiv in
- motivi, pri katerih je članstvo v skupini instrumentalno.

⁸ Nikola Rot, Psihologija grupe, str. 117–141

⁹ Nikola Rot, Osnovi socialne psihologije, str. 220–256

Med socialne motive, ki so usmerjeni na povezovanje z drugimi ljudmi, so najpomembnejši: **gregarni** motiv (Aristotel, Mac Dougal): naravna težnja povezovanja z ljudmi v skupino in naravno izražanje simpatij do drugih ljudi; motiv po **afektivni navezanosti** (E. Fromm): človek izraža naravno potrebo, da ljubi in da je ljubljen, hoče biti sprejet od drugih, kar lahko doseže le v skupini; potreba po **posnemanju** (Tarde); potreba, biti sprejet od drugih; motiv po **odvisnosti**: šibkejši želijo biti odvisni, ker se bojijo prevzemanja odgovornosti.

Afiliativni motiv žene človeka v skupino zato, da mu zagotovi varnost. Izraža človekovo potrebo po zaščiti in pomeni beg pred anksioznostjo ter izolacijo. Ta težnja se pojavlja v človeku še zlasti ob krizah, torej pri nas ravno v sedanjih razmerah.

Navedeni motivi, katerih bistvo najlepše izražata verza Gregorčičeve pesmi Sam: »Gorje mu, ki v nesreči biva sam; a srečen ni, kdor srečo uživa sam!«, igrajo močno vlogo pri odločanju za stranko (v ZDA npr. so raziskave pokazale, da je prijateljstvo s člani stranke pomemben faktor pristopanja k stranki).

Drugi sklop motivov, ki vplivajo na včlanjevanje v stranke, so motivi, za katere je članstvo v skupini instrumentalno. To pomeni, da ljudem stranka pomeni zgolj orodje za realizacijo lastnih interesov. Sem spadajo motivi po **priznanju in ugledu**, motivi po **samoaktualizaciji** in motivi **vpliva, moči, dominacije in borbenosti**.

Ta tip motivov včlanjevanja v stranke in sploh odločanja za politično delovanje je žal pri mnogih močno v ospredju. Predstavlja pa največjo nevarnost tako za stranko kot tudi za politiko nasploh. Ljudje, pri katerih prevladuje ta sklop motivov včlanjevanja v stranke, vnašajo v politiko makiavelističen tip brezobzirnega hlastanja po oblasti in brzeobzirno izvajanje oblasti. Pri nas se je za ta tip ljudi udomačil izraz »karijeristi«.

Včlanjevanje v stranke in aktivno delovanje v njih kot posledica delovanja opisanih motivov pojasnjuje tudi, zakaj je v političnem obnašanju ljudi toliko iracionalnega, nepredvidljivega, afektivnega in eruptivnega. In ker v politiki, kot pravi Platonov¹⁰ Sokrat Glavkonu: »Najbrž ne misliš, da državna ureditev izvira iz kakega hrasta ali skale, in ne iz značajev ljudi v državi, ki kakor utež na tehtnici potegnejo vse za sabo?«, delujejo ljudje s svojimi čustvi, je v politiki toliko slepega pokoravanja, žrtvovanja in odrekanja, a žal tudi sovraštva, agresivnosti, pohlepa, brezobzirnosti, anksioznosti in težnje po dominaciji.

Nagibov za politično delovanje ljudi v strankah je torej več. Lahko pa jih strnemo okrog treh temeljnih: korist (osebni in splošni interesi), prepričanje (ideologija – vrednote) in socialni motivi (potrebe, čustva).

VČLANJEVANJE V SLOVENSKE POLITIČNE STRANKE

Glede na to, da so bile stranke skoraj petdeset let prepovedane, je bilo ponovno vključevanje v različne novonastale stranke specifično našim razmeram. Upoštevati je treba tudi to, da je bilo že samo spogledovanje z različno politično orientacijo v Sloveniji dolga leta nezaželeno in celo z represijo preganjano, kar je vzpostavilo pri Slovencih skorajda neozdravljivo »bojazljivost« (anksioznost) pri političnem opredeljevanju. Nadalje je treba upoštevati tudi to, da je slovenski politični prostor še močno politično neprofiliran in tudi sicer družbeno slabo stratificiran. Upoštevajoč ta izhodišča, je povsem naravno, da so bili nagibi včlanje-

¹⁰ Platon, Država, str. 267

vanja v slovenske politične stranke različni; v poštev pridejo vsi opisani nagibi včlanjevanja.

Hladni premislek ali korist je bil vsaj v začetni fazi dokaj prisoten. Veliko Slovencev se je včlanjevalo v stranke iz pričakovanja, da si bodo zagotovili boljši kos kruha, boljši status ali ohranili pridobljene privilegije. In če smo odkriti, je nekaterim to tudi uspelo. Po politični poti so si priskrbeli marsikaj. O nenačelnosti včlanjevanja pričajo tudi mnogi prestopi iz stranke v stranko, čakanje na »ugodno priložnost« ipd. O tem priča nenazadnje tudi dokaj resignirana Kmečlova (SDP) izjava: »Ko dokončujemo svoj program, vemo natančno, da smo ostali samo tisti, ki smo brez masla na glavi; vsi drugi so odšli drugam. Zato nismo obremenjeni s preteklostjo, sami smo podrli nekdanjo partijo – kdor nas še zdaj tišči vanjo, bo prej ali slej v njej končal.« (Dnevnik, 17. marec 1992, št. 74). In res se lahko vprašamo, zakaj so mnogi, med njimi tudi »gromovniki«, odšli drugam ravno sedaj, ko stranka ne »nosi več«. Goati¹¹ na to vprašanje odgovarja: »Ravno zaradi privilegijev, ki jih najpogosteje prinaša članstvo, se ljudje priključujejo k političnim partijam in ne samo zaradi želje, da se za njih borijo in prav tako zaradi lažjega uresničevanja svojih egoističnih interesov. To se posebej opazi, ko do včeraj opozicijska partija pride na oblast, kateri se potem priključuje neprimerljivo večje število pristašev kot prej. Ta fenomen je v politični sociologiji poznan kot »pridruževanje« (bandwagon). Karieristi in taki »slučajni« člani so seveda še kako škodljivi za stranko samo in posredno tudi za celotno družbo.

Prepričanje je od vsega začetka pomemben nagib včlanjevanja. V še politično sila nejasnih razmerah je le-to odigralo nemajhno vlogo pri odločanju ljudi za stranke. Prepričanje temelji na internalizaciji vrednot, ki jih stranka deklarira, in zato velja za najbolj koheziven element stranke. Ljudje, ki so se včlanjevali v posamezne stranke iz prepričanja, so tvorili tudi t. i. jedro teh strank. Posledica tega je prisotnost fundamentalizma v skoraj vseh strankah, le-ta pa močno obremenjuje slovensko politično prizorišče, ki je le z veliko težavo pripravljeno pristajati na kompromise. S tem problemom se najbolj srečujejo, pogojno rečeno, ideološke stranke (SDP in SKD), niso pa imune tudi stranke, ki se samovoljno deklarirajo za neideološke (SDSS, DS, LDS). Tako je S. Lokar (SDP) na Mirni izjavila: »... da so bili v stranki (ZK sedaj SDP) karieristi »verniki« in zelo ustvarjalni ljudje in da jim za prvimi sploh ni hudo, žal pa jim je za drugo kategorijo ljudi, ki so zapustili stranko, ker so verjeli v utopično idejo...« (Dolenjski list, 30. april 1992, št. 18). Podobni »verniki« se pojavljajo tudi v SKD, ki bi najraje celotno družbo nategnili po svojem kopitu. Da se tudi t. i. »neideološke« stranke srečujejo s fundamentalizmom, pričajo izjave strankinih liderjev. Pučnik (SDSS) je npr. pred drugim kongresom SDSS izjavil: »Z drugačno kadrovsko politiko pa smo se želeli rešiti tudi vseh ostankov fundamentalizma...« (Dnevnik, 3. april 1992, št. 91), o svojevrstnem fundamentalizmu v vrstah DS pa najbolje ponazarja izjava prof. Boštjana M. Zupančiča, ki pravi: »Nalevokrug, ki ga je napravila cherchez la femme slovenske politike, ga. Spomenka Hribar, je značilen izraz kompletno konfuzne zmedenosti neke mentalitete, ki kot superball poskakuje po slovenski politični banji: brez koncepta in od reakcije do reakcije...« (Dnevnik, 5. maj 1992, št. 119), o fundamentalizmu v LDS pod nekdanjim vodstvom pa najbolje pričajo številne blokade v parlamentu tudi takrat, ko ni bilo za to zadostnih razlogov (geslo: zaustaviti Peterleta!).

¹¹ Vladimir Goati, Politična sociologija, str. 95

Mnogi so se včlanjevali v stranke tudi iz prepričanja, da vsesplošni narodni interes zahteva povečano politično dejavnost. Tem je šlo zato, da bi se Slovenija osamosvojila in transformirala v moderno demokratično državo. Potem ko je Slovenija uspela po dokaj briljantni poti uresničiti in zavarovati svoje nacionalne interese, so morali mnogi od teh na novo definirati svoje politične opredelitve, o čemer dovolj zgovorno priča razpad Demosove politične koalicije.

Prepričanje, ki temelji na internalizaciji družbenih vrednot, ki se potem odrazijo tudi v normah političnega obnašanja, bo igralo veliko vlogo pri včlanjevanju v stranke zlasti v prihodnje, ko se bo slovensko politično prizorišče umirilo in vsaj za silo vrednotno profiliralo. Zaradi tega lahko pričakujemo naglo razčiščevanje pripadnosti strankam. K temu je pripomogel že razpad Demosa. Stanje, kot ga ponazarja npr. Bavčarjeva izjava: »Liberalno-demokratska stranka je na neki način vendarle naša stranka (DS). Tudi če oni tega ne vedo, sodijo k nam...« (Dnevnik, 1. april 1992, št. 89), je politično preprosto nevzdržno in za članstvo nesprijemljivo. Nekatere stranke so se tega projekta že lotile. SDSS je npr. na svojem drugem kongresu jasno začrtala svojo vrednotno orientacijo, ki jo je izrazil sam Pučnik, ko je dejal: »Slovenski socialdemokrati prevzemamo vrednote zahodnoevropske socialdemokracije, ki ima svoje korenine v krščanstvu, evropski humanistični filozofiji, razsvetljenstvu in v demokratičnem delavskem gibanju...« (Dnevnik, 4. april 1992, št. 92). Tudi LDS bo sedaj, ko ima mandatarja slovenske vlade (stranka na oblasti), morala odpreti karte in povedati, ali pripada evropski liberalni struji, ali pomeni averzijo na utopični socializem, ali je pa nekaj čisto izvirnega. Podobno velja tudi za SDP kot dediča nekdanje ZKS. Stranke na (pogojno rečeno) desnici imajo dokaj jasno izražen vrednotni sistem, in sicer krščanstvo. Člani strank se lahko nedvoumno odločajo. Stranke na (zopet pogojno rečeno) leviči pa si vrednotni sistem šele oblikujejo. Zato je pričakovati v prihodnosti še veliko razprav in prerekanj med strankami glede idejnega nasledstva zgodovinskih strank. Zanimiva bo zlasti razmejitev med SDP in SDSS. Ti dve stranki, obe sta delavski stranki, sta se v zgodovini nenehno silovito spopadali in ena drugo anatemizirali, razen v zelo kratkem obdobju narodne fronte v letih 1935–1939¹².

Če bodo stranke želele pritegniti članstvo, bodo morale odpreti svoje bistvo.

Poleg omenjenih nagibov včlanjevanja ne smemo prezreti tudi socialnih motivov včlanjevanja v politično stranko kot neformalno skupino. V dosedanjem obdobju ti nagibi verjetno niso bili odločilni, smemo pa računati, da bodo odigrali pomembno vlogo v prihodnosti, ko se bodo stranke organizacijsko konsolidirale. Gotovo pa je, da se je del članov strank priključil določeni stranki tudi iz prijateljskih vezi in siceršnjih simpatij do članov določene stranke. Nenazadnje nas na tak sklep navaja tudi velika abstinenca Slovencev do članstva v strankah (javnomnenjske ankete) in del neopredeljenih se gotovo včlanjuje v določeno stranko po neformalni poti.

V slovenskem političnem prostoru igrata in bosta igrala še nekaj časa veliko vlogo predvsem gregarni in afiliativni motiv. Bolj ko se gospodarska kriza pogloblja, bolj se ljudje počutijo osamljeni, ogroženi in s tem prezasičeni z anksioznostjo ter zato iščejo zaslombe tudi v strankah. Glede na to, da Slovenija ponovno drsi tudi v ideološko razklanost,

¹² Branko Pribičević, *Socializem svetski proces*, str. 199–218

¹³ Robert Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, str. 369

Literatura

1. Crozier J. Michel (skupina avtorjev), *Kriza demokracije i participacije*, Globus, Zagreb, 1982
2. Diverže Moris (Duverger Maurice), *Demokratija bez naroda*, Rad, Beograd, 1970
3. Goati Vladimir, *Savremene političke partije*, Naučna biblioteka, Beograd, 1984
4. Goati Vladimir, *Politička sociologija*, NIP Mladost, Beograd, 1978
5. Krek Ev. Janez, *Izbrani spisi*, II. zvezek, Družba sv. Mohorja, Celje, 1929
6. Michels Robert, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, Alfred Kroner Verlag, Stuttgart, 1970
7. Offe Claus, *Družbena moč in politična oblast*, DE, Ljubljana, 1985
8. Platon, *Država*, DZS, Ljubljana, 1976
9. Pribičević Branko, *Socijalizam svetski proces*, *Savremena administracija*, Beograd, 1982
10. Rot Nikola, *Osnovi socijalne psihologije*, *Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*, Beograd, 1987
11. Rot Nikola, *Psihologija grupa*, *Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*, Beograd, 1988
12. Trstenjak Anton, *Psihologija*, Ljubljana, 1962

bodo ljudje vse več motivov včlanjevanja v stranke našli tudi v takih delitvah.

Motivi instrumentalnega včlanjevanja v stranko so in bodo prav tako prisotni. Saj, denimo, tudi R. Michels¹³ trdi, da je »vodenje nujen pojav vsake oblike družbenega življenja«, seveda dokler ne preseže praga, kjer se začenja neupravičena dominacija nad ljudmi.

Michels še posebej naglašá neizbežnost oligarhijskih prizadevanj posameznikov (še zlasti v socialdemokraciji), katerim politična stranka ni cilj, marveč sredstvo, v povezavi z množicami. Le-te izražajo potrebo, da bodo vodene, kar pa vzbuja neomejeno željo po oblasti pri njenih voditeljih (šefih). Za Slovence pa vse tako kaže, ta trditev ne velja. Zadnje javnomnensjske raziskave namreč kažejo, da Slovenci nismo (več) naklonjeni avtoritativnemu vodenju bodisi političnih liderjev, strank ali koalicij. V teh raziskavah najdemo dovolj kazalcev, ki kažejo na dovolj veliko politično kritičnost Slovencev. Tako se Slovenci v 34,9 odstotka odločajo za oseben, svoboden razvoj brez ovir in v 39,8 odstotka za enakost, to je za odpravo razlik med socialnimi razredi, ter le v 8,5 odstotka za kaj drugega (SJM 1992/1, Mednarodna raziskava vrednot). Podobne rezultate kažejo tudi odgovori na druga vprašanja, ki vsaj implicite pojasnjujejo usmerjenost Slovencev; tako se, denimo, 54,9 odstotka anketiranih opredeljuje, da se je treba glede navodil, ki jih dajejo predpostavljene, najprej prepričati, če so pravilna, in šele nato izvajati, samo 18,5 odstotka anketiranih se je odločilo, da je treba ubogati vsa navodila predpostavljenih (SJM 1992/1). Iz tega lahko sklepamo, da smo Slovenci dovolj kritični do političnih odločitev in nismo naklonjeni oligarhičnim principom oblasti. Nenazadnje o tem dovolj zgovorno pričajo tudi dejstva, da si nobeden od političnih liderjev, ki sicer uživajo velik ugled pri Slovencih, ne uspe pridobiti pomembnejšega vpliva. Kritičnost Slovencev do političnega delovanja morda najboljše ponazarja razmeroma majhno zaupanje do parlamenta (skupščine), ki so jih pokazale sociološke raziskave (SJM 1992/1: 63,9 odstotka anketiranih se je izreklo, da imajo majhno ali sploh nikakršno zaupanje v skupščino).

Slovenci smo si s svojo kritičnostjo potemtakem v svoji zavesti ustvarili solidne pogoje za razvoj demokracije. Žal pa smo se znašli hkrati v drugi skrajnosti: ustvarili smo veliko število političnih strank, s čimer smo družbene interese do skrajnosti parcelizirali in atomizirali, da jih niti maratonska zasedanja parlamenta ne morejo več v zadostni meri uskladiti v konsenz in transformirati v učinkovito družbeno akcijo. To nesmiselno stanje občutimo vsi državljani Slovenije in zato je pričakovati v prihodnosti združevanje strank in vključevanje državljanov predvsem v osrednje politične stranke, ki imajo že tradicijo.

* * *

Politične stranke so torej produkt družbenih okoliščin in ne zgolj produkt volje posameznikov. Nastajale so postopno, svojo moderno fizionomijo so dobile šele ob koncu 18. stoletja. V posameznih družbah so se pojavile časovno neenakomerno in kot odziv na različne družbene okoliščine, predvsem glede na demokratiziranost družb. V politično življenje družb so vnesle novo kvaliteto – zastopnost interesov vseh družbenih skupin. Lahko bi rekli, da so revolucionirale politiko in jo približale širokim množicam ljudi.

Ponovno obujanje strank v Sloveniji je potekalo v specifičnih razmerah razpadanja nekoč monolitnega socialističnega političnega sistema, kateremu je bilo večstrankarstvo tuje. To je potekalo v senci in pod plaščem le-tega. To pa je pogojevalo nenačrtovano, pogosto improvizirano, organiziranje strank, ki so zaradi tega po večini amorfne, ohlapno organizirane družbene skupine, ki zato ne morejo dovolj učinkovito ščititi in usklajevati interesov družbenih skupin, ki jih zastopajo. Ti interesi pa so v Sloveniji izredno vitalni.

Pogosto si postavljamo vprašanje, zakaj se ljudje sploh odločajo za stranke, in še posebej, zakaj za čisto določeno stranko. Vprašanje nikakor ni odveč, saj je politika na eni strani tako nevarna zadeva, na drugi strani pa zopet tako vabljiva in polna strasti. Nagibi včlanjevanja so različni. Gibljejo se v razponu od koristoljubja, prepričanja pa tja do emocionalnih potreb. Načini včlanjevanja ljudi v stranke – če jih le-te ne uspejo indoktrinirati – pogojujejo tudi posameznikovo aktivnost v stranki in družbi.

V slovenskem političnem prostoru so se po prenehanju enopartijskega sistema ljudje odzivali na politične stranke različno. Glede na to, da v tem času stranke še niso imele zadostno profiliranih programov in ideoloških izhodišč, so se ljudje v največji meri odločali glede na prepričanje in emocije, česar posledica je dokajšen fundamentalizem v slovenskih strankah. Raziskave kažejo, da smo Slovenci politično razmeroma kritični in zato lahko v prihodnje pričakujemo bolj racionalno včlanjevanje in tudi politično bolj dozorelo delovanje strank.

A prendre le terme dans la rigueur de l'acception, in n'a jamais existé de véritable démocratie, et il n'en existera jamais. Il est contre l'ordre naturel que le grand nombre gouverne, et que le petit soit gouverné.

J. J. Rousseau, Contrat Social

»Dva«, Andrej Komelj, 12 let, fotokrožek OŠ Center Novo mesto, mentorica: Jelena Pelko

Peter Kapš TUBERKULOZA VČERAJ IN DANES

Tuberkuloza je prastara bolezen, ki jo zasledimo že nekaj tisoč let nazaj. V starih hindujskih, hebrejskih in kitajskih zapisih so podatki, ki ustrezajo opisu tuberkuloze. Morse, Brotwell in Meko (1964) so zbrali in objavili dokaze zanjo pri 31 egipčanskih mumijah. Tudi medicina starih Helenov je poznala tuberkulozo. Bolnike so pošiljali v hrame Eskulapa, začetnika grške medicine.

Tuberkuloza je kronična infektivna bolezen, ki jo povzroča infekcija s humanim ali bovinim tipom mikobakterije. Je zelo razširjena po vsem svetu in se pojavlja z različnimi simptomi. Za tuberkulozo zbolevajo ljudje že več stoletij. Tudi v najrazvitejših državah še ne bo tako kmalu izkoreninjena. Danes ima tuberkuloza v Sloveniji še vedno karakteristike epidemije. Peristatični faktorji povzročajo s svojimi depresivnimi vplivi na naravno odpornost inficiranih oseb v nekaterih družbenih okoljih, v določenem življenjskem obdobju in določenih bioloških in socialnih generacijah prebivalstva stopnjo obolevanja za tuberkulozo.

Preventivni ukrepi morajo biti usmerjeni v preprečevanje tuberkuloznih infekcij (da se zdravi ljudje ne bi inficirali) in v preventivne ukrepe, ki bi preprečevali razvoj infekcije v klinično manifestno bolezen (da že inficirani ljudje ne bi zboleli). Cilji preventive so v zmanjšanju števila na novo obolelih; v eliminiranju tuberkuloze, zmanjševanju boleznih do stopnje, da bolezen ne bo več družbeni in ekonomski problem, ampak le sporadična (redka) bolezen prebivalstva; v eradikaciji (izkoreninjenju) boleznih in njenega povzročitelja.

Robert Koch je 24. marca 1882 odkril bacil tuberkuloze (*Mycobacterium tuberculosis*).

Za tuberkulozo najpogosteje zbolijo človek, redkeje domače živali (govedo, konj, domači zajec, ovca), še bolj redko pa kokoši in ptice (papagaj). Tuberkuloza najpogosteje zajame pljuča (85 odstotkov). Procent obolelih in inficiranih je odvisen od števila bacilov v izpljunku, od pogostosti in moči kašlja in od dolžine prisotnosti infekcije (v hiši, kjer stalno živi tuberkulozni bolnik, je možnost okužbe večja).

Skozi razvoj epidemije tuberkuloze v preteklosti odkrivamo pri vsakem narodu tudi njegovo socialno zgodovino. Širjenje in padec epidemije te bolezni je v zakoniti odvisnosti od socialnoekonomskih okoliščin ali od vpliva okolja na biološko odpornost prebivalstva pred tuberkuloznimi infekcijami.

Družbeni vplivi na dinamičen razvoj tuberkuloze v svetu so časovno in geografsko zelo različni. Vsaka država ima svojo specifično dinamiko razvoja širjenja in padca epidemije.

Zato ima epidemija tuberkuloze tudi v Sloveniji svoj značilni zgodovinski razvoj. V preteklosti se je epidemija te bolezni razvijala na relativno majhnem prostoru Srednje Evrope, med relativno maloštevilnim prebivalstvom. Socialna zgodovina Slovencev je bila specifična. Slovenija je bila stoletja odvisna od ekonomskih razmer avstrijske monarhije, zato je slika tokov epidemije tuberkuloze tod vse do danes drugačna kot v nekaterih drugih državah donedavne Jugoslavije.

Preučevanje toka epidemije v Sloveniji omogočajo podatki o umrljivosti zaradi tuberkuloze, ki so poznani šele od 1908. leta naprej. Smrtnost zaradi tuberkuloze je bila takrat 317 oseb na 100.000 prebivalcev. V naslednjih letih do začetka prve svetovne vojne je smrtnost padala (leta 1914 je dosegla 217 oseb na 100.000 prebivalcev). V času

vojne (1914–1918) se je stalno povečevala in 1918. leta je spet dosegla 317 oseb na 100.000 prebivalcev. Takoj po vojni se je smrtnost zmanjšala in 1920. leta je umrlo 275 oseb na 100.000 prebivalcev. Do začetka druge svetovne vojne je smrtnost počasi upadala. Trend umrljivosti zaradi tuberkuloze od 1908. do 1940. leta v Sloveniji že kaže descendo epidemičnega vala. Kdaj je bila smrtnost zaradi tuberkuloze največja, kdaj je epidemija v Sloveniji dosegla največjo obsežnost, je zaradi pomanjkanja statističnih podatkov težko ugotoviti. Krivulja smrtnosti za Slovenijo je znana šele od leta 1908 dalje in šele na podlagi teh podatkov lahko sklepamo, da je epidemija tuberkuloze v Sloveniji dosegla največji obseg na prehodu iz 19. v 20. stoletje in da je zaradi te bolezni takrat umrlo vsaj 350 do 400 ljudi na 100.000 prebivalcev. Medtem ko je v Sloveniji še 1910. leta umrlo zaradi tuberkuloze preko 300 ljudi na 100.000 prebivalcev, je enako stopnjo smrtnosti imela Belgija že pred 1865. letom, Anglija pred 1870. letom, Škotska pred 1880. letom, Danska pred 1890. letom, a Norveška šele leta 1900. Podobne epidemiološke prilike kot Slovenija so imele 1910. leta Avstrija in Čehoslovaška, medtem ko je imela Madžarska enako stopnjo smrtnosti kot Slovenija šele 1928. leta.

Epidemija se je torej pri nas pojavila z zakasnitvijo, najmanj petdeset let glede na Nemčijo in več kot sto let glede na Anglijo.

Epidemija v Sloveniji ni zajela z enako intenzivnostjo vseh njenih območij. Zaradi različnih ekonomskih in socialnih razmer so bile velike razlike v razširjenosti tuberkuloze med posameznimi kraji ali območji Slovenije celo večje, kot so danes. Heterogeni pogoji so vplivali, da se epidemija ni enakomerno širila po Sloveniji, ampak je postopoma zajela najprej mesta in nato podeželje, in sicer od zahoda proti vzhodu.

Konec širjenja epidemije tuberkuloze po Sloveniji je bil okoli leta 1930 in od takrat dalje smrtnost zaradi tuberkuloze stalno upada, z izjemo med drugo svetovno vojno.

V tridesetih letih, ko je epidemija tuberkuloze končno pričela upadati po vsej Sloveniji, je kljub temu ta bolezen predstavljala velik zdravstveni problem. Leta 1933 je bilo med zavarovanimi osebami (delavci) še vedno 1,5 odstotka tuberkuloznih bolnikov.

Razvoj epidemije tuberkuloze v Sloveniji smo ocenjevali na podlagi podatkov o smrtnosti. Pozneje, zlasti z uvajanjem antituberkulozne kemoterapije, se je prognoza tuberkuloznih bolnikov izboljšala, umrljivost se je zmanjševala v tolikšni meri, da stopnja današnje smrtnosti zaradi tuberkuloze ne odraža več realnega obsega obolevnosti zaradi TBC. Z obveznim prijavljanjem vsakega na novo odkritega primera aktivne tuberkuloze od 1948. leta in z vodenjem Centralnega registra za tuberkulozo v Inštitutu za pljučne bolezni na Golniku razpolagamo z natančnimi statističnimi podatki za preučevanje epidemije tuberkuloze v Sloveniji in obolevanju oziroma incidenci pljučne in izvenpljučne tuberkuloze.

Podatki o prevalenci (število registriranih bolnikov v letu) bolnikov z bakteriološko pozitivno (odprto) tuberkulozo so bili npr. leta 1954 v Sloveniji 1.736 in leta 1984 samo 539 bolnikov. V občini Novo mesto pa 1954. leta 118, 1984. leta pa 69 bolnikov.

Zaradi uspešne kemoterapije je tudi smrtnost stalno v upadanju. V Sloveniji je leta 1984 umrlo zaradi tuberkuloze le še 27 bolnikov (1,4/100.000 prebivalcev).

Današnji cilj preventivnih metod je eliminacija tuberkuloze kot množične bolezni. Intenzivno izvaja metode detekcije in kemoterapije je

gotovo vplivalo na uspešno upadanje epidemije tuberkuloze v Sloveniji, čeprav še ni dosežena stopnja endemije.

Za prvo povojno obdobje (po 2. svetovni vojni) protituberkulozne službe pri nas je značilno ustanavljanje dispanzerskih in bolnišničnih ustanov, edukacija kadrov, nabava opreme in uvajanje evidence o stanju tuberkulozne epidemije. Uvedli so BCG (beseže) cepljenje in skrbno spremljali rezultate. Redno tuberkulinsko testiranje vse mlade populacije je postalo predmet znanstvenega proučevanja. Z množičnim rentgenskim slikanjem je postala antituberkulozna služba uspešnejša. Leta 1944 je Woksman odkril antibiotik streptomycin in leta 1952 je bil odkrit antituberkulotik izoniazid. S tema antibiotikoma štejemo tuberkulozo med ozdravljive bolezni. V današnji antibiotični dobi razpolagamo z veliko učinkovitih zdravil za zdravljenje te bolezni.

V državah s težko epidemiološko situacijo tuberkuloze (tudi v Sloveniji) so organizirali specialno antituberkulozno službo. Pod tem pojmom razumemo mrežo dobro opremljenih protituberkuloznih ustanov, specializirane strokovne kadre, potrebna finančna sredstva, pravilno organizacijo in sodelovanje vseh odgovornih družbenih dejavnikov.

Mrežo antituberkuloznih ustanov tvorijo dispanzerji, pljučni oddelki pri splošnih bolnišnicah, specialne bolnišnice za tuberkulozo in klimatska zdravilišča (sanatoriji, okrevališča).

Od naštetih ustanov so najvažnejši dispanzerji, ki kot preventivno-profilaktične, a po potrebi tudi kot terapevtsko-kurativne ustanove za določena področja (občine) opravljajo zelo kompleksne naloge.

Dispanzerji opravljajo zdravstvene storitve po dispanzerski metodi dela za posamezne skupine prebivalstva glede na določene biološke, socialne in bolezenske značilnosti. Dispanzerje delimo na generacijsko determinirane in na takšne, ki jih določa patologija, s katero se ukvarjajo. V prve sodijo na primer dispanzerji za predšolske otroke, dispanzerji za šolske otroke in mladino, gerontološki dispanzerji in delno tudi dispanzerji za žene. V drugo skupino pa sodijo dispanzerji za pljučne bolezni in tuberkulozo, antivenerični dispanzerji, dispanzerji za sladkorne bolnike, dispanzerji za bolezni srca in ožilja in podobni.

Prvi protituberkulozni dispanzer je bil ustanovljen leta 1885 v Edinburghu; v Ljubljani pa leta 1904. Osnovne naloge takrat ustanovljenega dispanzerja veljajo še danes, in sicer: odkrivanje virov okužbe, zaščita zdravih oseb in socialnomedicinska dejavnost. Leta 1908 je v učiteljski tiskarni v Ljubljani izšla publikacija dr. Demetra Bleiweissa Trsteniškega »Kako obvarujemo našo deco jetike«. Leta 1922 so odprli protituberkulozni dispanzer v Mariboru pod vodstvom dr. Ivana Matka. Leta 1931 je bila v Ljubljani ustanovljena osrednja protituberkulozna liga (OPL). Njen prvi predsednik je bil dr. Jože Bohinjec, ploden pisec socialnomedicinskih prispevkov o tuberkulozi. Leta 1946 pa je bil ustanovljen protituberkulozi dispanzer v Novem mestu pod vodstvom primarija dr. Iva Smrečnika.

Občine so med seboj tekmovala, katera bo prej imela svoj dispanzer, čeprav so morale iz svojih sredstev prispevati za njegovo delovanje in vzdrževanje. Republika Slovenija skupaj z občinami so skrbeli za opremo dispanzerjev, Inštitut za pljučne bolezni in TBC Golnik pa sta skrbela za vzgojo strokovnega kadra, predvsem zdravnikov.

Protituberkulozni dispanzerji so sprva delovali dokaj izolirano in niso imeli večje povezave z drugo zdravstveno službo. Proti koncu leta 1960 so zdravstveni politiki oblikovali zdravstvene domove. Ti so postali

sedež ambulantne zdravstvene službe na območju občine, v njih pa je dobil prostor tudi protituberkulozni dispanzer. V Sloveniji je ođ tega leta dalje delovalo 48 protituberkuloznih dispanzerjev.

Boj proti tuberkulozi je pomenil v začetku 20. stoletja boj proti smrti. V Sloveniji je leta 1908 umrlo za jetiko 317 bolnikov na 100.000 prebivalcev; leta 1985 pa sta umrla le še dva bolnika na 100.000 prebivalcev. V obdobju 1954 do 1984 se je število na novo odkritih bolnikov zmanjšalo od 230 na 41 obolelih za TBC na 100.000 prebivalcev.

Pospešena industrializacija in urbanizacija ter epidemija kajenja povzročata naraščanje kroničnih bolezni dihal. V protituberkulozni dispanzer so se vse pogosteje zatekali bolniki zaradi netuberkuloznih pljučnih bolezni. Industrijska tehnologija je povzročila vrsto profesionalnih bolezni (profesionalna astma in drugo). Akutna obolenja dihal so naraščala sinhrono s pospešeno urbanizacijo, zato se je leta 1968 protituberkulozni dispanzer preimenoval v Dispanzer za pljučne bolezni in tuberkulozo ter spremenil tudi vsebino svojega dela; dispanzerska metoda dela se je razširila na vse kronične, tudi na netuberkulozne pljučne bolezni in delno na srčne bolezni. Tako se je dispanzer začel ukvarjati z ambulantno diagnostiko in z zdravljenjem vseh pljučnih bolezni v osnovni zdravstveni službi.

Protituberkulozna služba se je na Dolenjskem dejansko začela s prihodom primarija dr. Iva Smrečnika leta 1946. Organiziral je protituberkulozne dispanzerje po vseh središčih Dolenjske in Bele krajine. Leta 1953 so na njegovo iniciativo zgradili nov pljučni oddelek s 120 posteljami pri bolnišnici v Novem mestu, katerega predstojnik je bil vse do smrti, leta 1972. Sicer pa je bil začetek pljučnega oddelka v tedanji moški bolnišnici najprej s 17 posteljami, nato pa s 35 posteljami v dveh sobah. Kljub novim kapacitetam s 120 posteljami so bili časi epidemije tuberkuloze taki, da so na oddelek sprejemali le bolnike s tuberkulozo pljuč, vse druge bolnike pa so še naprej sprejemali in zdravili na internem oddelku bolnišnice. Tuberkulozo so zdravili na sodoben način, sprva večinoma s terapičnim pnevmotoraksom, od leta 1949 pa so pod vodstvom profesorja dr. Otona Bajca pričeli na kirurškem oddelku novomeške bolnišnice izvajati odprte odheziolize (odstranitev priraslic) in lebektomije (odstranitev pljučnega režnja) ter pulmetomije (odstranitev polovice pljuč). V oktobru leta 1948 so pričeli na pljučnem oddelku zdraviti tuberkulozo s streptomycinom, leta 1949 s PAS-om in leta 1952 z izoniazidom. Zaradi dobrih uspehov zdravljenja tuberkuloze s protituberkulotiki so na pljučnem oddelku zadnji terapični pnevmotoraks aplicirali leta 1956. S tem se je v glavnem prenehalo obdobje kirurškega »krvavega« zdravljenja tuberkuloze pljuč in pričelo se je zdravljenje z zdravili (»konzervativno«), kar traja še danes.

Diagnostika je bila sprva omejena le na rentgensko slikanje in rentgenski pregled (diaskopijo) pljuč ter na iskanje bacila tuberkuloze (Kochov bacil) v direktnem mikroskopskem pregledu v izpljunku.

V 60. letih so začeli v Novem mestu izvajati še dodatno funkcijsko spirometrično diagnostično preiskavo pod vodstvom specialista pnevmoftiziologa in dolgoletnega predstojnika pljučnega oddelka, dr. Smiljana Trobiša. Istočasno je dr. Velena Zakrajšek-Sever pričela z bronhoskopijo (z direktnim pregledom notranjosti dihalnih poti s posebnim inštrumentom). Od vsega začetka je bil pljučni oddelek novomeške bol-

im. dr. Ivo SMREČNIK

nišnice v tesni povezavi z okoliškimi dispanzerji, s katerimi je reševal kompleksno, predvsem kadrovsko problematiko za zdravljenje tuberkuloze na Dolenjskem.

Osnovni, centralni dispanzer je bil v Novem mestu, v drugih krajih pa so bile podružnice ali dispanzerske enote. Diagnostika je bila omejena le na slabe rentgenske aparate, največ na tiste, ki jih je zapustila vojaška saniteta iz druge svetovne vojne. Sicer pa je bil začetek pljučnega dispanzerja v sedanjih prostorih Zavoda za socialno medicino in higieno, ki se je pozneje, v letu 1952, preselil v zasilne prostore zdravstvenega doma v Novem mestu (v prostore sedanje glasbene šole). Od leta 1980 je dispanzer za pljučne bolezni v sodobnih prostorih zdravstvenega doma. Opremljen je z modernimi aparati za diagnostiko pljučnih in srčnih bolezni.

Osnovni princip dispanzerske zdravstvene službe je enakovrednost in simbioza preventive, kurative in socialne medicine v praksi. Vzroki za prihode k zdravniku in za pogosta ugotavljanja nezmožnosti za delo so bolezni dihal v osnovni zdravstveni službi na prvem mestu. Pnevmonologija (nauk o pljučnih boleznih) zajema vse akutne kronične pljučne bolezni, profesionalna pljučna obolenja, mezenhimopatije in kardiovaskularne bolezni, ki se manifestirajo na pljučih. Dispanzer za pljučne bolezni je kot izvenbolnišnična specialistična ambulantna dejavnost za vsa pljučna in delno za srčno-žilna obolenja konzilijarij splošnemu zdravniku. Sodobni koncept dispanzerske ambulantne dejavnosti zahteva timsko delo. Tako delo pa zahteva dobro delitev dela med posameznimi medicinskimi specialnostmi, kar je edino zagotovilo uspešnosti in ekonomičnosti dela. Funkcionalna povezava in sodelovanje z bolnišnico na ravni regije, predvsem pa sodelovanje z Univerzitetnim inštitutom za pljučne bolezni in TBC Golnik, ki je strokovni metodološki vrh pnevmoške službe, pogojuje stalni strokovni nivo in njen nadaljnji razvoj.

Dispanzer za pljučne bolezni vodi in usmerja zdravstveno zaščito na svojem območju. Metodologija dispanzerske dejavnosti zajema:

- primarno preventivo (borba proti širjenju infekcije tuberkuloze, borba proti kajenju cigaret in onesnaževanju človekovega okolja, ohranjanje zdravja in krepitev samozaščitnih dejavnosti ljudi),
- sodelovanje v zgodnji detekciji bolezni,
- diagnostiko (strokovno zdravstveno osebje in opremljenost s sodobnimi medicinskimi aparati),
- izvajanje sekundarne preventive (vodenje in kontrola zdravljenja, sodelovanje pri socialnovarstvenih ukrepih),
- izvajanje terciarne preventive (sodelovanje pri zdravljenju s kisikom na domu in rehabilitaciji respiracijskih invalidov),
- vodenje zdravstvene dokumentacije in zbiranje statističnih podatkov,
- epidemiološka dejavnost.

Tuberkuloza kot kronična infekcijska bolezen pa še zdaleč ni iztrebljena. Leta 1985 je bilo v Sloveniji na novo odkritih 740 bolnikov s pljučno TBC, ki so v 59 odstotkih izločali bacil tuberkuloze v izmečku; leta 1990 pa je bilo na novo odkritih 722 takih bolnikov v Sloveniji, v novomeški občini pa 16.

Množičnost pljučnih bolezni, predvsem kronične obstruktivne pljučne bolezni, ki sodi v nacionalno patologijo, narekuje nadaljnje razvijanje dispanzerske dejavnosti na celotnem območju Slovenije.

Literatura

- Danilović V., Plučne bolesi. Medicinska knjiga Beograd-Zagreb 1983; 317-322; 330-335
- Grujić M., Tuberkuloza pluća. Naučna knjiga, Beograd 1967
- Fortič B., Preventiva tuberkuloze v Sloveniji. Pluč. bolesi 1988; 40:40-47
- Pardon R. Tuberkuloza još uvijek medicinski i društveni problem. Pluč. bol. 1987; 39 : 104-109
- Zdravstveno varstvo 1989; 28, supl. 2

Marjan Ravbar SUBURBANIZACIJSKE TEŽNJE IN POMEN ZA PROSTORSKO NAČRTOVANJE

Suburbanizacija je po definiciji družbenoekonomski proces, čigar vplivi segajo tako rekoč na vsa področja življenja (»cultural – life – style) (Gober/Behr, 1982). Njena temeljna značilnost je tudi razpršitev urbanega načina življenja in gospodarske reprodukcije (Paesler, 1976, str. 32), ki z različno intenzivnostjo izžareva iz mest. »Suburbanizacija je proces populacijske dekoncentracije, kjer so demografska gibanja usmerjena iz območij večje koncentracije proti manjšim« (Berry, 1980). Čeprav je ponujena definicija na videz neizdelana, vseeno označuje pogloblitve skupne poteze suburbanizacije. Zlasti slikovito je nakazan preobrat v urbanizacijskih procesih, to je predvsem beg prebivalstva iz mest oziroma območij koncentracije prebivalstva. Mestna periferija oz. suburbanizirana območja kot območja intenzivne socialne in ekonomske dinamike s tem izražajo novo neodvisnost, vendar ne v obliki tradicionalne industrijsko urbane koncentracije, ampak na svojstven način sodobne postindustrijske družbe. Ugodnosti suburbanih območij so zaradi bogatejšega javnega standarda in boljših možnosti komuniciranja nadomestile nekdanje prednosti mestnih središč. Čeprav so suburban tokovi od primera do primera različni, so vendarle vsi v zvezi z istim pojavom. Za Berryja je tako suburbanizacija v sozvočju z ostalimi družbenoekonomskimi trendi dvajsetega stoletja, zato tudi zavrača idejo o začasnosti tega procesa.

Čeprav je za Slovenijo od nekdaj značilna nizka stopnja urbanizacije, so tudi tu v povojnem obdobju nastale precejšnje spremembe. Pod vplivom industrializacije smo bili v šestdesetih in sedemdesetih letih priča pospešene urbanizacije (Vrišer, 1969), ko se je delež mestnega prebivalstva postopoma dvigoval od 36,1 (v letu 1961) na 44,6 (v letu 1971) in na 48,9 odstotka (leta 1981). V tem času je Slovenija v razvoju poselitve prešla več stopenj. Prvotni koncentraciji prebivalstva v republiško središče je sledil koncept policentrizma, ki je pripomogel k razvoju več regionalnih središč. Čeprav je že v prejšnjem desetletju prihajalo do delnega prenosa funkcij iz posameznih regionalnih središč tudi na občinska središča, se je po naših ugotovitvah oblikovalo štirinajst bolj ali manj zaključenih mestnih regij. Ta čas se je urbanizacija napajala pretežno s poudarjenimi migracijami prebivalstva s podeželja in dinamičnim razvojem mest. Primerjalna analiza populacijskih sprememb med mesti in okolico v Sloveniji med obdobjema 1971/81 in 1981/91 je pokazala, da je bilo v prvem obdobju na stopnji absolutne koncentracije še več kot polovica slovenskih mestnih območij ter le šest na stopnji, ki jo označujemo kot absolutna dekoncentracija. Po letu 1981 že opazimo zasuk. V devetdesetih letih beležimo intenzivno demografsko rast v vseh obmestjih slovenskih mest, po drugi strani pa se je prebivalstvena dinamika v mestih, v primerjavi s prejšnjim obdobjem, prepolovila. V kategoriji absolutne koncentracije je le še tretjina slovenskih občin, zato pa že četrtnina v fazi absolute dekoncentracije. Dekoncentracijski procesi so najintenzivnejši v številčno najmočnejši ljubljanski mestni aglomeraciji, skupaj s »sateliti«, kot so npr. Domžale, Vrhnika, Grosuplje, Škofja Loka, pa tudi Kranj in Trzič, Maribor (s Ptujem), vsa tri obalna mesta,

Celje, Revirji, Jesenice, Nova Gorica in Novo mesto. Zato lahko tudi pri nas povsem upravičeno že govorimo o prostorskih prerazporeditvah prebivalstva, ki so usmerjene iz mest proti njihovim obrobjem.

Suburbanizacija v Sloveniji temelji na prostorski preobrazbi obmestij (fiziognomske spremembe v naselbinski mreži) ter spremembah v sistemu vrednot med mestom in podeželjem. Rast prebivalstva v obmestjih, povezana s premeno strukture gospodinjstev in spremenjenih navad, je najpomembnejše pomensko gibalno teh tokov. Izkušnje kažejo, da so različni razvojni tipi odvisni od lege, reliefnih značilnosti, prometne infrastrukture, cene zemljišča, konjunkturalnih faz in/ali stopnje (ne)liberalizacije urbanistične (ne)regulative. Značilnost slovenske suburbanizacije je predvsem v tem, da se razprostira na nekdanje ruralnih območjih. Definiramo jo kot širjenje sodobnih naselij z manjšo gostoto poselitve v vplivnem območju mest. Tudi prostorska organizacija naselbinskih sistemov se popolnoma razlikuje od kakršnegakoli tradicionalnega predmestja. Suburbanizirana območja ali tudi periurbane cone (Aydalot, Garnier, 1985) istočasno ustvarjajo diskontinuiteto v podeželskem naselbinskem tkivu z gradnjo za ta območja netipičnih stanovanjskih objektov. Po ocenah se le-te oblikujejo v okolici mest v oddaljenosti 10 do 15 km od mestnih središč. Prometna sredstva, predvsem avtomobilizem, so dokončno pripomogla k disperziji prebivalstva v »plaste« okrog mest, ki bi jo lahko poimenovali tudi kot »pokrajino razblinjene poselitve«. Med dejavniki, ki pospešujejo suburbanizacijo, imajo v slovenskih razmerah posebno mesto: prometna dostopnost, konfiguracija terena, mikroklimatske in talne razmere kot omejevalni in/ali usmerjevalni dejavniki.

Suburbanizirana območja danes vključujejo več kot tretjino slovenskih naselij in merijo osmino ozemlja republike (262.245 ha, skupaj z mesti pa 309.264 ha). Na tem območju pa prebiva skoraj tri četrtine slovenskega prebivalstva. Najvišji delež naselij, ki sodijo k suburbanim območjem je v obmestjih obalne mestne regije, na Gorenjskem, v Celjski kotlini in v nekaterih delih ljubljanske mestne regije. Po površini so največje območja v celjski, domžalski, koprski, izolski, grosupeljski in zagorski občini, kjer obsegajo več kot tretjino občinskega ozemlja.

Povprečna gostota suburbaniziranih območij znaša 279 prebivalcev na km². To je skoraj trikrat nad državnim povprečjem. Najvišjo gostoto, ki enkrat presega to povprečje, imajo suburbana območja v zaledju naših največjih mest in na ravninah oz. tam, kjer naravne razmere in prometna infrastruktura dopuščajo večjo koncentracijo poselitve. To so obmestja Izole, Jesenic, Lendave, Ljubljane, Pirana, Tržiča, Maribora, Kranja, Celja, Lendave, Nove Gorice in Vrhnike.

Analiza teritorialne razporeditve delovnih mest kaže, da imajo suburbanizirana obmestja okoli največjih mest, v nasprotju s primeri iz razvitega sveta, še majhno število delovnih mest. Zato pa po znatnejšem številu delovnih mest prednjačijo neposredne okolice mest v njihovem širšem zaledju. Takšna so predvsem obmestja Domžal, Vrhnike, Grosuplje, Škofje Loke, Radovljice, Slovenskih Konjic, Laškega. Od 141.300 delovnih mest, kolikor jih je na suburbaniziranem podeželju, prevladujejo delovna mesta v terciarnem in kvartarnem sektorju. Skoraj dve petini delovnih mest v uslužnostnih dejavnostih je gotovo prepričljiv kazalec za razumevanje suburbanizacije v Sloveniji. Storitvene dejavnosti so se že približale bivanjskim območjem, medtem ko večina aktivnega prebivalstva še vedno dnevno migrira proti »industrijskim« zaposlitvenim središčem v mestih.

Analiza selitvenih gibanj po letu 1981 je prav tako pokazala na obrat v selitvenih smereh prebivalstva. Večina slovenskih mest v tem obdobju že izkazuje negativni migracijski saldo. Skupaj znaša – 9.629 prebivalcev ali –1,42 odstotka neto migracij, kar opozarja na razseljevanje mest. Povsem nasprotno težnje izkazujejo njihova obmestja. Tu pozitivni selitveni saldo znaša 28.730 prebivalcev. Največjo razliko med priseljenimi in odseljenimi imajo obmestja v občinah Trbovlje, Jesenice, Velenje, Izola, Koper in Piran, Vrhnika, ljubljanske občine, Domžale, Kranj, Žalec, Idrija, Ilirska Bistrica in Postojna. Največ bruto migracij pa so imele obmestja gospodarsko razvitih občin: Jesenice, Izola, Koper, Piran, Trbovlje, Velenje, Domžale, Kranj in Ljubljana. To je izraz obojestranskih dinamičnih selitev, doseljavanja in odseljavanja, kot posledice gospodarske dinamike.

Dnevnih migrantov je bilo v Sloveniji leta 1981 tri petine od števila zaposlenih. V mestih je ta delež znašal dobri dve petini, na podeželju pa celo pet šestin. Leta 1981 je iz suburbaniziranih območij dnevno potovalo na delo skoraj tretjina ljudi, kar je manj kot iz ostalih podeželskih območij, zato pa več kot iz mest. Delež dnevnih migrantov se je v zadnjem desetletju iz obmestij povečal za tretjino. Največje spremembe so se zgodile v gravitacijskih zaledjih tistih mest, kjer je delež dnevnih migrantov še vedno najnižji in tudi leta 1981 ni presegel petine prebivalstva. To so po pravilu suburbanizirana območja v zaledju mest severovzhodne in južne Slovenije.

Posebej velja opozoriti, da se sodobna mesta širijo, ker težijo k manjši gostoti. Ne zajemajo le svoje neposredne bližine, ampak se s spalnimi naselji širijo na vse bolj oddaljena ruralna območja. Pojav je ozko povezan z gradnjo zasebnih hiš. Takšen način bivanja se je v Sloveniji od konca sedemdesetih let neverjetno razširil. Po letu 1980 so bila domala vsa stanovanja izven mest zgrajena v zasebni lasti. Ta nova oblika urbanizacije pogojuje globoke spremembe v ravnotežju obstoječih urbanih in podeželskih naselitvenih struktur. Ker stanovanjska izgradnja v mestih ni potekala v razmerju z odpiranjem novih delovnih mest ter je individualna in praviloma neorganizirana stanovanjska gradnja v slovenskih razmerah cenejša, prihaja do »reakcije« v obliki disperzne urbanizacije podeželja. Po grobih izračunih (leta 1990) živi v Sloveniji v enostanovanjskih družinskih hišah okrog 1,3 milijona ljudi. Od tega okoli 300.000 v mestih in več kot 550.000 v njihovih obmestjih. Rezultat tega je, da se suburbana območja kljub prostorskemu razrastu naselij in širjenju suburbanih območij postopno žgoščajo. Suburbanizacija najbolj napreduje v obmestjih »velike Ljubljane«.

Intenzivni razvoj stanovanjske gradnje v obmestjih slovenskih mest je poleg intenzivnega doseljavanja posledica še vrste drugih dejavnikov, predvsem ekonomskih ter tudi sociopsiholoških motivov. Razlogi so predvsem v cenejši gradnji stanovanj v lastni režiji; nižji ceni zemljišč na račun slabše oskrbne in komunalne opremljenosti; povečevanju realnih dohodkov prebivalstva, ki omogoča vlaganje v stanovanjsko gradnjo; možnosti širitev, večjih stanovanjskih enotah; dobri prometni dostopnosti in dostopnosti do delovnih mest ter oskrbe; boljših bivalnih razmerah; večjih možnostih zadovoljevanja osebnih potreb (ljubiteljska obdelava zemlje...); splošnih preferencah prebivalstva za bivanje v enodružinskih hišah, kar pričajo številne ankete in javnomnenjske raziskave v zadnjih desetletjih, ki so tudi, kot se zdi, odraz kompleksnih okoliščin: želje po višjih bivalnih standardih, poreklu prebivalstva iz ruralnih območij ipd.

Zato lahko motivacijske elemente suburbanizacije razdelimo v naslednje skupine:

– prvi imajo razloge v določeni varnosti in določeni neodvisnosti, predvsem s finančnega vidika. Velik del prebivalstva se odloči, da zgradi zasebno hišo »sam zase«, da »naloži« denar in uide mestu, novo bivališče si izbirajo zaradi primerne cene in zaradi relativne bližine delovnega mesta;

– drugi razlogi zadevajo neprimernost stanovanj na »najemniškem trgu« (cena, kvaliteta, velikost stanovanja, število prostorov...), zlasti za družine;

– tretja skupina razlogov izraža željo po vrnitvi na deželo, iskanje harmonije z naravo in beg pred urbanim okoljem, ki se izkazuje kot neprimerno – sovražno.

Tipično gospodinjstvo ima običajno okrog stavbe nekaj »ohišnice«. Socialnega statusa gospodinjstev v suburbanih območjih ni moč razpoznati, saj so zelo heterogena. Kljub vsemu prevladujejo delavci. Vedenje teh družin ostaja precej introvertirano. Malo hodijo ven, odnosi s sosedi so označeni kot občasni. Struktura družin je izrazito mlada (med 30 in 40 let). Prebivalci suburbanih območij so precej bolj motorizirani kot ostalo prebivalstvo. Čeprav ni videti, da bi jih dnevna migracija pomembno ovirala, moramo vendar ugotoviti, da so negativni vplivi lahko pomembni, na primer porast porabe energije, porast števila nesreč, natlačenost parkirnih prostorov v središču mesta, povečanje uporabe cestne infrastrukture in onesnaženosti zraka. Ti negativni vplivi so slabo ocenjeni in je zato težko določiti, kolikšen del odpade na suburban pojav. Ne moremo pa zanikati, da ima anarhičen razvoj individualnih hiš lahko hude posledice na področju prometa. Prav zato bo morala realna politika urejanja suburbanega prostora upoštevati takšno socialnoekonomsko diferenciacijo.

Pričujoča analiza, ki temelji na demografskih, socialnih, gospodarskih in oskrbnih razmerah v slovenskih obmestjih, je pokazala na **močno suburbanizacijo** tam, kjer so obmestja morala zadovoljiti večino od naslednjih pogojev: da je prebivalstvo v zadnjih petnajstih letih naraslo vsaj za polovico, število stanovanjskih hiš se naj bi v tem času podvojilo, število priseljenega prebivalstva naj bi preseglo polovico skupnega prebivalstva, delež dnevnih migrantov pa petino skupnega prebivalstva, selitveni saldo v obdobju 1981/88 je bil višji od +50 prebivalcev, gostota prebivalcev in delovnih mest skupaj presega 500 p+dm/km² ter delež delovnih mest v terciarnih in kvartarnih dejavnostih bil višji od 25 odstotkov.

Zmerno suburbanizacijo opredeljujejo kazalci, med katerimi prevladujejo tisti z nadpovprečnimi vrednostmi, in sicer: rast števila prebivalcev v obdobju 1971/86 nad 125 odstotkov, število stanovanjskih hiš naj bi v tem času naraslo za polovico, število priseljenega prebivalstva naj praviloma presega 40 odstotkov od skupnega prebivalstva, delež dnevnih migrantov naj presega 15 odstotkov od skupnega prebivalstva, selitveni saldo v obdobju 1981/88 naj bo pozitiven, gostota prebivalcev in delovnih mest skupaj presega 300 p+dm/km² ter delež delovnih mest v terciarnih in kvartarnih dejavnostih je višji od 10 odstotkov.

Šibko suburbanizacijo pa opredeljujejo kombinacije kazalcev, med katerimi ni močno nadpovprečnih, pač pa prevladujejo podpovprečne vrednosti, kar pomeni zmerno rast prebivalstva in števila hiš, delež priseljenih prebivalcev je le okoli 20 odstotkov, delež dnevnih migrantov je

praviloma pod 15 odstotkov, selitveni saldo je uravnotežen, nizek je tudi delež delovnih mest v terciarnih in kvartarnih dejavnostih.

Vrednotenje je pokazalo, da so na 85.757 ha v ospredju močni suburbanizacijski tokovi, na 135.595 ha zmerni in na 59.221 ha šibki. To z drugimi besedami pomeni, da poteka močna suburbanizacija na dobri četrtini (kjer živi 382.904 prebivalcev), zmerna na dobri polovici (kjer prebiva 212.209 prebivalcev) in šibka na petini obmestij slovenskih mest (z 80.393 prebivalci). Izstopajo tri različna območja, ki se opirajo na naravnogeografske in družbenogospodarske pogoje:

1. »Policentrične« mestne regije z močno razvito suburbanizacijo, ki se oblikujejo z medsebojnim zlivanjem večjih obmestij. Najizrazitejša močno suburbanizirana območja so v Ljubljanski kotlini, Dravsko-ptuj-skem polju, Savinjski dolini in ob Slovenskem primorju.

2. »Monocentrična«, močno suburbanizirana, vendar izolirana območja, ki iz enega mestnega središča izžarevajo v okolico, kot npr. močna preobrazba naselij v Spodnji Vipavski dolini pod vplivom Nove Gorice in učinkov odprte meje. Okoli ostalih slovenskih mest pa prevladuje zmerna suburbanizacija. Še najbolj je izrazita okoli Novega mesta, nato pa še okoli Krškega in Brežic, revirskih mest, Laškega, Slovenskih Konjic in Slovenske Bistrice, Raven na Koroškem, Slovenj Gradca in Velenja, Mozirja, Kočevja in Ribnice, Sežane in Postojne.

3. Izolirana, prostorsko omejena in šibko suburbanizirana območja. Ta se v izraziti obliki pojavljajo v okolici malih mest v južni – »kraški« in severovzhodni Sloveniji. Primerjalna analiza obmestij je še opozorila na vprašljivost suburbanizacije pri teh obmestjih. Upravičeni dilemi o obstoju suburbanizacije v naštetih obmestjih, poleg ostalih kazalcev prepričljivo utemeljujejo velik delež avtohtonega prebivalstva, uravnotežen migracijski saldo po letu 1981 in visok delež gospodinjstev s kmečkimi gospodarstvi.

Prikazana tipologija je opozorila na odvisnost suburbanizacije od velikosti mestne(ih) aglomeracij(e), od gostote poseljenosti njenega zaledja. Povprečna gostota v območjih močne suburbanizacije znaša okoli 450 preb./km², medtem ko je v območjih zmerne in šibke suburbanizacije približno trikrat manjša.

Slovenska značilnost je v veliki razpršenosti naselij. Manj kot dva milijona ljudi živi v šest tisoč naseljih in ima pri tem le dve mesti z nad sto tisoč prebivalci. V pogledu velikosti naselij imamo opraviti z razmeroma majhnimi mesti in velikanskim številom vasi ter zaselkov, kar ima svoje globoke zgodovinske korenine. Tak način poselitve ustvarja zelo raznovrstno in težko problematiko racionalnega opremljanja in rabe prostora tako glede prometne in komunalne infrastrukture kakor glede družbenih služb, da varstva okolja sploh ne omenjamo. Razvoj komunikacijske tehnologije, premiki v socialni strukturi in družbenoekonomski razvoj so urbani razvoj v zadnjih desetletjih še modificirali. Tako lahko danes že govorimo o različnih razvojnih tipih suburbanizacije. Če posplošimo, lahko poselitvene procese v suburbanih območjih razdelimo na:

- koncentrični ali tudi zvezdasti razvoj;
- linearni ali tudi longitudinalni razvoj;
- dekoncentrični ali razpršeni razvoj (Fischer, 1978).

Ta nova oblika urbanizacije pogojuje globoke spremembe v ravnotežju mestnih regij ter v obstoječih urbanih in istočasno tudi ruralnih naselbinskih strukturah. Ugotavljamo, da ekspanzija individualnih hiš v suburbanih območjih ni le vzporedni pojav, ampak sodimo, da ga je

potrebno jemati kot pomembno spremembo tudi pri usmerjanju nadaljnega razvoja poselitve. V naši raziskavi smo našeli 167 bolj ali manj zaključenih suburbaniziranih območij v Sloveniji. Prehod mesta v urbanizirano okolico je torej že realiziran, čeprav dokončna oblika te nove etape še ni določena. Naloga poklicnih urejevalcev prostora in politikov je dati temu urbanemu območju zadostno sovisnost, ki bo omogočila harmoničen razvoj gospodarskih in socialnih dejavnosti. Urbana ekspanzija preko tradicionalnih mestnih meja in nastajanje aglomeracij se je pri nas znašla pred neobstoječimi ali slabimi (bolje: nepripravljenimi) možnostmi za načrtovanje, ki bi bilo zmožno usmerjati razvojne težnje. Predvidljivi razvoj širjenja suburbanizacije bo pripeljal še do poslabšanja neskladij med mesti in bližnjimi obmestji. Zato je eden možnih ukrepov za doseg tega cilja lahko tudi pravna ali upravna ureditev mest skupaj z urbanih območji. Slovenska mesta morajo organsko rasti, prerasti sedanje meje in predvsem v prostorsko-organizacijskem smislu zaživeti kot mestne (urbane) regije. Pri tem imamo v mislih delitev funkcij in izgradnjo razvojnega koncepta, vendar ne tako kot doslej, v smislu enostavne »razpršene pozidave«. Prav zato, ker se okoli vseh slovenskih mest bližnja naselja preprosto neusklajeno širijo, je prav zadnji čas, da pričnemo organizirano in na usklajen način usmerjati proizvodne kapacitete, centralne in mestotvorne dejavnosti ter gradnjo stanovanj na eni strani, na drugi pa ohranjati vmesne zelene površine.

Po mnenju nekaterih teoretikov ima urbanizacija naslednje značilne stopnje: urbanizacijo, suburbanizacijo, dezurbanizacijo in reurbanizacijo. Na prvi stopnji teže ljudje v mesta, v drugi beže iz njih v predmestja, v tretji beže iz urbanih območij nasploh, v četrti pa se vračajo v območja mest ali pa tvorijo nova urbana žarišča. Raziskava je pokazala, da sta prvi dve stopnji v glavnem že za nami in da smo na začetku tretje stopnje. Vsaj za večji del Slovenije drži, da je stopnja »popredmestjenja« mimo, hkrati pa že slutimo težnje v smeri dezurbanizacije, ki je še posebej pogojena z našo kulturo malih naselij in razpršene poselitve na podeželju. Za razvrednotenje naravnega in grajenega okolja je v širšem prostorskem merilu zlasti boleča ta stopnja in prav zato je potreba po načrtnosti toliko bolj žgoča. Urbani »superkoncentraciji« (Mušič, 1980) smo se izognili tudi zato, ker je bila v naši družbi ves čas prisotna zavestna politika decentralizacije in politike, ki ves čas posveča posebno skrb solidarnemu izenačevanju regionalnih razlik.

Pomembna pomanjkljivost pri snovanju razvoja slovenskih mest zadeva samozadostnost. Mesta so rasla iz obstoječega, ne pa iz svojih načrtno zasnovanih vlog v širšem prostoru. Tako logiko prostorskega razvoja je mogoče zaslediti v vseh urbanih, še posebej pa regijskih središčih. Pri tem je še posebej opazna ekonomska šibkost pa tudi kulturna ozaveščenost in vrstni red vrednot. Zdi se, da bomo v času naraščajoče državotvorne samozavesti morali ponovno razmisliti tudi o pomenu naših mest (velikosti, obliki, funkcijah) in ne prepustiti prostorskega razvoja delnim, v preteklih letih samo političnim, v prihodnje pa morda samo ekonomskim parametrom.

Mesta so bila s svojo nemestno okolico od nekdanj v zelo tesni zvezi. Vedno je namreč šlo za medsebojno funkcionalno dopolnjevanje. Suburbanizirana območja, ki so v stalni povezanosti z osrednjim mestom, se razvijajo pod močnim vplivom mest. Vendar bi lahko rekli, da ne gre za vzore in modele, temveč bolj za ekonomske vzgibe sprememb v obmestju. Spremembe v podeželski okolici so v veliki meri

LITERATURA:

- Aydalot, P., Garnier, A., 1985: Periurbanisation et suburbanisation: des concepts a definir. Disp. Nr. 80/81, Zürich str. 53–55.
- Berry, B. J. L., 1980: Urbanisation and counterurbanisation in the United States. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 451, str. 13–20.
- Fischer, K., 1978: Ziele und Instrumente zur Steuerung des Suburbanisierungsprozesses. *Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung*. Bd. 125, str. 110, Hannover.
- Gober, P., – Behr, M., 1982: Central cities and Suburbs as distinct Place Types: Myth or Fact? *Economic Geography* 58, str. 371–385.
- Mušič, V., B., 1980: Urbanizem – bajke in resničnost. *Cankarjeva založba*, str. 374, Ljubljana.
- Paesler, R., 1976: Urbanisierung als sozialgeographischer Prozess, dargestellt am Beispiel südbayerischer Regionen. *Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie*, Band 12, München.
- Ravbar, M., 1992: Umriss der Suburbanisierung in Slowenien. Slowenien auf dem Weg in die Marktwirtschaft. *Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung*, Bayreuth, str. 39–51.
- Vrišer, I., 1969: Mala mesta v SR Sloveniji. *Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani*, Ljubljana, str. 37.
- posledica vlaganj v mestu zasluženega denarja v gradnjo stanovanjskih hiš, obrtnih delavnic ali kmečkih poslopij. Pri tem vidiku mestnega vpliva gre predvsem za posledice, ki izhajajo iz dnevne migracije. Razseljevanje mestnega prebivalstva v obmestje je drug močan dejavnik spreminjanja obmestne pokrajine. Zato bi na tem mestu kazalo morda poudariti še problematiko pravične razdelitve skupnih stroškov (spillover) in prostorske organizacije za infrastrukturo. Nedvoumno je, da se samo gospodarsko in politično močno urbano območje lahko sooči s tem novim položajem.
- Empirične raziskave suburbanizacije v Sloveniji opozarjajo na dve problemov. Prvo pomembno spoznanje je, da je dinamična preobrazba obmestij posledica intenzivnega priseljevanja, dnevne migracije ipd. povezana s pospešeno izgradnjo stanovanj in drugimi raznovrstnimi (ekonomskimi) aktivnostmi prebivalstva. Drugo pomembno spoznanje pa je v privlačnosti suburbaniziranega območja, ki rezultira pojav dodatnih prostorskih obremenitev v donedavna podeželskem prostoru. Obremenitve se izražajo s pritiskom na spreminjanje avtentične (klasične) rabe podeželja in vsakodnevno potovanje delovne sile, ki je zaradi »individualnega prometnega sistema« velik porabnik časa in energije.
- Potek suburbanizacije po svetu in pri nas potrjuje, da suburbanizirana obmestja postajajo prehodna območja med mestom in podeželjem. Na določen način se »specializirajo« tako, da služijo predvsem bivanju zaposlenih, ki delajo v mestu (spalna območja). Zahteve (in izsiljevanja) po nepretrganem naraščanju novih (pretežno) stanovanjskih površin v obmestjih slovenskih mest pospešuje nizka cena (stavbnih) zemljišč, nedorečena zemljiška politika in neizdelana zasnova nadaljnjega razvoja poselitvenega sistema, ki je stihijski in zaradi pretežno dolinskega reliefa linearen – čeprav se pojavlja v »plasteh« okoli mest itd. Vidne posledice pa postopoma vodijo k izgubljanju (uničevanju) ekološko vrednih in »nezazidljivih« prostih površin.
- Ugotovljene disparitete v razvoju mest in obmestij ter neizogibne tendence suburbanih območij, ki so odsev gospodarskih in socialnih sprememb v družbi in se kažejo v (fizični in »kulturološki«) preobrazbi obmestne pokrajine, naravnost terjajo spremembe, ki naj pokažejo izhod iz krize, v katero je zašla politika urejanja prostora. Leta in leta nismo uresničevali razvojnih zasnov regionalne politike, zato položaj slovenskega naselbinskega sistema ni odraz le slabih konceptov regionalne politike, marveč je v tem, da zasnov in ciljev policentričnega razvoja nismo znali (hoteli) uresničiti. Pač pa se je okoli mest oblikoval naselbinski sistem, ki bi ga lahko poimenovali tudi kot »točkovno – aksialnega«. S tega vidika za politiko urejanja prostora niso najpomembnejše posledice v tem, da spreminjamo zasnovo regionalnega razvoja in cilje, marveč v tem, da pripravimo spekter ukrepov (kriterijev) ter jih dosledno izvajamo. Zato je potrebno predhodno izdelati splošno razvojno politiko, njej pa mora slediti ustrezen sistem koordinacije. Bistvo slovenske suburbanizacije je v bogatem spektru izmenjevalnih dogajanj med mesti in njim pripadajočim obmestjem ter v spremembah tistega dela podeželja, ki ta mesta neposredno obdajajo. V tem kontekstu imajo najpomembnejšo vlogo: hitra rast prebivalstva in zasebne (prostostoječe) stanovanjske gradnje, naraščujoča selitvena mobilnost prebivalstva, intenzivna dnevna delovna migracija delovne sile, ki je posledica »nuklearne« razporeditve delovnih mest ter fizična preobrazba naselij kot posledica socialnega prestrukturiranja prebivalstva.

»Maškare«, Dejan Meštrič, 14 let, fotokrožek OŠ Center Novo mesto, mentorica: Jelena Pelko

Branĉko Œuster **LIKOVNA DELAVNICA MLADIH V NOVEM MESTU**

Ideja za organizirano delo z likovno nadarjeno novomeŒsko mladino je zorela v razliĉnih, umetnosti in mladini naklonjenih glavah. Nekako dozorela je 28. februarja 1988, ko so StaŒa Vovk, tajnica ZKO, Niko Golob, pedagoŒki svetovalec za likovno vzgojo, in avtor prispevka oblikovali okvirni program dela in organizacije. Ob prijazni pomoĉi likovnih pedagogov osnovnih in srednjih novomeŒskih Œol, zlasti se je angaŒirala prof. Ana GuŒtin, so bili z namero seznanjeni mladi likovniki.

Ob iskanju razstavnega prostora, v katerem bi lahko ustrezno predstavljali rezultate dela delavnice, smo se ustvarjalno sreĉali s predstavniki KUD-a Krke iz Novega mesta, z Bojko Kmet, Marijo Œvegliĉ in Janezom Bernikom. Sorodni pogledi na bolj naĉrtno spodbujanje likovne kreativnosti so sprva pomenili predvsem sodelovanje v zakljuĉni fazi, pri organizaciji likovne razstave. Programov delavnice v Œolskem letu 1991/92 pa brez celoletne materialne pomoĉi »krkaŒev« sploh ne bi mogli realizirati, saj je bila meseĉna participacija udeleŒencev takŒna kot sredstva ZKO, le simboliĉna.

Āasovno je delo v vsakem Œolskem letu potekalo od oktobra do maja, vsako sredo od 17. do 19. ure. Nekateri programi so se izvajali v obliki t. i. vikend delavnic, v ĉasovno strnjenih terminih ob koncu tedna. Ravnateljstvo Osnovne Œole Grm je mladim vsa leta gostoljubno odstopalo svojo likovno uĉilnico, veĉina programa letoŒnje delavnice pa je bila izvedena v prostorih Dolenjskega muzeja. Ta se je kot »interesna skupina« za pedagoŒko delo z

mladimi, zlasti preko kustosinje, pedagoginje Ivane Œankove, letos tvorno vkljuĉil v obstojeĉe organizacijske strukture.

Delovanje likovne delavnice oznaĉuje bolj ali manj zvesto vztrajanje na zaĉetnih principih organizacije in vsebin, ki jih lahko strnemo v nekaj vpraŒanj. KATERE mlade ljudi kaŒe vkljuĉevati v naŒe programe? KATERE vsebine? KAKŒEN je kriterij za izbor mentorjev? KAJ so optimalni in Œe sprejemljivi pogoji za delo? KDAJ in KJE naj delavnica »obratuje«? KJE predstaviti rezultate dela? Na nekatera vpraŒanja smo Œe nanizali nekaj odgovorov.

Fenomen likovne ustvarjalnosti je podoben ustvarjalnosti na ostalih podroĉjih. Ustvarjalnost, kot bistvena in sploŒna lastnost ĉloveka, je dana vsem ljudem, pri redkih posameznikih je bolj razvita. Veĉkrat je bila v raziskavah potrjena hipoteza, da je likovna sposobnost, tako kreativna kot sposobnost doŒivljanja in dojemanja likovnih vrednot, stvar KVANTITETE in ne obstaja neka posebna lastnost, ki jo umetniŒko nadarjeni otroci imajo, ostali pa ne. So pa te lastnosti pri nadarjenih osebah koliĉinsko tako drugaĉe strukturirane v psiholoŒki profil, da se nadarjeni posamezniki v primerjavi z normalno populacijo razlikujejo od njih.

Ko poizkuŒajo identificirati nadarjenost, obiĉajno merijo stopnjo razvitosti posameznikovih sploŒnih in specifiĉnih likovnih sposobnosti in ocenjujejo nekatere osebnostne lastnosti. Sposobnosti merijo s testi inteligence, s testi likovne kreativnosti, z nalogami za odkrivanje likovne občutljivosti. Osebnostne lastnosti ocenjujejo uĉitelji, starŒi, vrstniki,

pomembne so samoocena in likovni izdelki.

Na področju objektivnega ugotavljanja likovne nadarjenosti s testi obstojajo poizkusi, s spoštovanjem npr. lahko spremljamo tovrstna prizadevanja velikega strokovnjaka za likovno pedagogiko, dr. Bogomila Karlavarisa iz Reke, vendar so to, vsaj zaenkrat, samo POIZKUSI. Likovnih potencialov otrok običajno ne moremo z zanesljivostjo izmeriti, še manj lahko to storimo na enostaven način. Prav tako razvoj ustvarjalnih potencialov NE poteka pri vseh ljudeh enako. Ne nazadnje lahko dokaze za naše trditve najdemo v številnih biografijah znanih umetnikov. Marsikdo izmed njih, npr. Van Gogh, v zgodnji mladosti ni kazal kakšne izstopajoče umetniške nadarjenosti.

Ob tovrstnih instrumentalno merskih zadregah se je kazalo opredeliti. Ali naj bo naša delavnica predvsem LIKOVNA TEKMOVALNICA IZBRANIH ali naj, tudi zaradi SAMO enkrat tedenskega delovanja, pomeni predvsem kvalitetno MOŽNOST za ustvarjalno preživetje prostega časa. Ta možnost, ob veliki osebni, predvsem delovni zavzetosti posameznika, lahko postane pomemben kamenček v razvoju njegovih likovno ustvarjalnih potencialov.

Odločili smo se za takšno, drugo obliko dela. V delavnico smo brez posebnega ugotavljanja nadarjenosti sprejeli učence, ki so jih k nam napotili likovni pedagogi, pa tudi za likovno umetnost motivirane posameznike, ki so se prijavili sami.

Pri oblikovanju programov za delo smo izhajali iz spoznanj likovne pedagogike, zlasti pa iz mozaičnih odkritij fenomena likovne ustvarjalnosti. Strokovnjaki, v glavnem se s tem vprašanjem ubadajo psihologi, so enotni, da LAHKO vplivamo na razvoj

ustvarjalnih potencialov. Dokaj pa se razhajajo v tem, da lahko vplivajo na razvoj POSREDNO, le z omogočanjem ustvarjalne klime (tako razmišlja npr. dr. Anton Trstenjak) ali pa je možno z določenimi postopki neposredno spreminjati ustrezne psihološke strukture (dr. R. Kvaščev).

Kaže, da je več argumentov za prvo razmišljanje, po katerem se lahko v ustrezni pedagoški klimi prebudijo ustvarjalni potenciali posameznika do meje njegovih naravnih zmožnosti, podobno kot to velja za inteligentnost.

Za pedagogiko je bolj kot opredeljevanje med dvema konceptoma, ki sicer lahko vodita k oblikovanju različnih programov, pomembno spoznanje, da določene situacije ugodno vplivajo na razvoj notranje motivacije in na nekatere lastnosti osebnosti, ki so pomembne sooblikovalke kreativnega akta.

Tako so npr. ugodne karakteristike okolja: toleranca, naklonjenost, svoboda akcije in izražanja, spodbujanje spontanosti, samostojnosti, kritičnosti, indirektno pedagoško vodenje idr. Pri izbiri mentorja, ključnega dejavnika za kvalitetno pedagoško delo, smo poizkušali dajati prednost strokovnosti in netipično šolskemu delovanju.

Imeli smo kar srečno roko, čeprav brez težav ni šlo. Lokalni, novomeški problem je dejstvo, da je v Novem mestu in okolici omejeno število tistih, ki ustrezajo našim kriterijem izbire, in so hkrati pripravljeni za sodelovanje.

Z mentorji Nenovomeščani so bile organizacijske težave, povezane prvenstveno z objektivno pogojenimi spremembami dogovorjenih terminov ali z naknadno odpovedjo sodelovanja. Navedimo nekaj imen oseb, ki so s svojim znanjem in pristopom v preteklih letih obogatili mlade: dr. Marin Berovič kot slikar in grafik,

Jože Marinč, akademski slikar,
Jože Kumer, akademski slikar,
Ana Guštin, akademska slikarka,
Niko Golob kot oblikovalec z gli-
no, Janko Orač, slikar.

Pri izbiri ustreznih vsebin smo upoštevali več načel, naj omenimo le PESTROST. V likovni pedagogiki govorimo o t. i. likovnih področjih: slikanje, risanje, plastično oblikovanje, grafika idr.

V rednih programih, npr. osnovnih šol, se ta področja ritmično menjavajo in takšna rešitev se nam je zdela tudi za naše namene kar primerna. Okvirno je program delavnice iz enega likovnega področja trajal dva meseca, nato ga je zamenjal program, ki je bil praviloma iz drugega likovnega področja. Mentorjem smo priporočali kombinacijo zahtevnejših, resnejših vsebin in pristopov z bolj igrivimi in svobodnimi.

Likovno delavnico je v povprečju vsako leto obiskovalo 30 do 40 mladih iz Novega mesta in okolice, učencev višje stopnje osnovne šole in srednješolcev.

Jedro je sestavljala skupina približno desetih deklet in kakšen fant. Ti so z mentorji izvedli program delavnice v celoti. Ostali udeleženci so sodelovali v tistih programih, za katere so bili motivirani.

Za ilustracijo na kratko prikazimo naše delo v šolskem letu 1991/92.

JOŽE KUMER, naš stalni sodelavec, je vodil risarsko delavnico. Risali so figuro po modelu, spoznavali klasično risbo s svinčnikom in ogljem, kar je osnova vsake likovne dejavnosti. Reševali so likovne probleme: postavitev figure v prostor, v format, kompozicijo, proporce. Nekaj časa so namenili sproščnemu raziskovanju črte kot samostojno delujoče likovne prvine.

MARTINA KORITNIK-FAJT, akademska slikarka iz Podbočja,

je imela zahtevno nalogo: v treh seansah predstaviti osnove slikarske tehnike-akvarela. Sprva so v obliki likovne igre odkrivali učinke svetljenja barv z vodo in slikanja »mokra na mokro.« Nato so se, predvsem zaradi slabega vremena, ki je onemogočilo večjo izbiro motivov, lotili slikanja tihožitja.

Na osnovi anketnega vprašalnika, kar je sicer stalnica vključevanja mladih v oblikovanje programov dela, smo se letos prvič odločili za delavnico uporabne umetnosti.

Likovni pedagog VALTER RABIČ iz Novega mesta je izvedel dobro obiskan program modnega oblikovanja. Po uvodnih poizkusih risanja modne figure, za katero je značilna stilizacija in specifična izraznost, so v čistih ali kombiniranih tehnikah akvarela, pastela in floumastrov slikali modne načrte za izvirne modne kreacije.

Program plastičnega oblikovanja v obliki oblikovanja mask iz papirne kaširne mase je v dveh »vikend« delavnicah z mladimi izpeljala posebež in original EKA VOGELNIK, arhitektka in akademska slikarka iz Ljubljane. Mladi, pa tudi ostali udeleženci, saj delavnica deluje po sistemu »odprtih vrat« (kar pa izkorišča le malo odraslih), smo na neposreden način občutili, kako so si umetnosti med seboj sorodne, se prepletajo in imajo iste korenine. Preko lastne gibalne aktivnosti so udeleženci spoznavali svoje psihološko bistvo, ki so ga materializirali v obliki risb in barvnih skic, pri katerih ni bila zaželeno dekorativna uporaba barv, pač pa njihovo občutljivo srečevanje. Plóskovne rešitve so nato transformirali v plastične prvine, v domišljjsko igro vboklin in izboklin, ki so bile na koncu občutljivo pobarvane in dopolnjene z dodatki iz raznih materialov.

Od prvotno obsežno zamišljene grafične delavnice smo uresničili le oblikovanje plakatov – vabil na razstavo v obliki barvnega kartonskega tiska.

Prav tako nam ni uspela realizacija obiska v kiparskem ateljeju. Letošnje šolsko leto je tako formalno zaključil BOJAN RADOVIČ, naš znani fotograf, z zelo uspešno izvedenim programom foto delavnice. Ker je lastna aktivnost tista iskra, ki najbolj vzpodbuja nadaljnja odkrivanja, so mladi po kratkem uvodu v zgodovino fotografije, v njene zvrsti in izrazne možnosti, večino časa namenili eksperimentiranju. Začeli so z enostavnim fotogramom, z belim papirjem, ki je občutljiv na svetlobo, z elementarno magijo belo-črnega, prosojnega in neprosojnega. Ob mentorjevi tehnični pomoči so izdelali klasični portret, ki so ga v zaključnem delu delavnice kombinirali s fotogramskimi elementi v

izvirne in ekspresivne fotografske rešitve.

Naš zapis je predvsem informacija o tem, da IMAJO v Novem mestu mladi od enajstega leta starosti dalje organizirano možnost za svoje likovno izražanje in izobraževanje. Za bolj poglobljeno analizo nam manjkajo kritične pripombe mentorjev, ostalih poznavalcev tovrstnega pedagoškega dela, mnenja mladih, likovno ovrednotenje njihovih dosežkov. Za pogled iz ptičje perspektive sta prekratka časovna distanca in rok »obratovanja« delavnice. O tem ob drugi priložnosti.

Za zaključek morda le misel o tem, da bi kazalo na podoben način organizirati delo z mlajšimi od enajstega leta in da se nam ideja o nekem kulturnem centru mladih v Novem mestu, v katerem bi se srečevale in združevale vse umetnosti, ne zdi ravno slaba ideja.

Likovna delavnica mladih v Novem mestu, mentor foto delavnice: Bojan Radovič

Tone Čolnik NADVA VČERAJ IN DANES

Anton REPNIK: Molža, olje na juti, 1972 (z razstave v Cankarjevem domu ob 25-letnici Tabora likovnih samorastnikov Trebnje)

Tone Gošnik NAIVA VČERAJ IN DANES

Zavidljivo visoka raven jubilejnega izbora bogate zbirke naive iz galerije Tabora likovnih samorastnikov v Trebnjem

V razgibanem vročem poletju, ko so starodavni trg Trebnje konec junija slovesno razglasili za najmlajše slovensko mesto, sta bila med številnimi prireditvami iz »trebanjskega koša« prav gotovo najpomembnejša 25. tabor likovnih samorastnikov in velika razstava ob četrstoletnici trebanjskega mednarodnega tabora naive v Cankarjevem domu. Oboje ni ostalo nezapaženo v letošnjem kulturnem življenju Slovenije.

Začetek jubilejnega srečanja 14 slikarjev in kiparjev iz osmih evropskih držav je potekel 27. junija zvečer v trebanjskem spominskem parku. Župan Ciril Pungartnik je med drugim poudaril, da bo mlado mesto tudi vnaprej gostoljuben dom samorastnikov in da bo nadaljevalo s prizadevanji, s katerimi je Trebnje že doslej pomembno prispevalo k splošnemu vrednotenju likovnega samorastništva – naive. O četrstoletni aktivnosti vraščanja samorastniške kulture v življenje mladega mesta in njegove širše okolice je govoril Zoran Kržišnik, dolgoletni predsednik umetniškega sveta trebanjske Galerije likovnih samorastnikov. Med drugim je poudaril, da je ob današnji podobi galerije samorastnikov in uspehih trebanjskih samorastniških taborov upravičena jubilejna ugotovitev, da je prehojena pot potrdila pravilnost prvotne usmeritve in njeno neodjenljivo izpolnjevanje. Oboje je plod izjemno dobrega, pa hkrati natančnega kot strpljivega sodelovanja med orga-

nizatorji in umetniškim svetom, kot naklonjene podpore meščanov najmlajšega slovenskega mesta in okoličanov, katerim je ob tej priložnosti v imenu umetniškega sveta izrekel hvaležno priznanje.

Trebnje je znalo po organizacijski plati združiti in aktivirati slovenske samorastniške umetnike na delovnih taborih, kjer so v spodbudnem okolju našli čas in priložnost izpiliti in obogatiti svoj individualni umetniški izraz. Iz na taborih nastalih in Trebnjemu poklonjenih umetniških del – po besedah Janeza Gartnarja, predsednika tabora, je takih stvaritev že nekaj nad 700, ki jih je 160 slikarjev in kiparjev naive v 25 letih zapustilo v trajno last gostiteljem – je zrasla galerija, ki je po Kržišnikovem mnenju eno najzanimivejših razstavišč te veje likovne umetnosti v evropskem in svetovnem merilu.

Svojevrsten in zanimiv je bil na otvoritvi slavnostni govornik dr. France Bučar, predsednik slovenske skupščine. Že v uvodu je poudaril, da »sam ni umetnik in da ne ve, čemu naj bi govoril na takšnem slavju, kot je jubilejno taborsko srečanje samorastniških likovnikov. Ne bi bil rad v vlogi tistih politikov, ki ali ‚vse vedo‘ ali pa si jemljejo pravico, da o vsem govorijo«. V nadaljevanju je razpredel misli, kako so prav v samorastništvu dozoreli ljudje, ki ne pustijo, da bi jih kdo imel za čredo. Za vsako družbo in slehernega posameznika v njej je največja umetnina človek sam. Bolj kot smo ljudje glede tega samorastniški, čim bolj dajemo pečat lastne ustvarjalnosti svojemu okolju, tem močnejše ostvarjamo svoje poslanstvo oziroma dosežemo svoje cilje,

kar pa je hkrati tudi že samoursničitev človeka. Prav v tem vidi dr. Bučar bistvo demokracije, ki je najzahtevnejša družbena ureditev, v kateri živijo sami samorastniki. Predsednik Bučar je bil presečen nad stalno postavitvijo in bogastvom galerije, ki mu jo je pred uvodnim slavljem razkazal predsednik tabora Janez Gartnar.

Prijetna osvežitev v julijski vročini je bila zatem velika razstava 137 slik in skulptur, ki sta jo Tabor in Galerija trebanjskih likovnih samorastnikov 27. julija zvečer odprla v veliki sprejemni dvorani Cankarjevega doma. Nad dvesto ljudi je prišlo na to prvo veliko srečanje z naivo iz Trebnjega v osrednjem slovenskem kulturnem in kongresnem centru. O pomenu takega praznika so govorili Mitja Rotovnik, podpredsednik trebanjske občinske skupščine Drago Kotar in slavnostni govornik, akademik Ciril Zlobec. O »poverilnem pismu, ki ga Benjamin med slovenskimi mesti, Trebnje, z razstavo naklanja prestolniški Ljubljani v potrditev polnovrednosti in izjemne uspešnosti svojega kulturnega delovanja«, je govoril Zoran Kržišnik, direktor ljubljanskega Mednarodnega grafičnega likovnega centra.

»Zbrati razpršene slovenske samorasle umetnike in jih aktivirati na enem kraju, jim ponuditi priložnost, da se medsebojno spoznajo, izmenjajo izkušnje, ugotove v soočenju svoj domet in svoje slabosti ter izpilijo svoj individualni izraz – to je bil namen in je izid akcije, ki jo je Trebnje začelo pred 25 leti in jo vztrajno vodi do današnjega dne. To spričo težav in ovir, ki spremljajo vsako široko zastavljeno delovanje, ni majhen dosežek. Trebanjski tabori, za katere je organizatorjem uspelo pridobiti tudi najboljše predstavnike t. i. 'naive' s širšega prostora nekdanje Jugoslavije, umetnike, ki

so uživali že poprej mednarodni ugled, in nekatere podobno usmerjene ustvarjalce iz Evrope, Afrike, Južne Amerike... so bili neprestano obnavljajoči se vir nastanka in izpopolnjevanja samorastniškega hrama, trebanjske galerije, katere jubilejni izbor poklonjenih ji umetniških del je pred nami,« je v predstavitvi razstave dejal Zoran Kržišnik.

Samorastniška umetnost je polnovredna veja sodobnega likovnega ustvarjanja, je nadaljeval Z. Kržišnik in poudaril, da izpolnjuje v njem posebno, ne nepomembno mesto. V 'naivi', ki se v današnji podobi začenja s Carinikom Rousseaujem v poznem 19. stoletju, je preroško svarilo, klic po spoštovanju podlage našega bivanja, neizčrpane Zemlje in nezastrupljenega neba. V ustvarjanju samorastnikov je dejansko zelo malo idile. Podobam nekdanjega upornika Carinika Rousseauja z nadrealističnim priokusom se danes pridružujejo sama opozorila na stroge pogoje zemskega bivanja, na krhkost ravnovesja, ki nam naklanja skope trenutke življenjske radosti, na našo izpostavljenost na to, da se bojujemo s silami, ki so močnejše od nas in katerih ukazom se moramo ukloniti, če naj obstanemo. Nekdanje raznovrstno obredje naših prednikov, ki naj bi ukrotilo demone zla ali pregnalo prvinski strah pred ledeno večno temo in vse použivajočim ognjem, vse to najdemo danes v nešteti, deloma zelo pretanjenih oblikah v delih samoraslih umetnikov. Le-ti žive v času ekološkega uzaveščanja in njihova sporočila gledamo in razbiramo zato z novimi očmi.

Svarilo je vselej opozorilo na to, da lahko nekaj, kar nam je drago, izgubimo; intelektualistični brezup je onkraj svaril. Vsemu navkljub je torej **optimistično jedro** ustvarjanja samoraslih umetnikov

čar, ki se nanj nezavedno odziva-
mo, ki ga naši čuti pohlepno
vsrkavajo, ker pač, dokler smo
živi, iščemo potrditve svoje upra-
vičenosti in smiselnosti svojega
obstoja.

S takimi razmišljanji je Zoran
Kržišnik odprl razstavo, ki je bila
do 14. septembra domačim in
tujim obiskovalcem resničen užit-
ek in veselje. Hkrati je predstavil
še razstavo 37 olj, tapiserij in risb
»začaranega in čarobnega sveta«
hrvaškega slikarja Ivana Rabuzi-
na, ki so jo prav tako isti večer
odprli v galeriji Cankarjevega
doma. Tudi tega »pesnika sonca
in svetlobe«, starega znanca tre-
banjskih taborov in galerije, so
obiskovalci toplo pozdravili.
Prisrčno so sprejeli tudi nastop
komornega zbora Trebnje pod
vodstvom Igorja Teršarja ter
Zvonko in Jožeta Falknerja, ki sta
občuteno prebrala več pesmi iz

prav takrat izšle zbirke Beg gazel
domačega pesnika Ivana Gregor-
čiča.

Čeprav na koncu, naj ne bo
odveč še pohvala gostoljubju, ki
so ga presenečeni obiskovalci
večera sprejeli z nehlinjenim nav-
dušenjem: članice društev kmeč-
kih žena iz Mokronoga, Šentru-
perta in s Trebelnega so postregle
z domačim kruhom in dobrim
pecivom, odličen cviček pa sta
ponudila zakonca Lorenci, ki sta
hkrati razstavila bogato bero
tekočih dobrot svojega trebanj-
skega podjetja. In če povemo še,
da je »Ljubljance« vabil na začé-
tek srečanja trebanjski občinski
pihalni orkester pred stavbo Can-
karjevega doma, lahko mirno trdi-
mo, da je tokrat mlado mesto
Trebnje dostojno predstavilo
veliki Ljubljani verno podobo svo-
jega kulturnega življenja in ustvar-
janja.

NEIZPODBITNA AKTUALNOST SAMORASTNIŠKE UMETNOSTI

»Po tem, ko je ‚naiva‘ premagala
prvotno kritiško nezaupljivost in si
izbojevala prisotnost pri obravnavan-
ju celote likovnega življenja, je
postalo posebej pomenljivo vprašanje
vsebinskega prispevka trebanjske
akcije k današnjemu ocenjevanju ‚nai-
ve‘. Kaj v tem trenutku sploh pomeni,
v čem je njena vrednost v konfronta-
ciji s siceršnjim, denimo ‚akademskim‘
likovnim ustvarjanjem? Kako se
vključuje v celoto likovnega kaleido-
skopa? Ali ni morebiti ob zdajšnjem
prodoru eklektičnega postmoderni-
zma postala presežena?

... Ekologija je nova beseda, njena
vsebina pa je prastara, vekotrajna člo-
vekova skrb, ki je dobila v današnji
situaciji močnejši, silovitejši izraz. Ni
razčustvovanost tisto, kar je osnovna
karakteristika samorastnikov in nji-
hova kvaliteta. Nasprotno, gre za kle-
no, neposredno izražanje bistvenih
spoznanj, za vizualni zapis posame-
znikov in ponekod celih vasi, ki se
znajo bolje in lažje izpovedati v

podobni kot v napisani besedi, pa je
njihovo sporočilo učinkovito in zgo-
vorno in direktno vstopa v gledalčevo
zavest. In kadar se samorastniki odre-
čejo svojemu videnju zdajšnje in pri-
hodnje resničnosti in se prepuste
sanjarjenju, ustvarjajo čudovite fanta-
stične krajine smehljajočega se neba in
z njim spravljene zemlje, pravljичno
neresnične, pa utešene za lepote in
pomirjanje žejno človeško srce.
Govore nam o cilju naših hrepenenj, o
pomirjenju med človekom in naravo,
ki ga mora doseči.

V tem je neizpodbitna aktualnost
samorastniške umetnosti, ki zagotav-
lja njenim najboljšim ustvarjalcem
trdno mesto v areni sodobnega likov-
nega življenja. Trebnje je dalo k razbi-
ranju tega pomemben prispevek, ko se
mu je posrečilo doseči, da sta sloven-
ska in bivša jugoslovanska samorast-
niška sredina zastopani izredno kvali-
tetno.«

Zoran Kržišnik

KJE KNJIGA ULOVI ČLOVEKA?

Kaj neki je tuhtal Wildov mladenič, ko je ves premražen ždel v podstrešni sobici in ob pramenu svetlobe iskal tiste čudne besede poezije v najširšem pomenu besede?

Še dobro, da pesnik pač mora pisati. Komu, čemu, po koliko – o tem srečni zanesenjaki ne razmišljajo. Tisti, ki se tem vprašanjem ne morejo izogniti, so pač samo manj srečni. Pišejo vseeno, čeprav le ob pramenu svetlobe. Čemu? Nekateri temu blagohotno pravijo nuja. Od nekod poslane besede se pesniku vsiljujejo pod pero. Zapisovalec je lahko umetnik ali pa samo človek pod težo neznanega bremena. Poet pač nosi v sebi pekel in nebo, dokler ne spravi tega na papir.

Po koliko? To, da pesnik živi in umrje brez denarja, mogoče niti ni najbolj tragična ugotovitev. Huje je, da skuša nekdo drug pri tem zaslužiti. Nihče ne pričakuje, da bo preživel z avtorskim honorarjem, saj je knjigo le napisal. Od podstrešne sobice do knjižne police pa je dolga in draga pot, ki se meri v procentih zaslužka. Komu so namenjene besede, ki se

pesniku vsiljujejo pod pero, je verjetno najbolj čudno vprašanje.

Zdi se, da v vsakdanjiku poezija teka za človekom, ta pa se ji opraviči s prazno denarnico, ko gre mimo knjigarne, s topim občutkom izgubljenosti gre mimo knjižnice, z izrazom naveličanosti briše prah s knjižne police.

Je to izmikanje knjigi dejanje duhovno osiromašenega človeka, ki je na robu norega sveta? Ali pa se boji, da se bo z besedami izza platnice začel zavedati življenja okrog sebe in čudežnosti svojih petih čutil?

Upam, da bo v tem bežanju in lovljenju zmagala knjiga. Potrpežljivo bo čakala v vedno bolj odmaknjeni izložbi, že več mesecev na razprodaji. In pesniki bodo spreminjali ta nespremenljivo tragičen svet z igro besed. Saj je vse le komična, tudi paradoksalna, prevečkrat absurdna igra. Stvarnost pa, ki so ji odvzete variacije motivov in oblik bivanja, je osiromašena in blizu apokaliptičnemu koncu. Prav gotovo se tudi sedaj, ne glede na vsa čudna vprašanja brez odgovorov, nekje pišejo besede, ki pomagajo živeti. Pustite se knjigi uloviti!

Milan Markelj ROBARJEV POSKUS DOKONČANJA VOJNE

Naj imajo nekateri »preštevanja kosti«, kot pravijo raziskovanju in odkrivanju poveljnih množičnih pobojev, že prek glave, se osvetljevanju in pojasnjevanju tragičnih dogodkov ob koncu vojne še dolgo ne bo mogoče ogniti. Poboji domobrancev, četnikov in drugih so del naše zgodovine, ki ga ni

mogoče izbrisati, še manj pozabiti. Sprejeti ga je treba, ker je pač treba živeti z lastno zgodovino, jo sprejeti in nositi. Ta čas je ta mračni in krvavi košček zgodovine še povezan s številnimi živimi vezmi. In kakor so te žive vezi – sorodniki in znanči žrtev, priče in sodelujoči v pobjah, odgovorni in

nič krivi zanje ter redki preživeli – s svojo čustveno in moralno prizadetostjo po eni in z ideologiziranim utemeljevanjem na drugi strani ovira za zgodovinsko objektivno (kolikor je kaj takega sploh mogoče) izrisanje in razumevanje, so hkrati zaradi specifičnih razmer dolgoletnega tabuiziranja in prikrivanja nujno potrebni, saj se predvsem z njimi lahko odgrne več desetletij debela plast prahu prisiljene pozabe.

Da bi stvari razumeli, jih moramo najprej ugledati in sprejeti kot dejstva. V našem primeru je torej treba odpihniti debelo plast prahu prisiljene pozabe in dogodke ponovno ugledati, jih priznati in sprejeti kot izvršena dejstva, potem šele lahko ocenjujemo, vrednotimo in postavljamo najrazličnejše poudarke, od moralnih do strateško političnih. Odgrinjanju prahu pozabe in osvetljevanju v temo molka pogreznjenih dogodkov je posvečen film *Za resnični konec vojne* novomeškega filmskega ustvarjalca Filipa Robarja. Film je bil dvakrat predvajan na slovenski televiziji (povedati je treba, da s precejšnjo zamudo), stroka pa ga je pred tem že tudi delno ocenila: zanj je Robar prejel na preglednem festivalu slovenske filmske proizvodnje v Portorožu bronasto plaketo.

Robar je film zasnoval kot igrani dokumentarec, torej v žanru, s katerim se je kot režiser in avtor že preizkusil pri nekaj svojih filmih (*Sence* davnih prednikov, *Ovni* in *mamuti*). Zaradi finančnih težav je moral prvotni načrt spremeniti in je ostal pri dokumentarcu. Na prvotno zasnovo filma spominja nekaj kadrov, ki jih je ohranil tudi v dokumentarcu, vendar pa s svojim simbolnim jezikom učinkujejo prej moteče kot pa primeren del celote. Osno-

vno gradivo, iz katerega je film narejen, so pogovori in intervjuji ter iskanje avtentičnega okolja dogajanj. Ne prvo in ne drugo ni bilo v času nastajanja filma lahko opraviti. Omenimo, da je prav snemalna ekipa odkrila dokaze o množičnem morišču v jami pod Krenom v Kočevskem Rogu.

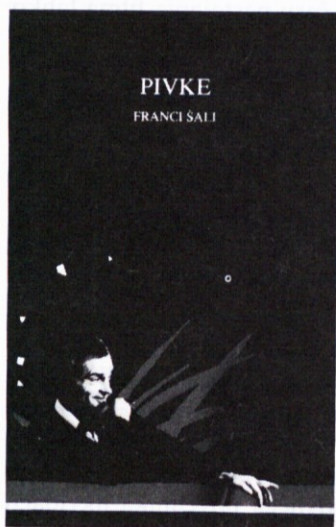
Robar je pred kamero pripeljal številne sogovornike, ki so povedali, kar so vedeli, doživeli, slišali in kar so si seveda upali povedati.

Našel je tako nekaj posameznikov, ki so poboj preživeli in se iz brezen smrti vrnili v življenje, govoril je z ljudmi, ki so bili tako ali drugače soudeleženi, celo do operativnega poveljnika likvidacij na Rogu, Sima Dubajčiča, je prišel, medtem ko pri glavnih slovenskih akterjih ni imel toliko sreče, saj so nekateri posamezniki, ki bi lahko pomembneje osvetlili dogajanje, pogovor zavrnil. Kljub temu je Robar zbral veliko pričevanj z obeh strani, s čimer mu je uspelo doseči nekakšno ravnotežje med obema stranema, zapletenima v obravnavano zgodovinsko dogajanje. Ali je to dovolj za dobro izhodišče novega gledanja na preteklost in njenega sprejemanja tudi z njenimi prikrivanimi, temačnimi platmi, je seveda veliko vprašanje, četudi je mogoče razumeti osnovni namen filma, kot ga razodeva tudi naslov, prav v tem »spravnem« pomenu.

Za gledalce mlajših generacij, ki s tematiko filma niso osebno obremenjene, najbrž velja, da se jim film kaže kot dovolj objektivni in ta trenutek eden od možnih prikazov nekega problematičnega dogajanja iz preteklosti, za zaključek pa jim ne ponuja »spravnih« izhodišč, temveč jim najbrž odpira globlja vprašanja, ki stoje zunaj političnih razmerij in so predvsem bivanjskega in moralnega značaja.

Marjan Brezovar FRANCIS ŠALI: PIVKE

Založba Erro, Novo mesto 1991

Naslovnica knjige Francija Šalija: Pivke

Tudi nova pesniška zbirka Francija Šalija Pivke potrjuje, da je Šali pesnik, ki živi v izjemno intenzivnem razmerju do sveta; le-ta mu ni predmet, ki bi ga varno motril iz daljave, ampak živi tako rekoč v njem. Podoba sveta seveda ni negibna in tako je tudi Šalijeva poezija v idejno-tematskem razponu razgibana in dinamična. Šaliju razkriva svet vedno nove predele, odpirajo se mu novi vidiki, ki osvetljujejo še neznane razsežnosti; pesnika zanima tudi, kaj je »onstran«, kaj je za »previsnimi čermi« in »makovimi prelazi«, prikrito in zastrto njegovim očem. Prostorji »onstran vrha« so skrivnostni v svojih nepredvidljivih možnostih; Šalija nepremagljivo mamijo podobe, ki se skrivajo za našimi obzorji. Želi preseči, kar je znano in utrjeno, razpreti realnost, jo preseči, transcendirati. Prav te pesmi (Prelaz, Prošnja) so med poetsko najbolj pretanjeno brušenimi; slutnje niso dorečene, samo nakazani so prostori, ki se odpirajo »onstran«, polni skrivnostnih možnosti, ki so rahlo nakazane in odpirajo prostor pesniški fantaziji.

Svet, s katerim se srečuje Šali, je kajpada različen. Včasih je trden, sklenjen, samozadosten v svoji estetski pojavnosti, in tak je tudi pesnik, potrjevan v svojem avtentičnem bistvu, ki je skladen z naravo sveta. Narava je lahko tudi obetavno prešerna, razigrana, polna miline in obetov, svetlobe in slutenj svetlih perspektiv. Seveda pa lahko tudi nakazuje minljivost, mrakobno sivino, slutnjo odhoda. Te impresije so zarisane kot v enem zamahu; diskretne, ekono-mične v svojem izrazu, z nekaj najnujnejšimi črtami je podana sugestivna impresija iz narave, in

orisano je njeno značilno občutje, ki se lahko prevesi v refleksijo, v misel, ki jo sproži razpoloženje.

Resignirano, v obup prignano Šalijevo razpoloženje izzove pogostoma impulze Šalijevega vitalizma, ki ne more pristajati na končnost; v tem je jedro njegove značilne dvojnosti, ki se kaže kot zaostreno nasprotje, kot razgibana antiteza znotraj njegovega idejnega sveta.

Šali ne more zgolj trpno pristajati na svet: njegovo razmerje oživi v dejavno tvornost: pesnik se mora uresničiti, mora potrjevati svojo intimno resnico. A ovire so večkrat nepremostljive: svet obvladujejo pogostoma prvine brezumja in uničujočih destruktivnih sil, ki ne dopuščajo, da bi se uresničile človečnostne vizije, ki so resnice intimnega sveta, idealizirane morda, varno skritega v človeških prsih. To nasprotje, ki se stopnjuje v izostren spopad, izziva Šalijev celostni angažma, ki ga včasih potisne v resignirano občutje, na robu obupa in brezizhodja (Svinčene sirene, Bit niča, Prekleta kri), pa spet v brezkompromisen odpor, ki mu je zavezan do kraja (Profil, Zabeležka), z mnogimi prviniami programskega voluntarizma, deklarativno poudarjenega (Hočem). Ni slučaj, da se mu tedaj pesmi pogostoma prevesijo v silovito ekspresivno govorico, ki stilizira in sugestivno prireja življenje; narava in svet tedaj zaživita v pesnikovi doživljajski optiki in je izraz njegovega že skoraj ekstatičnega zanosa (Ocena, Nesrečni planet, Sito ožilje).

Pesnik je dosledno zvest svojim pogledom, svoji individualni resnici. Šaliju je eksistencialna nuja, da živi v skladu s svojimi etičnimi izhodišči, ki jih mora po-

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 4-5/1992

trjevati v precepah in konfliktnih z dejanji. Pesnik postaja tako oblikovalec sveta; dejaven, tvoren človek, ki je soodgovoren za usodo planeta. V njem ni dvojnosti, ni ambivalence med akcijo in refleksijo. V družbeni praksi so prav ideološki projekti pogostoma zatočišče verbalnim lažem, ki jih mnogi sprejemajo v taktični pre-

metenosti. Šali jih kritično, z vso neizprosnostjo, zavezan tudi s preteklostjo, klasificira. Edina možnost, ki se kaže Franciju Šaliju, je zgolj v razmerju, v katerem ni razkoraka med besedami in dejanji, v brezkompromisni osebnosti torej, ki ji je notranja odgovornost temelj pristnega, neponarejenega bivanja.

France Režun ODGOVOR NA KRITIKO KNJIGE NAŠI KRAJI

Na kritiko odgovarjam predvsem zaradi bralcev, ki so knjigo večinoma lepo sprejeli.

Ivan Gregorčič je porabil kar nekaj strani za svoje kritično razmišljanje. V prvih uvodnih odstavkih poučuje o pomembnosti kritike in seveda o tem, čemu je kritik, če je dovolj pogumen, da se loti tako nevhvaležnega dela, vse izpostavljen.

Ob tem njegovem razmišljanju bi ga rad spomnil samo na to, da obstajata ustvarjalna in dobronamerna kritika in seveda tudi razdiralna, uničujoča in včasih celo zlonamerna.

Kritik poudarja pomen kritike s prisposodbo o tem, »da mlačnost pomaga ustvarjati mlako, v kateri se redijo in dobro počutijo le krapci«. Pri tem bi ga rad dopolnil s tem, da prisotnost razdiralne in uničujoče kritike redi še marsikaj hujšega—krapci so vendarle čisto prijetne živali.

Seveda so težave tudi z nekaterimi kritiki samimi, predvsem tistimi, ki si lastijo posedovanje absolutne resnice, ki pa je seveda za normalnega človeka nedosegljiva, kar neprestano potrjuje tudi zgodovinska izkušnja, pa naj bo

to v svetovnih razsežnostih ali pa na domačih logih.

Težnja kritika, da s kritiko povzdigne sebe in spreminja kritiko v povsem škodljivo početje, pa je že pojav, ki lahko zverži tudi normalno gledanje na življenje. Pripoved Ivana Gregorčiča »o človeško človeškem človečku« sodi v taka bolesta razmišljanja—večina ljudi, s katerimi sem se v življenju srečeval, ne misli tako.

Odklanjam razdiralno, uničujočo in na nekih mestih tudi neobjektivno in zlonamerno kritiko o tej knjigi. V tej kritiki ni niti ene pozitivne ocene, pač pa si kritik zelo prizadeva, da bi popolnoma razvrednotil delo avtorja, njegovih sodelavcev, tudi tistih, ki so mu pomagali pri zbiranju podatkov, in celo ljudi, ki so stvari pripomogli finančno.

Vprašujem se, čemu taka kritika služi!? Zbrani so vendarle temeljni podatki in vedenja o prostoru občine, za kar je bilo potrebno veliko časa in vztrajnega dela. Tega se ni od Valvasorja naprej za te kraje lotil še nihče — izjema za manjši prostor je Ivan Steklasa z Zgodovino župnije Šent Rupert na Dolenjskem.

Kritika makrorazsežnosti »Naših krajev«

Kritik se najprej pomudi ob vizualnem vtisu, ki ga napravi knjiga na bralca. Ugotavlja, da je ta vtis razkošen in da »v bralcu budi pričakovanje, da bo bral bogato monografijo«, da pa postane bralec ob besedilu »nekako razočaran«.

Kritik ves čas, tudi v nadaljevanju svojega teksta, govori kar v imenu bralcev. Vprašujem ga, če je morda med bralci izvedel anketo? Če tega ni napravil, lahko govori samo v svojem imenu.

Za vsebino mi je izreklo čestitke in zahvalo mnogo bralcev, poleg preprostih ljudi številni intelektualci, med njimi tudi dr. Matjaž Kmecl.

Naslednja razsežnost napada je napad na »staromodni, zgrešen, preveč zasebno avtorski in nedodelan koncept« knjige.

Kritik v to svojo ugotovitev vtke tudi razmišljanje, da koncept »v bralcu ne gradi celovite podobe«, kar podkrepi s prisposodbo o drevesih in gozdu. Ugotavlja, da koncept ne oblikuje zaokrožene globalne resničnosti, v kateri bi drevesa (podatki! op. avtorja) pripomogla k dožitju gozda.

Pri vsem tem kritik prezre drug soustvarjalni in naraven odnos, namreč resnico, da brez dreves tudi gozda ni! V naravi je soustvarjalni odnos med deli in celoto popoln, kajti tako kot deli pogojujejo celoto, tudi celota pogojuje dele. V predstavljanju in poustvarjanju sveta seveda te univerzalnosti nikoli ne dosežemo v taki absolutnosti, kot je v naravi – smo pač ljudje, ki se z Univerzumom še ne moremo enačiti!

Prav z iskanjem ustreznega koncepta sem se ukvarjal najdlje, tudi z izmenjavo mnenj s sodelavci. H končni odločitvi mi je pomagala resnica, da je vsak pojav nujno

obravnavati v kar največ njegovih razsežnostih, kajti čimveč razsežnosti je zajetih, resničnejša je podoba.

Glede na to izhodišče sem zajel v knjigo vsaj najosnovnejše danosti, ki jih je spoznavna in zgodovinska izkušnja že potrdila, mednje pa sodijo prostor, nastanek tega prostora, temeljne geografske danosti, kot so kameninska sestava, relief, vode, podnebje, rastlinski in živalski svet, za tem pa prometna lega, naselitveni razvoj in boj za obstanek, kratek prikaz življenja in dela v preteklosti, demografska podoba, kulturni utrip in nazadnje še gospodarska podoba v začetku 90. let. Za temi splošnimi poglavji, ki zajemajo ves obravnavani prostor, dodajam v drugem delu knjige še naravne, kulturne, zgodovinske in druge zanimivosti večjih krajev in njihove okolice.

Ker je lepota tudi del resničnosti prostora, ekološki problemi pa še kako pomembni, sem vključil tudi te razsežnosti.

Naj se zdi ta koncept kritiku še tako zastarel, je vendarle v tovrstni literaturi še vedno prevladujoč. Morda tudi zato, ker v tako razvejanih razsežnostih nekega pojava, ki vključuje prostor, čas in življenje skozi čas, res ne moremo hkrati govoriti o VSEM in v enem samem prepletajočem globalnem zapisu. Razen tega je knjiga namenjena širšemu krogu bralcev.

Kot avtor imam pravico in dolžnost, da izbiram in oblikujem svoj koncept. Kakšen naj bi bil absolutno pravi koncept, seveda ne vem, tega konkretno tudi kritik ne pove. Njegova sugestija koncepta je dosti zamegljena in nedodelana, upam, da bo svojo zamisel vendarle izoblikoval in po njej – za kar ima vso pravico – napisal

svojo knjigo. Če je kritik res ekspert za usklajevanje in dopolnjevanje toliko različnih razsežnosti pojava, ki hkrati vključuje prostor, čas in življenje v njem, naj konkretno to tudi uresniči. S tem bi mnogo prispeval k idealnemu oblikovanju domoznanske literature.

O neuskklajenosti med tekstom in prilogami ter odvečnosti estetskih elementov, ki da jemljejo prostor tekstu.

Likovni urednik Lucijan Reščič se je zelo potrudil, da je prav to USKLAJENOST dosegel do največje možne mere, saj so priloge v neposrednem sosedstvu s tekstom, estetika pa je vendarle tudi vrednota. Posamezne priloge res ne potrebujejo posebnega komentarja, kar predlaga kritik, ker je ta prisoten že v osnovnem tekstu.

Kritikovi dodatni predlogi o slikovnem gradivu so zelo pomanjkljivi. Tudi njegov predlog, da naj bi oblikoval knjigo po vzorcu Zakladi Slovenije me preseneča – saj se vendar ne bomo posnemali in ponavljali.

O nepovezanosti poezije in razmišljanj z osnovnim tekstom.

Ne vem, zakaj naj bi bila razmišljanja o določenih pojavih »oblački«, oddaljeni od osnovnega teksta, saj se vendarle v knjigi pojavljajo povezano s temeljno pripovedjo: za poglavji o naravi sledi razmišljanje o ekološki problematiki, za poglavjem o boju za obstanek vpraševanje, kaj smo kot narod bili, za zapisom o kulturnem utripu razmišljanje o kulturnih vrednotah itd.

Kar nekaj ljudi mi je reklo, da je prav zaradi teh razmišljanj in poezije knjiga drugačna, kot smo jih v tovrstni literaturi navajeni in da prav zaradi teh razsežnosti pre-sega samo določen prostor.

O samovšečnosti avtorja.

Vprašujem: le kako naj nekdo

napiše knjigo, če ne vnese vanjo tudi nekaj svojega doživljanja časa in prostora in nekaj svöje duše? Če to ni dovoljeno, potem ne more iziti tudi nobena pesniška zbirka!

Kritikov predlog o vnašanju drugih avtorjev, kot npr. ostalih pesnikov iz trebanjske občine, Zidarja in Prežiha (pa še marsikoga, ki ga ne navaja – Levstik, Jurčič.. op. avtorja), je seveda zapeljiv, ne more pa se uresničiti v konceptu, ki zahteva predvsem osnovne podatke o občini. Ta predlog bi zahteval dosti debelejšo knjigo.

V tem pogledu je trebanjski župan Ciril Pungartnik že nakazal potrebo po izdajanju zbornika, ki bi posamezne pojave obravnaval poglobljeno.

Ocena knjige

»Na mikroravnini«

Kritik navaja, kaj vse v knjigi manjka, seveda samo za svoje mikrookolje (Slovenska vas!), potem pa našteva stvari, ki bi v knjigi vsekakor morale biti. Pri tem je spet nedosleden, kajti v knjigo bi bilo imepitno vnesti še mnogo več stvari, kot se jih je spomnil, seveda, če bi prostor to dopuščal.

Govori o kulturi, ki da se je za avtorja začela šele leta 1968, pri tem pa prezre, da so pri vseh večjih krajih navedene številne ustanove med obema vojnoma, med njimi tudi prosvetna društva ter njihova dejavnost. Predlagam mu pozornejšo branje.

Spotakne se ob to, da sem navedel obisk kraljice Marije na Mali Loki, nisem pa vnesel Tita, ki je v teh krajih lovil polhe. Seveda je majhen nesporazum: če sem s kraljico Marijo hotel poudariti predvsem pomen Male Loke v tistem

času (glej povezavo z ostalim tekstom na str. 85!), bi moral bolj poudariti tudi polhe in povezano z njimi povedati, da jih je v teh krajih lovil tudi Tito.

Nadaljuje, da sem izpustil Dob in celo taki naravni znamenitosti, kot sta drevored pri Dobu in ponori Temenice pri Ponikvah.

Sedanjšega Doba pač nisem vključil zato, ker ne spada niti med naravne niti med kulturne ali zgodovinske zanimivosti. Da sem prezrl drevored, mi je žal, čeprav bi poleg njega moral vključiti še mnogo enakovrednih pojavov, kot npr. stare lipe, številne tudi manjše podzemeljske jame, močvirsko vegetacijo... Tisto o ponorih Temenice pri Ponikvah pa je spet posledica površnega branja. Ravno pri obravnavi tega predela sem na strani 91 posebej poudaril »Zaključek Temeniške doline pod Sv. Ano je posebno zanimiv in ga lahko obravnavamo v prostoru občine – prav tako, kot še nekatere predele – kot pomemben naravni spomenik«. V knjigi sledi za tem več kot pol strani podrobnega opisa.

Kritik meni, da bi morala knjiga bolj služiti tudi kot »turistično vabilo«, pri čemer naj bi bilo posebej poudarjeno, da spada območje, ki ga obsega občina Trebnje, med ekološko najčistejša območja v Sloveniji.

Menim, da spadajo med »vabilo« predvsem številni opisi otokov miru in še nedotaknjene lepote teh krajev. Razen tega pa je ob zaključku knjige v poglavju Vidnja tisto o ekološko čistem območju še posebej poudarjeno (glej str. 181!).

K razmišljanju kritika o zadnji vojni bi rekel samo to: za tako

majhen prostor so bili dogodki, pa čeprav so trajali samo 10 dni, veliki.

O pomembnih ljudeh.

Baraga je znan v svetovnem merilu, ne glede na spreminjajočo se ideologijo, zato mu je v knjigi v primerjavi z drugimi pomembnimi ljudmi iz teh krajev poleg poimenovanja namenjeno tudi nekaj teksta. Če bi hotel za vse pomembne ljudi, ki jih ni malo, poleg imen in najosnovnejših podatkov vključiti tudi kaj o njihovem življenju in delu, potem bi to narekovalo knjigo o pomembnih ljudeh.

Od vsega, kar je napisano o tej knjigi izpod peresa Ivana Gregorčiča, me še posebej preseneča njegovo razmišljanje v zadnjem odstavku in njegovo obžalovanje »da se je delo utrgalo z drevesa, še preden je dozorelo do tiste mere, da bi bilo v čast avtorju, založniku, tem krajem in ljudem, ki jim je namenjeno. Za to pa krivde ne gre pripisovati samo avtorju, ampak predvsem tistim, ki so še ne dozorelemu delu pomagali v taki bahavi obliki priti na svetlo«.

Preprosto ne razumem, zakaj na kraju zapisa avtorja, ki je ves čas »bičan«, reševati krivde in obremenjevati druge. Če je kdo kriv za slabo vsebino, je prav gotovo avtor. Izdajateljski svet in vsi drugi, ki so še sodelovali, pa so se še kako zavedali svoje odgovornosti, zato so tudi poskrbeli za recenzenta in dr. Avguštin Lah je dal v strokovnem pogledu za to delo pozitivno oceno.

Tisto o »bahavi obliki« knjige pa poleg sodelujočih prizadene tudi druge ljudi iz teh krajev. Ivan Gregorčič bo morda kdaj le odkril, da knjiga ni bahava, pač na lepa, kot so lepi ti kraji. In lepote ne more ukrotiti nihče.

NOVOSTI DOLENJSKE ZALOŽBE

Tatjana Splichal: SARA
Zgodba za otroke

Naslovnica knjige Tatjane Splichal: Sara

Zbirka Gorjanski škrat,
2. letnik, 1. zvezek

V zbirki Gorjanski škrat Tiskarne Novo mesto – DOLENJSKE ZALOŽBE je natisnjena nova knjižica za otroke SARA. Veseli jo bodo zlasti otroci med petim in desetim letom starosti. Predšolskim jo bo treba še brati in pripovedovati, starejšim pa bo kar sama vstopila na poljano otroškega čutno-doživljajskega sveta.

Avtorica Tatjana Splichal pripoveduje o slončku in deklici Sari, ki se po naključju srečata in si postaneta dobra prijatelja. Drug drugemu sta kakor svetli, sijoči zvezdi. Kako tudi ne, ko pa pred tem doživita trenutke, ko si morata in moreta pomagati, da jih zmoreta. In tako slonček BO tudi svojih prejšnjih prijateljev, leva in kakaduja, tako močno ne pogreša,

saj mu je ob modrooki, rdečelasi deklici v škorenjih čisto lepo, tako kakor v »sanjah vseh barv«.

Zgodba je seveda tudi ilustrirana. Ilustracije so lepih, nežnih, toplih barv. Njih avtorica je Darja Malarič. Grafiko za naslovnico pa je prispeval akademski slikar in kipar Janez Boljka.

V celoti je izid te knjižice omogočila firma OPREMA KOČEVJE. V današnjih časih je to dejanje, katero vliva upanje ne le založnikom, temveč tudi prenekateremu avtorju, piscu, ilustratorju, oblikovalcu, da bodo lahko še ustvarjali za otroke svetove, brez katerih jim ne bi bilo mogoče živeti in prav izživeti svojega otroštva, seveda, če bo svet odraslih in poslovnih znal in zmogetl ravnati tako, kot so to pot modro ravnali v omenjenem kolektivu in kakor verjetno še bodo tudi v prihodnje, saj so med svoje poslovne cilje zapisali tudi skrb za kulturo.

Naslovnica pesniške zbirke Ivana Gregorčiča: Beg gazel

Ivan Gregorčič: BEG GAZEL
Zbirka Utva, 2. letnik,
3. zvezek

Prva pesniška zbirka Ivana Gregorčiča, profesorja slovenskega jezika in književnosti, ki je izšla pri Dolenjski založbi v zbirki Utva in ji je pesnik dal naslov BEG GAZEL, je nedvomno sad dolgoletnega, intenzivnega, neizprosno trdega literarnega ubesedovanja pesnikovega osebnega čutenja, doživljanja in videnja življenja, v vseh njegovih razsežnostih, plasteh, izhodiščih in nehanjih, stanjih in prehajanjih, pri čemer si pesniku napreja igrivo in presentljivo menjavati prežo zrenja in

zalezovanja le-tega. Obstaja zgolj zanj, je, ker je on, ker ga živi, in ko ga bo zanj konec, ga pač več ne bo. To, da bo življenje obstajalo za druge, da z njim svet ne bo preminul, je sicer res, a izven njegove poetske in mišljenjske duhovne lege. In čeprav se mu zdi ta svet ušiv, da bi ga kdaj pa kdaj kar zapustil, vendar biti potem zares, prav zares mrtev, se pesniku le ne zdi pravšnje. Tudi takšnega, kot je, ga pač mora in zmore sprejeti, ga živeti in se mu še posebej bližati in se mu dajati v svoji poetski lirični drži in zrenju. Veliko mu pomeni svet bližnjih, globoko in trpko je zrasel z njim, z njegovo vaško kmečko resnico, z usodo

vaških domačij, njih nekdanjih ognjišč in vsega, kar se je tako smiselno in lepo dogajalo, in česar več ni, vsaj zanj ne, ali pa je kot čas, ki je zanj samo kot njegova mladost. Pesnika ta nekdanji svet ne zadrži, tu in pred njim je zdajšnjost, tukajšnjost v svoji svetlobi, v mnogih svetlobnih podobah, ki jih uzira blizu in v daljah ali pa jih zgolj sluti in vidi, kako bodo prišle. In pri tem mu gredo metafore v ironijo, tesnobo, toplino, ljubezen, smrt in celo k grozljivem občutju ničnosti, ko zginе oziroma se zlomi svetloba poslednjikrat, in

te potem zares več ni. Vendar vsa ta poezija, v posameznih pesmih in v celoti, bralcu ne siplje črnine, mrzle mrakobe, ob njih se čutiš še sam del pesnikove svetlobe in vedrine, čeprav sta ti, kakor gorka rumena jesen v poznem popoldnevu, ko ti legne na srce, mehko in malce boleče.

Z ilustracijami je knjižico opremil Lucijan Reščič, ki ji je dal tudi vnanjo podobo. Pesmi tako dvojno zažive, čeprav vsakič zase in povsem samostojno, kakor dve svetlobi in dve govorici, kakor gazele dveh src in dveh življenj.

Dragica Dani: SREČEVANJA

Zbirka Siga, IV. letnik,

1. knjiga

Pesniška zbirka Srečevanja Dragice Dani je kakor ena sama velika izpoved srca, ki se je moralo srečati z vsem, kar prinaša in odnaša ljubezen. Nič, prav nič mu ni bilo prizaneseno. Up, radost, tesnoba, boleost, strtost, spominjanje, odpoved, hrepenenje, vse to ga je pojilo, polnilo, praznilo ter spravljaló v različna razpoloženjska občutja, ki jih je Danijeva znala preprosto in iskreno metaforično izraziti, brez ambicije, da bi jim vsadila globljo filozofsko vrelo. Saj ga tovrstna poezija niti ne potrebuje. Bilo bi celo nenaravno in moteče poslušati srce, kako modruje, ko ga jemlje, dviga in razlamlja ljubezen. Šla je skozenj kakor svetloba, kakor sonce, kakor ogenj, kakor mrzle sence, kakor kruto kristalno rezilo, kakor kepa stiskajoče bolesti v prsih. Pesmi zato zajemajo iz nje, iz ljubezni namreč, drobce občutij, da zažive v nas v vsej svoji lepoti, elementarnosti in neposrednosti. Ko jih bereš in občutiš, pravzaprav doživiš v sebi njeno zgodbo in zgodbe tisočih in svojo zgodbo srca.

Ilustracije je prispeval Rudi Stopar. Z njimi simbolizira bit treh pesniških ciklov, treh duševnih stanj, ki nikakor niso povsem razločena in v vsem razlikujoča. Vanje nas spusti Danijeva. Bila je kot življenje zase, zaupala se je in razkrila, saj ljubezen terja goloto, odkritost. Vendar radost in bolečina sta bili ceni. Lepe stopnice do srca se skrušijo, a ne razpadejo in srce, navkljub vsemu, kar je doživelo, ostaja odprto, v njem je še prostor za ptico, za človeka, za ljubezen, za svetlobo, čeprav ni več na stežaj odprto, pač pa malce priprto in previdno, ko pa je skušilo ob lepem tudi veliko grenkega.

Letošnji Sigi je dal Peter Simič spremenjeno naslovno podobo. Vsaka zbirka tega letnika bo drugačna, in sicer po ilustracijah, ki jim je predviden prostor v pravokotniku sredi naslovnice. Tudi podatki o avtorjih in misli o njih delih bodo poslej na zavihkih in nič več na prvih ali zadnjih straneh knjižne sredice. Spremembe torej, ki jih velja toplo sprejeti. Raznolikost, individualnost namesto uniformiranosti in enoličnosti.

Franci Šali

POZDRAV Z JAPONSKE

Prislonil sem slušalko. »Franci Šali!«

»Dober dan, oglašča se Vam Marjana Terashima. Sem v Osaki, »doma« torej! Pred kratkim sem dopotovala. Se spominjate? Klicali ste me, ko sem bila pri mami v Metliki. Nisem pozabila na povabilo, da kaj napišem za Rast. Ogledala sem si jo pri Jožetu Mozetiču. Zdaj še ne morem pisati, najprej se moram malo umiriti, znebiti domotožja, potem pa upam, da bo šlo. In o čem naj pišem?« je še dodala, nevidna in samo po glasu poznana izseljena Belokranjka.

Jel sem ji pojasnjevali, kaj bi

bil, recimo, zanimivo prebirati v Rasti, nakar me je prešinila nekakšna šegava razposajenost. »Prosim Vas, pogledjte skozi okno in mi povejte, kaj vidite.«

»Ne veliko in veliko, vidim le slovensko zastavo, če bi hotela videti več, bi morala stopiti na balkon. Imate fax?«

In sporočil sem ji številke. Prijazno sva se poslovila in odložila slušalki... Čas je pogoltnil svoj rep in vse je izginilo in se vrnilo k sebi in vase. Midva pa sva izmenjala delič naju. Toda tam v Osaki je Marijana stopila na balkon. Potem pa je prišlo njeno sporočilo....

Zelo sem vesela, da sem vas slišala in upam, da me bo to spodbudilo k pisanju. Prav vsako leto, ko se vrnem iz Slovenije, imam vsaj mesec dni krizo, ko nisem sposobna narediti prav nobene stvari. Zdi se mi, da je to neke vrste domotožja, čeprav se ga ne zavedam.

Po končanem pogovoru sem še enkrat pogledala na balkon; na žalost me pogled z balkona ne vznemiri, čeprav pravijo znanci, da imam lep razgled. Kakor pogledaš; lepe gore, še vedno zelena riževa polja... to je vse... potem pa je tu gneča hišic in blokov; vas in velemesto hkrati... Občudujem le jesenske in zimske noči s prečudovito luno. 23. septembra je luna baje najlepša; na ta dan Japonci jedo posebne riževe slaščice v obliki lune in ob čaju uživajo lepoto noči. Še najlepša pa je na mojem balkonu slovenska zastava, ki veselo in ponosno plapolala že dobro leto.

Ura je že štiri popoldne, zato hitim, ker moram na delo. Pošiljam Vam naslov in dva članka, ki sta bila objavljena v japonskem časopisu.

Prisrčne pozdrave in veliko sreče ter uspehov

ODMEVNI ODZIVI
Rast 4-5/1992

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

- David BIZOVIČAR**, študent Šole za arhitekturo Univerze v Ljubljani
Milka BOBNAR, prof. slovenskega jezika, upokojena, Novo mesto
Marjan BREZOVAR, slavist, dramaturg v umetniškem programu TV Slovenije
Ivan CIMERMAN, slavist, urednik pri Slovenski izseljenski matici, Ljubljana
Jure ČEH, svobodni umetnik iz Kopra
Slavko DOKL, novinar pri ČGP Delo, iz Novega mesta
Slavko GABER, dr. socioloških znanosti, minister za šolstvo in šport Republike Slovenije
Lidija GAČNIK-GOMBAČ, prof. slovenskega in ruskega jezika, tehnična prevajalka v Metalni Maribor
Mihael GLAVAN, prof., vodja Rokopisne zbirke v NUK Ljubljana, iz Stične
Tone GOŠNIK, novinar-urednik in publicist, upokojen, iz Novega mesta
Ivan GREGORČIČ, prof. slovenskega jezika na Osnovni šoli Mirna, iz Rakovnika pri Šentrupertu
Stane JAGODIČ, akad. slikar, samostojni umetnik iz Ljubljane
Janko JARC, prof. zgodovine in slovenskega jezika, zgodovinpisec, upokojeni ravnatelj Dolenjskega muzeja, iz Novega mesta
Peter KAPŠ, zdravnik specialist v Zdravstvenem domu Novo mesto
Ivan KRASKO, novinar pri Neodvisnem Dnevniku, iz Novega mesta
Tine KURENT, univ. prof., dr., inž. arhitekture, upokojen, živi v Ljubljani
Nika LOVŠIN, dijakinja Gimnazije Kočevje, iz Sodražice
Milan MARKELJ, novinar-urednik pri Dolenjskem listu v Novem mestu
Barbara MAVRIN, dijakinja Gimnazije Kočevje, iz Kočevske Reke
Tone PAVČEK, svobodni umetnik, pesnik, pisatelj in prevajalec iz Ljubljane
Darja POVŠE WINKLER, prof. umetnostne zgodovine iz Celja
Marjan RAVBAR, mag. geografije, raziskovalec pri Inštitutu za geografijo Univerze v Ljubljani, iz Novega mesta
Dominique REŠČIČ, referent v Kmetijski zadrugi Radgona, iz Črešnjevcev pri Gor. Radgoni
France REŽUN, predm. učitelj zgodovine in zemljepisa, upokojen, iz Trebnjega
Rudi ROBIČ, dipl. inž. gradbeništva, upokojen, iz Ljubljane
Tatjana SPLICHAL, predm. učiteljica slovenskega jezika na Osnovni šoli Šentjernej, iz Novega mesta
Ivan STROPNIK, absolvent Filozofske fakultete v Ljubljani – slovenski jezik, iz Raven
Franci ŠALI, prof. sociologije, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto, iz Vavte vasi
Jože ŠKUFGA, prof. slovenskega jezika, predstojnik Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in šport, enota Novo mesto
Alfonz ŠTERBENC, dipl. sociolog iz Novega mesta
Leon ŠTUKELJ, dipl. pravnik, zaslužni športnik – olimpijec, živi v Mariboru

Branko ŠUSTER, dipl. pedagog na Osnovni šoli Grm v Novem mestu
Marjana TERASHIMA, roj. PLUT, učiteljica angleščine v Osaki na
Japonskem, po rodu iz Metlike

David TERČON, carinski referent pri Intertrans commerce v Sežani
Aleksander VIDMAR, mag. arhitekture, Šola za arhitekturo Univerze v
Ljubljani

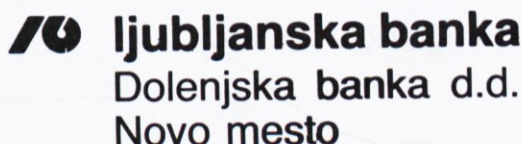
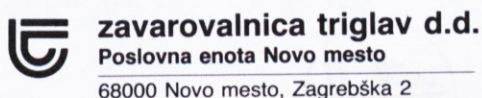
Pavle ZIDAR, svobodni književnik, živel v Portorožu

Za izid te številke RASTI so prispevali:

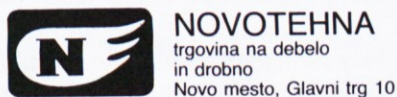
MINISTRSTVO REPUBLIKE SLOVENIJE ZA KULTURO
in SKUPŠČINE OBČIN ČRNOMELJ, NOVO MESTO,
TREBNJE

in naslednje delovne organizacije:

Mercator - Standard
trgovinsko podjetje, d.o.o.

 **emona
dolenjka**

NovoLine

---

hrast
OBRTHA ZADRUGA
68000 NOVO MESTO ADAMIČEVA 2

**KREMEN
NOVO MESTO**

SKB BANKA D.D.

 KRKA ZDRAVILIŠČA d.o.o.

---

studio

SDK Novo mesto

RAST **REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO**
RAST **A** **IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
RAST **S** **Letnik III, leto 1992, št. 4–5 (12–13)**
RAST **T** **ISSN 0353-6750 UDK 05 (497.12)**

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ

Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, zanjo Franci Šali

SVET REVIJE

Janez Slapnik, predsednik, Albert Felicijan (Sevnica), Mihael Glavan (Grosuplje), Ksenija Khalil (Črnomelj), Tatjana Lampret (Grosuplje), Rosana Maček (Litija), Stane Peček (Trebnje), Nataša Petrov (odg. urednica), Marko Stepan (Metlika), Jože Škufca (gl. urednik), Staša Vovk (Novo mesto), Boris Žužek (Litija)

UREDNIŠKI ODBOR

Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič (»rastoča knjiga«), Ivan Gregorčič (literatura), Tone Hrovat, Peter Kapš, Milan Markelj (kultura), Ana Murn, Franci Pipan, Lucijan Reščič, Rudi Stopar, Franci Šali (družbena vprašanja), Severin Šali

LIKOVNI UREDNIK

Lucijan Reščič

LEKTOR

Peter Štefančič

NASLOV UREDNIŠTVA

RAST, Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 68000 Novo mesto, Ragovska 7 a (telefon: 068/21-134, 22-551, 24-498)

TAJNIK

Peter Štefančič

Rokopise sprejema tajništvo revije, lahko pa jih pošiljate posameznim urednikom. Prispevki naj bodo pisani s širokim razmakom in širšim robom; priporočljiv obseg: največj 10 tipkanih strani. Rokopisov in drugega (nenaročenega) gradiva ne vračamo.

Naročnino sprejema tajništvo uredništva. Letna naročnina je 700 SIT, za ustanove pa 1000 SIT. Ta številka v prosti prodaji stane 200 SIT.

Žiro račun: Tiskarna Novo mesto Dolenjska založba – za revijo Rast št.: 52100-601-10472

NAKLADA

1000 izvodov

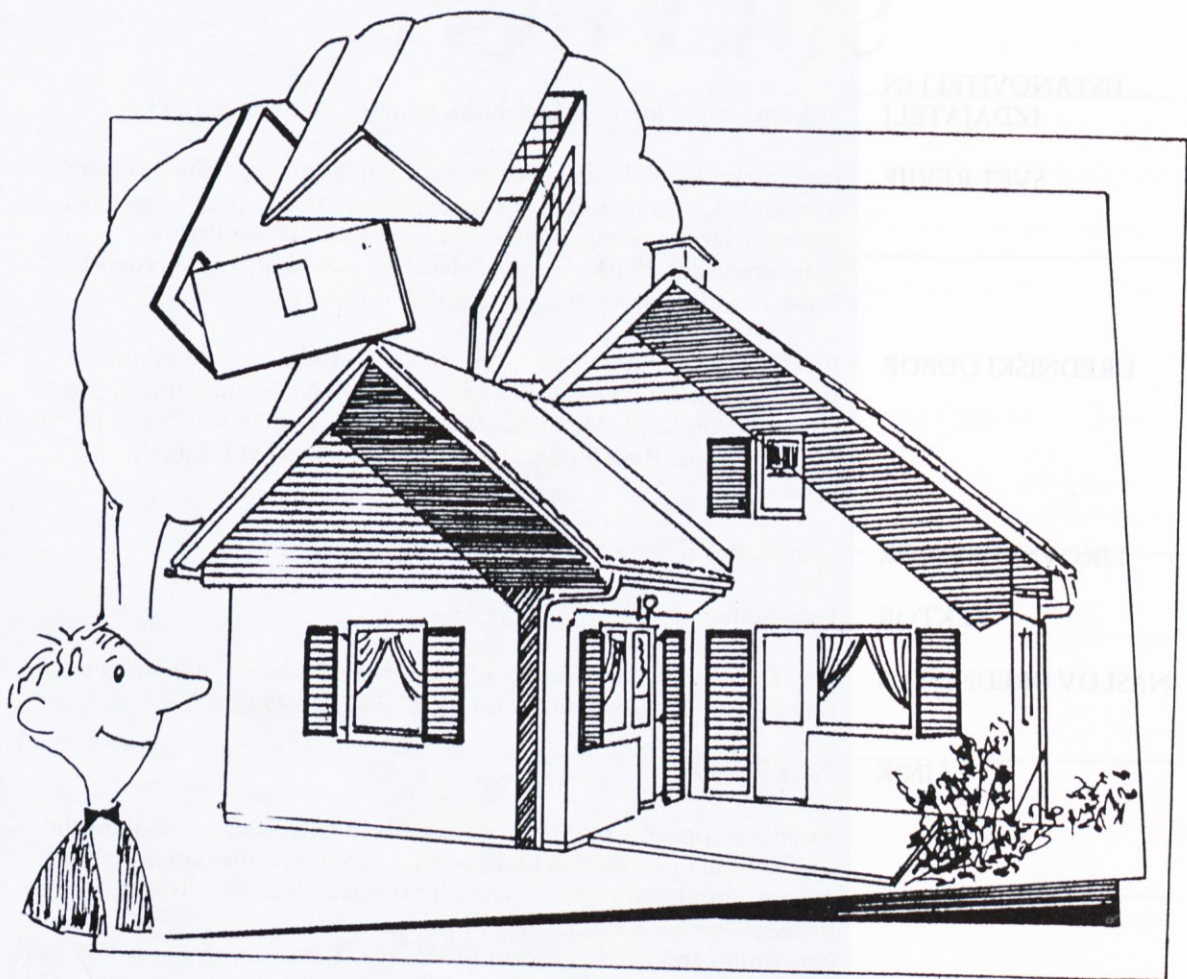
TISK

Tiskarna Novo mesto

Po mnenju Ministrstva Republike Slovenije za kulturo (št. 415–325/92 z dne 1. julija 1992) je revija uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov.

RAST je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA Izhaja štirikrat letno (marca, junija, septembra in decembra)

RASTOČA BIO HIŠA

Pionirjeva RASTOČA BIO HIŠA nudi mnoge možnosti v stanovanjski gradnji: alpsko, panonsko, mediteransko in univerzalno hišo, poljubnih velikosti in rešitev. Je tudi hiter, kakovosten in cenovno ugoden odgovor za vikende in zidanice; za trgovine, butike in urade, pa tudi za različne servisne objekte in objekte drobnega gospodarstva oz. zasebnega podjetništva

GIP »PIONIR« Kettejev drevored 37, Novo mesto
tel.: 068/21-826, faks: 068/23-213

82
RAST 1992

200701938,4/5

COBISS ©

KNJILJICA M. JARCA
Domoznanski oddelisk